

PREVENCIJA VRŠNJAČKOG I RODNO UTEMELJENOG NASILJA: JAČANJE KOMPETENCIJA NASTAVNIKA U RADU SA DJECOM

PRIRUČNIK

Urednice:
Melika Šahinović
Amila Kahrović-Posavljak

Prevencija vršnjačkog i rodno utemeljenog nasilja:
Jačanje kompetencija nastavnika u radu sa djecom

PRIRUČNIK

Sarajevo, 2017

Impressum:

“Prevencija vršnjačkog i rodno utemeljenog nasilja: Jačanje kompetencija nastavnika u radu sa djecom”

PRIRUČNIK

Nakladnik: TPO FONDACIJA SARAJEVO

Urednice: Melika Šahinović i Amila Kahrović-Posavljak

Autorice: Amra Delić, Melisa Mizdrak, Alma Jeftić, Andreja Pehar, Elma Omersoftić, Snježana Petraš i Nermina Vehabović-Rudež

Lektura: TPO Fondacija

DTP i dizajn: Šejla Dizdarević

Tisk: Dobra knjiga

Naklada: 300 primjeraka

www.tpo.ba

Sarajevo, 2017. godina

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

364.632:373.3(497.6)(035)

37.06:364.632(497.6)(035)

305-055.1/.2-053.5:364.63]:373.3(497.6)(035)\.\.

PREVENCIJA vršnjačkog i rodno utemeljenog nasilja : jačanje kompetencija nastavnika u radu sa djecom : priručnik / [Amra Delić ... [et al.] ; urednice Melika Šahinović, Amila Kahrović-Posavljak. - Sarajevo : TPO Fondacija, 2017. - 138 str. : ilustr. ; 30 cm

Tekst na hrv. jeziku. - Bibliografija: str. 138.

ISBN 978-9926-422-07-3

1. Delić, Amra

COBISS.BH-ID 24503814

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
RAŠIRENOST PROBLEMA: VRŠNJAČKO I RODNO UTEMELJENO NASILJE U ŠKOLI	7
Nasilje u bliskim vezama u odnosu na nasilje nad i među djecom i mladima	8
Koncepti spol i rod	10
VJEŽBE	14
ODGOJ KAO DRUŠTVENA ZADAĆA	24
Obrazovna politika u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja djece i mlađih	27
Osvrt na pristup problemu prevencije nasilja nad djecom u Hercegovačko-neretvanskoj i Sarajevskoj županiji	30
Značaj međuljudske komunikacije u odgoju	32
Prevencija pojave nasilja nad i među djecom kroz obrazovni sustav	34
Nastavni plan i program Županije Sarajevo u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja djece	36
Aktivnosti Ministarstva za obrazovanje znanost i mlade Županije Sarajevo na sustavnom pristupu prevenciji nasilja i drugih oblika neprihvatljivog ponašanja djece	41
Upitnik za prikupljanje podataka iz oblasti maloljetničkog prijestupništva u Bosni i Hercegovini	42
Preporuke stručnim službama škola u cilju prevencije društveno neprihvatljivog ponašanja djece	43
Preporuke stručnim službama škola u cilju prevencije rodno utemeljenog nasilja	44
EMOCIONALNA PISMENOST U ŠKOLSKOJ DOBI KAO OBLIK PRIMARNE PREVENCije VRŠNJAČKOG I RODNO UTEMELJENOG NASILJA	50
Povezanost između stilova privrženosti i emocionalne pismenosti	51
Emocionalna reaktivnost i kompetentnost	52
Programi za razvoj emocionalne pismenosti u školskoj dobi: RULER i DINOSAUR	54
VJEŽBE	59
SIGURNO OKRUŽENJE KAO PRIMARNA ZADAĆA	66
Vrste nasilja	69
Što nasilje nije?	71
Uzroci nasilja među djecom	72
Nasilje ostavlja tragove	72

Nasilje među dječacima i djevojčicama	81
Koji su načini zlostavljanja teško dostupni oku promatrača/ice, tj. učitelju/ici, roditelju/ici i stručnom timu škole?	84
Kontrola okoline u kojoj djeca odrastaju	84
VJEŽBE	87
OSPOSOBLJAVANJE NASTAVNIKA ZA RAD S UČENICIMA NA PREVENCIJI I SMANJENJU NASILJA	94
Aktivnosti nastavnika/ce na prevenciji nasilja	95
Aktivnosti usmjerene na roditelje	98
Kome se prvo obratiti?	99
Postupanje u slučaju povrede djeteta koja zahtijeva liječničku intervenciju	101
Kako postupiti u slučaju neadekvatne potpore školske uprave prilikom prijave nasilja?	102
Kako ponovno uspostaviti zdrav odnos učenika nakon nasilja?	103
Kako pomoći učenicima koji su počinili nasilje?	103
Kako pomoći učenicima koji su žrtve nasilja?	104
Kako pomoći svim učenicima da lakše prevaziđu posljedice nasilja koje se desilo u školi?	105
Kako učenike afirmirati da otvoreno razgovaraju o sebi i međusobnim razlikama?	107
“UČITELJICA JE REKLA DA TO TREBAM URADITI OVAKO”	114
Škola u ulozi sprečavanja vršnjačkog nasilja	115
Kompetencije nastavnika i suradnja s roditeljima	115
VJEŽBE	122
ŠTO NE ZABORAVITI?	130
Sve počinje povjerenjem!	131
Monitoring ponašanja učenika i definiranje potencijalnih nasilničkih ponašanja	133
Koje znakove ne zanemariti?	134
Koja djeca često postaju žrtve školskog nasilja?	135
Uspostavljanje pravilnog kontakta s potencijalnim/om počiniteljem/icom i žrtvom nasilja	136

PREDGOVOR

U okviru programa Inicijativa za kreativni dijalog i edukaciju (IKDE), početkom 2017. godine, TPO Fondacija je započela suradnju s ministarstvima obrazovanja u tri županije Federacije BiH: Ministarstvom za obrazovanje, znanost i mlade Županije Sarajevo, Ministarstvom obrazovanja, znanosti, kulture i športa Hercegovačko-neretvanske županije i Ministarstvom obrazovanja, znanosti, kulture i športa Županije Središnja Bosna. Naziv zajedničkog trogodišnjeg programa je "Vršnjačko i rodno utemeljeno nasilje u školi".

Cilj niza aktivnosti u okviru programa IKDE je doprinijeti informiranju i osnaživanju žena i muškaraca u BiH i to u pravcu građanske angažiranosti i odgovornosti. Različiti pristupi u obrazovanju podrazumijevaju i dizajniranje odgovarajućih materijala za teorijski i praktični pristup oblastima ljudskih prava, nenasilja i mirovnih dijaloga. Uz potporu mreže vladinih i nevladinih institucija i udruga, te angažiranost akademске zajednice, mirovnih aktivista i mladih ljudi, aktivnosti se kanaliziraju i inkubiraju na lokalnim razinama.

Visok stepen prisutnosti nasilja u društvu, ali i zastupljenost onog vršnjačkog i rodno utemeljenog u bh. školama predstavlja veliki izazov, prije svega u pogledu izgradnje adekvatnih metoda za suprotstavljanje opasnostima od svih vrsta nasilja među djecom. Kako spriječiti nasilje je jedno od ključnih pitanja i tiče se cijelog društva budući da se susrećemo s nedostatno kvalitetnim pristupima sustavnom praćenju i analizi različitih oblika nasilja i njegove manifestacije. Uzimajući u obzir različite socioekonomski čimbenike, transgeneracijski prenosive traume, patrijarhalne obrasce ponašanja i nejednake uloge muškaraca i žena u obitelji kao i nestabilna emocionalna okruženja u kojima djeca odrastaju, te druge neizravne čimbenike koji utječu na razvoj nasilničkog ponašanja, svaki/a član/ica zajednice ima obvezu raditi na prevenciji i rješavanju problema nasilja. Škola i obitelj, kao najvažniji čimbenici socijalizacije osobnosti, imaju posebnu odgovornost pa se ovim Priručnikom nastoje ojačati kompetencije nastavnika u radu s učenicima, ali i roditeljima jer škola i obitelj samo zajedno mogu odgajati zdravu osobnost.

Nasilje u školi nije nova pojava, međutim nedovoljna informiranost o primjećivanju znakova, analiziranju profila sudionika i proučavanje čimbenika rizika za pojavu nasilja u školi, kao i nedostatak jedinstvenog odnosa škola prema nasilju upućuju alarmantan poziv svim razinama društva na sustavni pristup problemu nasilja u školama.

Priručnik je namijenjen nastavnom osoblju u osnovnim školama u svrhu edukacije i osposobljavanja za prepoznavanje znakova nasilja i zlostavljanja djece, te efektivnog rješavanja ovih problema u suradnji s roditeljima i drugim relevantnim institucijama.

Strukturu Priručnika čini šest dijelova koje je pripremao tim ekspertica s dugogodišnjim iskustvom iz oblasti obrazovanja, pedagogije i psihologije. Dugogodišnje ekspertno iskustvo predstavljeno primjerima praktičnog rada s učenicima, nastavicima, ali i roditeljima dodatno će doprinijeti jačanju kompetencija nastavnika u školama BiH.

Prvi dio Priručnika nudi informacije o tome što su rodno utemeljeno i vršnjačko nasilje i što se podrazumijeva pod nasilničkim ponašanjem. Drugi dio pruža mogućnost razumijevanja zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju kao i protokola o postupanju u slučaju nasilja u školi u tri županije FBiH. Treći dio informira nastavnike o razvoju emocionalne inteligencije kod djeteta te važnostima uspostavljanja osnovnih uvjeta

za razvoj emocija koje kasnije djeluju kao prevencija nasilničkim vidovima ponašanja. Četvrti dio govori o stvaranju sigurnog okruženja za sve učenike i djelatnike škole kao i razlikovanje ponašanja koja jesu ili nisu nasilnička. Peto poglavlje se fokusira na uloge školskih djelatnika i njihove odgovornosti, te nudi adekvatne metode rada nastavnika u postupanju sa sudionicima nasilja, roditeljima i školskim kolektivom. Šesti dio se detaljnije fokusira na uloge škole i nastavnika te govori o praksama koje oni mogu provoditi sa učenicima i kolegama s ciljem jačanja osobnosti i međusobnog odnosa u preveniranju nasilničkih misli i radnji unutar i izvan škole. Posljednje poglavlje podsjeća na odgovornosti i uloge koje ne trebamo zaboraviti kao nastavnik/ca i nudi primjere dobre prakse rješavanja problema nasilja u školi. Pored zakonske regulative u kojoj su specificirane uloge i odgovornosti u slučaju nasilja u Sarajevskoj, Hercegovačko-neretvanskoj i Županiji Središnja Bosna, Priručnik sadrži i niz kreativnih edukativnih radionica i vježbi za rad s učenicima, kao i primjere iz praksi autorica.

Zahvaljujemo se autoricama tekstova i ministarstvima obrazovanja županija FBiH uz čiju će suradnju TPO Fondacija nastaviti raditi s nastavnicima i učenicima osnovnih škola i u naredne tri godine.

RAŠIRENOST PROBLEMA: VRŠNJAČKO I RODNO UTEMELJENO NASILJE U ŠKOLI

Dr. Amra Delić je specijalistica neuropsihijatrije, psihoterapeutkinja i istraživačica. Tijekom i poslije rata u Bosni i Hercegovini bila je koordinatorica brojnih međunarodnih humanitarnih, psihosocijalnih, edukativnih i istraživačkih projekata s fokusom na posljedice ratne traumatizacije kod žena i djece. Imala višegodišnje kliničko iskustvo u oblasti psihijatrije, psihoterapije i promocije i zaštite mentalnog zdravlja. Medicinski fakultet i postdiplomski studiji završila je na Univerzitetu u Tuzli, a trenutno je doktorantica pri Klinici za psihijatriju i psihoterapiju Medicinskog fakulteta Sveučilište u Greifswaldu i gostujuća istraživačica pri Odjelu za medicinsku psihologiju i medicinsku sociologiju Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Leipzigu, Njemačka. Fokusi istraživačkog interesovanja su joj seksualno nasilje u konfliktu i ljudska prava.

Rodno utemeljeno nasilje predstavlja bilo koji modalitet nasilja nad nekom osobom samo zbog njene/njegove pripadnosti određenom rodu. Provodi se uporabom fizičke ili psihičke sile i uključuje: fizičko i verbalno zlostavljanje, seksualni napad ili uzneniranje, silovanje, incest, pedofiliju, kontrolu društvenih kontakata, manipulacije, ekonomsku i obrazovnu deprivaciju i druge oblike zlostavljanja.

Vršnjačko nasilje predstavlja formu rodno utemeljenog nasilja u i oko škole, a definira se kao "čin fizičkog, psihičkog ili seksualnog nasilja nad djecom u i oko škole, zbog stereotipa i uloga ili normi koje im se pripisuju ili se od njih očekuju po osnovu njihovog spolnog ili rodnog identiteta".¹ Uključuje različite elemente agresivnog ponašanja kao što su: fizičko (guranje, udaranje, šutanje), verbalno ili psihičko zlostavljanje ili zastrašivanje od strane vršnjaka, a s ciljem izazivanja straha, uznenirenosti ili povrjeđivanja žrtve, neravnotežu moći (psihičke ili fizičke) između žrtve i počinitelja/ice (jače dijete ili djeca zlostavlja/ju slabije dijete ili djecu). Vršnjačko nasilje podrazumijeva i ponavljanje ovih incidenata među istom djecom tijekom dužeg vremenskog perioda² po čemu se razlikuje od kratkotrajnih incidenata, dječijih svađa i prijateljskih zadirkivanja. U ovaj oblik nasilja spadaju i uporaba pogrdnih imena, ogovaranje, upućivanje prijetnji, provociranje, oduzimanje osobnih stvari te odbacivanje ili isključivanje iz aktivnosti slabijeg djeteta (ili djece) od strane jačih vršnjaka.³ Seksualno uzneniranje ili tzv. "zadirkivanje" ili insinuacije, dodirivanje bez pristanka ili seksualni napadi, seksualne usluge u zamjenu za dobre ocjene ili plaćanje školarine, zavođenje ili seksualno uzneniranje učenika/ce od

.....
¹ Greene, M. E., Robles, O. J., Stout, K., Suvilaakso, T. *A girl's right to learn without fear: Working to end gender-based violence at school*, Plan International, 2013, str. 64.

² Farrington, D.P., Ttofi, M. M. *School-based Program to Reduce Bullying*, Campbell Systematic Reviews, 2009, str. 6.

³ Baldry, A. C., Farrington, D. P. *Types of bullying among Italian school children*, Journal of Adolescence 1999, (22): 423-426.

strane nastavnog osoblja, tolerancija ili poticanje muške dominacije ili agresivnosti u školskoj sredini također predstavljaju modalitete rodno utemeljenog nasilja u i oko škole. U zadnje vrijeme sve su učestaliji i homofobno zlostavljanje, vršnjačko nasilje zasnovano na stvarnoj ili zamišljenoj seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu drugoga/e, kao i zlostavljanje putem interneta (cyber tehnologija).

Nasilje po osnovu spola je rasprostranjeno diljem svijeta i glavna je prepreka rodnoj jednakosti.

Rodno utemeljeno i vršnjačko nasilje ne poznaju granice. To su široko rasprostranjeni, globalni fenomeni koje nalazimo posvuda, bez obzira na zemljopisno područje, kulturološku, etničku, vjersku, rasnu i klasnu pripadnost. Često se tolerira i u mjestima gdje se očekuje da djeca budu sigurna i zaštićena: u kući (među bliskim osobama), školi ili lokalnoj zajednici. Rezultati globalnog istraživanja Svjetske zdravstvene organizacije (2013) ukazuju da su 30% djevojaka i žena u svijetu žrtve obiteljskog odnosno nasilja u bliskim vezama, od kojih je partnersko nasilje najučestaliji oblik. U posljednjih netkoliko godina UNICEF i UNESCO često izvještavaju o sve većoj rasprostranjenosti i prisutnosti različitih modaliteta nasilja nad i među djecom i mladima, uključujući i nasilje putem informacijsko-komunikacijskih tehnologija (internet, mobitel). Osim članova obitelji, kao počinitelji se navode nastavnici, susjedi, školski drugari, druga djeca ili stranci (djitetu nepoznate osobe).

Rodno utemeljeno nasilje predstavlja grubo kršenje ljudskih prava, jedna je od najtežih manifestacija rodne diskriminacije i glavna prepreka ravnopravnosti spolova. Vršnjačko nasilje, koje se događa u i oko škole, predstavlja kršenje prava djeteta i istodobno je ozbiljna barijera nesmetanom ostvarivanju prava na obrazovanje. Djevojčice (učenice) su izložene većem riziku od rodno utemeljenog nasilja u i oko škole, kao i u partnerskim vezama, mada žrtve mogu biti i dječaci (učenici).

Iskustvo nasilja, pa čak i sama prijetnja, može dovesti do slabljenja školskog uspjeha, povećanog broja izostanaka, neredovnog pohađanja ili ispisivanja iz škole i gubitka samopoštovanja. Također, rodno utemeljeno vršnjačko nasilje u i oko škole može rezultirati težim i dugotrajnim posljedicama po zdravlje i razvoj djeteta. Otuda je jako važno razumjeti specifične implikacije rodno utemeljenog i vršnjačkog nasilja, kao i to da obrazovne ustanove mogu i trebaju biti nositelji pozitivnih promjena i vrlo značajna snaga za zaštitu djece od nasilja. Prema odredbama kaznenog i obiteljskog zakonodavstva, kao i drugih zakonskih i podzakonskih akata i protokola u Bosni i Hercegovini, sva državna tijela, institucije, organizacije i fizička lica (građani) dužni su prijaviti svaku povredu prava djeteta, uključujući i svaki slučaj nasilja, zlostavljanja, seksualne i radne eksploracije te zanemarivanja.

Nasilje u bliskim vezama u odnosu na nasilje nad i među djecom i mladima

Usprkos dosadašnjim naporima u podizanju javne svijesti o prisutnosti i raširenosti problema rodno utemeljenog nasilja među bliskim osobama (obiteljsko i partnersko nasilje), čini se da je informiranost društva o dobrim praksama u prevenciji ili rješavanju problema nasilja nad i među djecom i mladima u i oko škole nedostatna, čak i na globalnoj razini. Ovo se osobito odnosi na nasilje nad ženskom populacijom. Prema podacima Agencije za ravnopravnost spolova BiH, svaka druga djevojka ili žena u Bosni i Hercegovini je doživjela neki od oblika nasilja nakon petnaeste godine, a dvije trećine mlađih imaju iskustvo rodno utemeljenog nasilja u partnerskim vezama. U populaciji adolescenata prisutni su svi oblici rodno utemeljenog nasilja, pri čemu su kontrola i manipulacija najučestaliji, dok su fizičko i seksualno nasilje zastupljeni u manjoj mjeri. Zabrinjava činjenica da egzaktnih i sveobuhvatnih statističkih podataka

o prisutnosti i izraženosti vršnjačkog nasilja na razini BiH nema, što bi moglo upućivati na ignoriranje ovog problema i nedostatnost brige o djeci i mladima.

Rezultati Baseline studije *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u BiH*, provedene u osnovnim školama tri županije FBiH govore o nekoliko ključnih razloga zbog kojih djeca postaju nasilna.

Većina sagovornika se složila da je glavni uzročnik nasilja kod djeteta obitelj:

“Više je uzroka, ali najčešće je to disfunkcionalna obitelj. Djeca ne mogu da se nose sa problemima u kući, a roditelji ponašanjem prenose vlastite frustracije na djecu. Disfunkcionalna obitelj nastaje iz više razloga: gospodarstveni razlozi/slabo imovno stanje, loši odnosi među partnerima, kriminalitet (jednog ili oba člana obitelji), itd...” (intervju br. 1, Županija Sarajevo)

“Prva i osnovna jedinica je porodica. Prvi učitelj je roditelj. Ukoliko roditelj prihvata agresivnost, sukob i nasilje kao načine rješavanja problema, dijete oponaša ponašanje svojih učitelja, odnosno ovaj put roditelja.” (intervju br. 11, Hercegovačko-neretvanska županija)

Uz obiteljsko nasilje, mediji i internet su drugi uzročnik nasilja kod djece, počev od igrica koje potiču nasilničko ponašanje i daju prostor djeci da oponašaju likove nasilnika i primjenjuju njihovo ponašanje iz virtualnog, nerealnog, života u stvarni svijet. Poseban problem predstavlja manjak kontrole i cenzure na televizijama i internetu koji svojim tematikama često pospješuju nasilnička ponašanja djece.

“Gledaju nasilje doma, nasilje oca nad majkom, kompjuterske igrice, mediji, poruke koje primaju putem crtića ili igrica.” (intervju br. 16, Županija Središnja Bosna)

“Sve dolazi iz obitelji od koje potječemo, a uzrok je i ono što oni gledaju i s čime se susreću. Gledaju ove animirane filmove koji potiču agresivno nasilje. Oni ga primjenjuju, oponašaju te likove oponašaju i kod svojih dr ugova i drugarica. Također, internet, jer na internetu uvijek gledaju te igrice i sve to potiče dijete na nasilje. Jednostavno okruženi su danas svim tim akterima koji pobudu takve emocije kod učenika.” (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanska županija)

“Mas mediji, od televizije i interneta. Televizija nešto u manjoj mjeri u smislu da oni televizor manje gledaju, a dostupnost putem interneta, jer njima je na mobilnim telefonima dostupno da pregledaju te video klipove, koji su svakodnevno u našem ovaj okruženju, čak i dalje, oni prate.” (intervju br. 21, Hercegovačko-neretvanska županija)

Vrlo važni uzroci koji se vežu za nasilno ponašanje djece, kako su ispitanici kroz razgovor navodili, su socioekonomski razlike obitelji iz kojih dolaze. Nekoliko ispitanika je ovaj problem navelo kao jedan od ozbiljnijih s kojima se učenici, ali i školski djelatnici susreću jer smatraju da imaju premalo moći da takav problem riješe. Desi se da učenik/ca nasilno otme sendvič iz torbe drugog/e učenika/ce jer je

gladan/a dok neki učenici često postaju žrtve ismijavanja i omalovažavanja drugih učenika iz razloga što njegove ili njene patike nisu nove ili ne nose brendiranu odjeću:

“Postoji taj gospodarstveni čimbenik, neko je dijete ljepše obučeno, neko lošije, neko je bolji učenik, neko lošiji, neko ima neki hendikep, neko nema, neko ima novca, neko nema, neko jede sendvič, neko kiflu. Razumijete, sve su to stvari koje na djecu utječu. Oni još ne prave neki rezon da realno shvaćaju stvari.” (intervju br. 25, Županija Središnja Bosna).⁴

Iako UN Konvencija o pravima djeteta obvezuje na zaštitu djece od svih oblika nasilja, prevenciju i odgovor na nasilje te osiguranje potpore djeci žrtvama nasilja, donedavno je pristup problemima nasilja nad djecom i vršnjačkog nasilja u našoj zemlji bio neadekvatan. To je, u značajnoj mjeri, doprinijelo šutnji žrtava i promatrača te posljedično malom broju prijavljenih slučajeva. Otuda su otvaranje ove teme, senzibiliziranje nastavnog i drugog osoblja u školama, edukacija i mobilizacija djece i mladih te planiranje konkretnih aktivnosti s ciljem sprečavanja nasilja i zaštite djece u školama od iznimne važnosti i predstavljaju moralni imperativ.

Da bi se razumjelo vršnjačko nasilje kao jedan od oblika nasilja nad i među djecom i mladima, neophodno je povećati obim znanja i razumijevanja koncepata rod i spol, kao i terminologije vezane za rodno utemeljeno nasilje te pomoći edukatorima da, prije nego pristupe edukaciji drugih, osvijeste vlastite predrasude i rodne stereotipe.

Koncepti spol i rod

Rodno-specifično nasilje, osobito nad ženama, je prisutno stoljećima i to kao izraz neravnoteže moći i neravnopravnosti spolova, u svim oblicima povijesnog razvoja društva.

Spol se odnosi na biološke razlike između žena i muškaraca zasnovane na anatomske i fiziološkim karakteristikama. U odnosu na spol, osoba se identificira kao muškarac ili žena prema vrsti spolnog organa (penis i testis ili vagina i maternica), dominantnim hormonima koji cirkuliraju tijelom (testosteron, estrogen), sposobnosti da proizvodi spermu ili jajne ćelije i sposobnosti da rađa i doji dijete.

Rod se odnosi na društveno konstruirane uloge, tj. odgovornosti i očekivanja od muškaraca i žena u određenoj kulturi ili društvu. Ove (rodne) uloge i odgovornosti se uče u obitelji, od prijatelja, u zajednici, od lidera, u vjerskim ustanovama, školama, na radnom mjestu, iz medija, itd. Istodobno na njih utječu običaji, zakoni, klase, etnija te individualne ili institucionalne predrasude. Definicije o tome što znači biti ženskog ili muškog roda su naučene, razlikuju se od kulture do kulture i podložne su promjenama kroz vrijeme.

O nepravilnoj uporabi termina rod i spol, kao sinonima, se još uvijek vode diskusije u različitim znanstvenim krugovima (biologija, biomedicina, psihologija, sociologija, rodne studije). Prema Američkoj psihološkoj asocijaciji (2012) pojam “rod” se odnosi na “držanje, osjećanja i ponašanja koje određena kultura povezuje s biološkim spolom osobe. Ponašanja koja su kompatibilna s kulturnim očekivanjem nazivaju se rodno-sukladnim, a ona koja se smatraju nekompatibilnim s tim očekivanjima predstavljaju rodnu nesukladnost.”⁵

.....
4 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 23-24.

5 Gay, and Bisexual Clients. *Guidelines for Psychological Practice With Lesbian*: <http://www.apa.org/pubs/journals/features/amp-a0024659.pdf>, 2012. (11.05.2017)

Rodno utemeljeno nasilje je oblik diskriminacije koji ozbiljno ugrožava mogućnost žena ili muškaraca da uživaju prava i slobode zasnovane na rodnoj jednakopravnosti. Dosadašnja istraživanja su pokazala da su najčešće žrtve nasilja pripadnice ženskog spola, a da su muškarci najčešći počinitelji. Prema definiciji UN-a: "Nasilje prema ženama označava bilo koji čin nasilja zasnovanog na rodnoj osnovi, koji rezultira ili može rezultirati fizičkom, seksualnom ili psihološkom povredom ili patnjom žena, uključujući i prijetnje takvim djelima, silu ili svojevoljno oduzimanje slobode, bilo u javnom ili privatnom životu."⁶

"Žena sam, pripadam najpotlačenijoj strani društva, uz rodno utemeljeno nasilje se vezuje psihološko nasilje, vlada i fizičko ali se psihičko manje primjećuje; potrebno je više obrazovati pedagoge i nastavnike o ovom obliku nasilja". (intervju br. 16, Županija Središnja Bosna)

Za stvarno razumijevanje i rješavanje problema vršnjačkog nasilja, prioritetno je potrebno produbiti razumijevanje problema rodno utemeljenog nasilja unutar i oko škole. Iako se događa širom svijeta, u različitim kulturama i geografskim područjima ono se različito ispoljava. Tako npr. u subsaharskoj Africi nasilje u školi se često ispoljava u obliku seksualnih napada i silovanja djevojčica od strane dječaka/mladića i nastavnika. U nekim zemljama Azije, osim seksualnog zlostavljanja i silovanja, na putu do i od škole česti su slučajevi prosipanja kiseline na djevojčice/djevojke. U Latinskoj Americi često nastavnici siluju učenice, a i dječaci u školi provode vršnjačko nasilje i uznemiravanje djevojčica. Prema broju prijavljenih slučajeva nasilja na Bliskom Istoku najučestaliji su psihičko i fizičko zlostavljanje, dok su u Sjedinjenim državama i Zapadnoj Evropi najviše zastupljeni vršnjačko, partnersko, homofobno te nasilje putem interneta i pucanje u školi.

Na globalnoj razini, kao jedan od glavnih problema u školama unazad deset godina se navodi seksualno nasilje koje nad djevojčicama/djevojkama provode dječaci/mladići ili muškarci (nastavnici i učenici). Međutim, novija istraživanja naglašavaju sve složeniju prirodu nasilja u školama, a gdje se uobičajena hijerarhija po osnovu autoriteta i dobi mijenja i sve više govori o nasilju koje učenici (obično muški) čine nad nastavnicima (obično mlađim ženama), kao i nasilju koje nastavnice provode nad dječacima. Sve učestaliji oblici nasilja su prisutni na društvenim mrežama,

.....
6 Deklaracija Generalne skupštine UN-a o eliminaciji nasilja nad ženama, 1993.

7 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 22.

zastupljeni su i kod dječaka i djevojčica i često su uzročnici drugih oblika nasilja među vršnjacima i obično imaju za cilj isključenje i dezintegriranje osobe iz društva. Kao skoro prepoznati problemi navode se još i homofobno zlostavljanje, vršnjačko nasilje utemeljeno na stvarnoj ili zamišljenoj seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu drugoga/e.

Incidenti rodno utemeljenog nasilja u i oko škole se događaju u učionicama, prostorijama za nastavno osoblje, toaletu, športskim salama, svlačionicama, na školskim hodnicima, dvorištima, na putu do i od škole, područjima oko škole i drugdje. U odnosu na spol, dječaci su češće aktivni počinitelji vršnjačkog nasilja i čine to na izravniji način (npr. guranje i udaranje), dok djevojčice to čine više na neizravan način (npr. ogovaranje, isključivanje drugih, i sl.)⁸ U rodno utemeljeno nasilje unutar i oko škole spadaju još i seksualno uznemiravanje ili tzv. "zadirkivanje/zezanje" ili insinuacije, seksualne usluge u zamjenu za dobre ocjene ili plaćanje školarine, dodirivanje bez pristanka ili seksualni napadi, zavođenje ili seksualno uznemiravanje učenika od strane nastavnog osoblja, tolerancija ili poticanje muške dominacije ili agresivnosti u školskoj sredini.

Rodno utemeljeno nasilje duboko je ukorijenjeno u društvu i često podržano kulturnim praksama i normama ili pogrešnim interpretacijama vjerskih načela. Nažalost, škole sve češće postaju mjesta gdje su djeca izložena nasilju, ali se ta pojava rijetko istražuje i još uvijek malo prijavljuje, tako da postoje značajne praznine u znanju vezano za nasilje u i oko škole. Da bi se dublji uzroci ovog problema u potpunosti razumjeli i poduzele adekvatne mjere i intervencije za njegovo rješavanje, potrebno je provesti istraživanja o nasilju nad neheteroseksualnim osobama, učenika nad nastavnicima, povezanosti rodno utemeljenog nasilja u i oko škole s drugim oblicima (npr. kontinuitetom tjelesnog kažnjavanja djece u školi i obitelji u odnosu na nasilje doma i seksualno zlostavljanje djece), tendenciji razdvajanja vršnjačkog od rodno utemeljenog nasilja u i oko škole, razumijevanju percepcije, stavova i ponašanja nastavnika vezano za rodno utemeljeno i institucionalno nasilje kojem nerijetko svjedoče i/ili i sami sudjeluju, povezanosti naobrazbe, pristupa njemu te postignuća jednakosti i kvaliteta i povezanosti rodno utemeljenog nasilja u i oko škole s drugim pitanjima od značaja za društvo (povezanost rodnog ili spolnog s drugim identitetima, kao što su rasa, klasa, religija i dr.).

Obzirom na težinu posljedica koje nasilje ostavlja na izravne i neizravne žrtve u okviru prevencije i tretmana su, osim službi koje provode skrining nasilja i pružanje zaštite i potpore žrtvama, važne i primjene pravnih akata i politika za prevenciju nasilja te podizanje javne svijesti o prisutnosti i dimenzijama ovog problema u društvu. Preventivni programi traže sustavno djelovanje i angažman cijelokupne zajednice: rad na terenu, koordinirano interveniranje u zajednici, preventivne kampanje i školske programe s tematskim jedinicama koje obrađuju problematiku rodno utemeljenog i vršnjačkog nasilja u i oko škole.

⁸ Fekkers, M., Pijpers, F. I. M., Verloove Vanhorick S. P. *Bullying: who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior*, Health Educ Res, 2005, 20 (1): 81-91.

Literatura:

- Baldry, A. C., Farrington, D. P. (1999) *Types of bullying among Italian school children.* Journal of Adolescence
- Farrington, D.P., Ttofi, M. M. (2009) *School-based Program to Reduce Bullying.* Campbell Systematic Reviews
- Fekkers, M., Pijpers, F. I. M., Verloove Vanhorick S. P. (2005) *Bullying: who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior.* Health Educ Res.
- Greene, M. E., Robles, O. J., Stout, K., Suvilaakso, T. (2013) *A girl's right to learn without fear: Working to end gender-based violence at school.* Plan International.
- Šahinović, M., Jeftić, A. (2017) *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini: Baseline studija.* Sarajevo: TPO Fondacija

Internet izvori:

American Psychological Association. Guidelines for Psychological Practice With Lesbian, Gay, and Bisexual Clients, 2012.

<http://www.apa.org/pubs/journals/features/amp-a0024659.pdf> (15.5.2017)

World Health Organization. Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence, 2013.

http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/85239/1/9789241564625_eng.pdf (15.5.2017)

VJEŽBE

1. Uvod i otvaranje radioničkih vježbi na temu “Rod”

1.1. Pregled dnevnih ciljeva

Facilitator/ica treba pojasniti sudionicima ciljeve edukativne sesije i odgovoriti na pitanja koja bi mogli imati.

Ciljevi učenja u ovoj sesiji su:

- » Produbiti razumijevanje razlike između spola i roda
- » Izvući od sudionika prepostavke i očekivanja muškog i ženskog ponašanja

1.2. Sudionici se pozovu da podijele strahove i očekivanja od radionice

- » Svaki/a sudionik/ca se zamoli da napiše, na dva zasebna samoljepljiva papirića, jedno očekivanje i jedan strah vezano za radionicu
- » Sudionici zatim postave papiriće na tablu ili flip-chart u pročelju prostorije, a jedan/a član/ica skupine se zamoli da sve pročita naglas
- » Potom slijedi opća diskusija koja bi trebala sumirati strahove, brige i područja za koja sudionici izraze da im treba više znanja

1.3. Vježba “Probijanje leda”

Vježba 1.3. Igra imena: Značenje naših imena

Vrijeme:
30 minuta

Ciljevi	<ul style="list-style-type: none"> › Međusobno upoznavanje sudionika › Uspostaviti atmosferu povjerenja i uzajamnog poštovanja › Izvući različitosti osobnog i kulturološkog podrijetla sudionika
Materijal	<ul style="list-style-type: none"> › Flip-chart, samoljepljivi papirići, olovke
Metoda (25 min.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Koristiti flip-chart na stalu ili podu. Zamoliti sudionike da na njemu napišu svoje ime i objasne značenje i asocijacije koje imaju vezano za ime ili njegovo značenje. Facilitator/ica se treba uključiti u igru sa svojim imenom. <i>Ime može biti ili puno ime i prezime ili ime kojim sudionik/ica želi da ga/ju zovu tijekom radionice. Imajte u vidu i kulturološke implikacije datih imena koje mogu reflektirati klasne, etničke ili druge razlike.</i> 2. Tijekom kratke diskusije identificirati rodne specifičnosti imena koje osobito upućuju na rodno utemeljene asocijacije vezano za značenja i podrijetlo imena.

Napomene za facilitatora/icu (15 min.)	<p>U većini kultura ženska imena razlikuju se od muških. Čak i tamo gdje se imena isto pišu, obično se drugačije izgovaraju (npr. Bahrija). Često se značenju imena pridaje veliki značaj. Na primjer, na jednoj radionici sa ženama u Keniji, svaka od njih je objasnila značenje svoga imena i zašto, tj. po čemu je dobila ime. Neka imena su se odnosila na to što je majka radila sve do rođenja djeteta, neka su se odnosila na uloge žene ili ženske poslove ili njihov odnos/vezanost s nekim od muških rođaka.</p> <p>Potrebno je tijekom diskusije naglasiti da se imena daju u skladu sa rodom, i da njihova značenja često reflektiraju društveno prihvatljive uloge i očekivanja. Na primjer, ženska imena će češće imati značenja poput "ljubaznost", "nježni cvijet", "nježna" ili "poslušna/pokorna", dok će muška imena vjerojatnije imati značenja "veliki ratnik" ili "hrabar i snažan" ili "veliki dar" ili "vođa". Ovo je značajna diskusija jer ima za cilj naglasiti da se već od trenutka rođenja, identitet, kao i očekivanja od našeg ponašanja počinju oblikovati na osnovu spola.</p>
Izvor	UNICEF Training of Trainers on Gender-Based Violence/Varijacija The Oxfam Training Manual, Oxfam UK & Ireland, 1994.

2. Uvod u "Rod": Kako gledati svijet kroz prizmu "roda"?

Vježba 2.1. Igra "Rod": Razlikovanje spola i roda

Vrijeme:
40 minuta

Radni list: Igra "Rod"

Cilj	Postići razumijevanje razlike između spola i roda
Materijal	Papir, olovka
Metoda (5 min.)	<ol style="list-style-type: none"> Pitajte članove skupine razumiju li razliku između spola i roda! Brzo i jednostavno objasnite razliku (npr. spol je biološka datost, dok je rod društveni konstrukt). Podijelite sudionike u male skupine kojima ćete dati radni list Igra "Rod".
(15 min.)	<ol style="list-style-type: none"> Zamolite ih da u svojim skupinama pročitaju jednu po jednu tvrdnju i da međusobno diskutiraju o tome misle li da se određena tvrdnja odnosi na spol ili rod, upisujući "R" za one tvrdnje za koje misle da se odnose na rod i "S" za tvrdnje za koje misle da se odnose na spol. Ako postoji nesuglasnost ili nesigurnost unutar skupine oko pojedinih tvrdnjih, neka to naznače.

<p>(20 min.)</p>	<p>5. Pročitajte odgovore naglas i diskutirajte o tome s cijelom skupinom.</p> <p><u>Točni odgovori:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> a) Žene radaju djecu, muškarci ne. (S) b) Djevojčice su slabe, dječaci su jaki. (R) c) U Indiji, žene koje rade u oblasti poljoprivrede zarađuju 40-60% plaće muškarca. (R) d) Žene mogu dojiti, muškarci mogu hraniti bebu na flašicu. (S) e) Većina građevinskih radnika u Bosni i Hercegovini su muškarci. (R) f) U Starom Egiptu muškarci su ostajali doma i tkali. Žene su vodile obiteljske poslove. Žene su naslijedivale imovinu, a muškarci nisu. (R) g) Glas muškarca mijenja se u pubertetu, glas žene ne. (S) h) U jednom istraživanju provedenom unutar 224 različite kulturne zajednice, bilo je 5 zajednica u kojima su muškarci oni koji uvijek kuhaju i 36 zajednica u kojima su žene radile sve poslove pri izgradnji kuće. (R) i) Prema podacima UN-a, žene obavljaju 67% svjetskog rada, a ipak za to dobijaju samo 10% svjetskog prihoda. (R) <p>Usredotočiti se na ova pitanja i ključne ideje:</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Je li vas ijedna od ovih tvrdnji iznenadila? b. Je li tvrdnje upućuju na to da je rod urođen ili naučen? c. Rodne uloge se razlikuju u različitim društvenim zajednicama, kulturama i različitim povijesnim periodima. d. Dob, rasa i društvena klasa također su značajni čimbenici koji određuju naše rodne uloge. e. Žene u različitim zemljama različito doživljavaju moć i ugnjetavanje (opresiju).
<p>Napomene za facilitatora/icu</p>	<p>Ova aktivnost se koristi sa sudionicima koji vrlo malo znaju ili ne znaju ništo o konceptu roda ili osjećaju da se potrebno vratiti na osnove znanja o rodu kako bi bili sigurni u razumijevanje ovog koncepta.</p> <p><i>Prilagodba: Druga mogućnost je da sudionici slušaju dok facilitator/ica čita jednu po jednu tvrdnju i zapisuju na papir slovo "R" za one tvrdnje za koje misle da se odnose na rod i "S" za one tvrdnje za koje misle da se odnose na spol. Facilitator/ica zatim podijeli radni list za Igru "Rod", čita naglas odgovore sudionika/ca i nastavlja dalje sa diskusijom.</i></p>

Izvor	Varijacija Class, Gender and Race Inequality and the Media in an International Context. Focus for Change. U: The Oxfam Gender Training Manual. Oxfam UK & Ireland, 1992.
--------------	--

Radni list: IGRA “ROD”

- a. Žene rađaju djecu, muškarci ne.
- b. Djevojčice su slabe, dječaci su jaki.
- c. U Indiji, žene koje rade u oblasti poljoprivrede zarađuju 40-60% plaće muškarca.
- d. Žene mogu dojiti, muškarci mogu hraniti bebu na flašicu.
- e. Većina građevinskih radnika u Bosni i Hercegovini su muškarci.
- f. U Starom Egiptu muškarci su ostajali doma i tkali. Žene su vodile obiteljske poslove. Žene su naslijedivale imovinu, a muškarci nisu.
- g. Glas muškarca mijenja se u pubertetu, glas žene ne.
- h. U jednom istraživanju provedenom unutar 224 različite kulturne zajednice, bilo je 5 zajednica u kojima su muškarci oni koji uvijek kuhaju i 36 zajednica u kojima su žene radile sve poslove pri izgradnji kuće.
- i. Prema podacima UN-a, žene obavljaju 67% svjetskog rada, a ipak za to dobijaju samo 10% svjetskog prihoda.

Vježba 2.2. Istraživanje rodnih stereotipa i prepostavki

Vježba 2.2. Žena treba... Žena ne treba... Muškarac treba... Muškarac ne treba...

Vrijeme:
30 minuta

Cilj	Izvući prepostavke i očekivanja sudionika od muškog i ženskog ponašanja i demonstrirati da su i muškarci i žene odgovorni za stvaranje rodnih uloga i stereotipa.
Materijal	Flip-chart, olovke

Metoda	<ol style="list-style-type: none"> Postavite 4 flip-chart papira na pod i na svakom napišite po jedan od ovih naslova: a) "Žene trebaju" b) "Žene ne trebaju" c) "Muškarci trebaju" i d) "Muškarci ne trebaju". Podijelite sudionike u četiri skupine i dajte svakoj skupini jedan od flip-chart papira s po jednim od naslova. Zamolite ih da napišu sve što su ikada čuli iz bilo kojeg izvora vezano za njihov naslov. Zatim neka svaka skupina naglas pročita ono što su napisali ispod svog naslova. Diskutirajte u skupini spiskove uspoređuju i što žene/muškarci trebaju ili ne trebaju. Razgovarajte o tome kako izgleda kad imamo tako mnogo pravila, pretpostavki, stereotipa i kontradiktornosti koji određuju kako ćemo se ponašati kao muškarci ili žene. Diskutirajte o tome što participanti misle o ovim porukama. Kako se ove ideje stvaraju i održavaju u određenom društvu ili zajednici?
Izvor	Institute for Development Studies, Gender Workshop, Brighton, UK. October, 2001.

3. Eksploracija rodno utemeljenog nasilja: Uzroci i posljedice

Vježba 3.1. Stablo rodno utemeljenog nasilja: Uzroci i posljedice

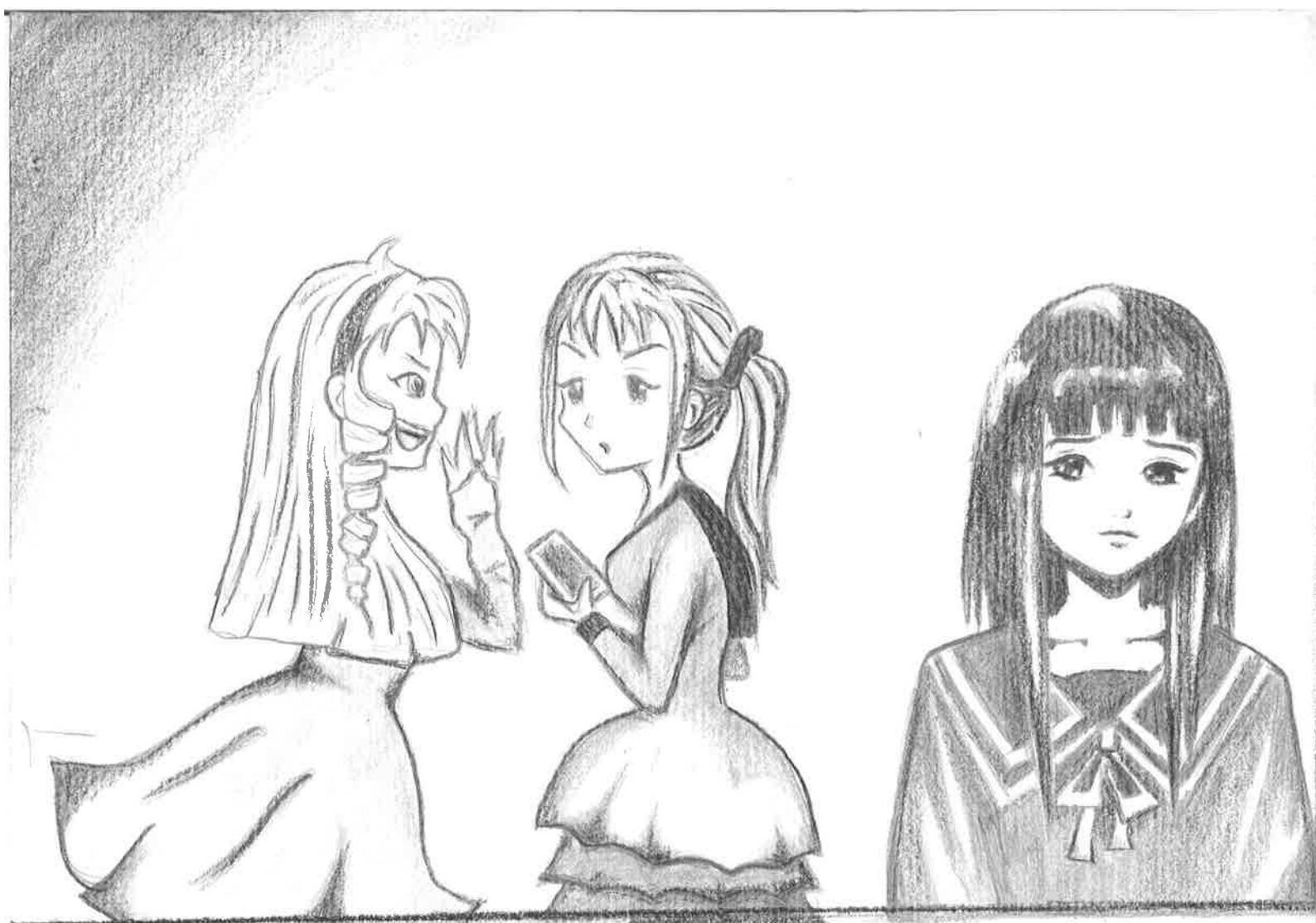
Vrijeme:
2 sata

Ciljevi	<ul style="list-style-type: none"> › Identificirati više oblika rodno utemeljenog nasilja › Razumjeti uzroke i posljedice rodno utemeljenog nasilja › Prepoznati da je rodna nejednakost korijen/temeljni uzrok rodno utemeljenog nasilja
Materijal	<ul style="list-style-type: none"> › Flip-chart, olovke
1. korak Oblici rodno- utemeljenog nasilja	<ol style="list-style-type: none"> Pitati sudionike što mislimo kad kažemo "rodno utemeljeno nasilje"? Objasniti da je rodno utemeljeno nasilje bilo koji oblik nasilja koji se provodi nad osobom (muškarcem ili ženom) po osnovu pripadnosti određenom spolu ili rodu uporabom fizičke, psihičke i/ili druge sile (fizičko, psihičko, seksualno ili ekonomsko nasilje), a uključuje i prijetnju silom. Zamoliti participante da identificiraju neke oblike rodno utemeljenog nasilja. Na flip-chartu nacrtajte obično stablo – koristite za to samo gornje 2/3 flip-chart papira, a donju trećinu ostavite za čimbenike/uzroke koji doprinose rodno utemeljenom nasilju i koji će se kasnije unositi. Kako sudionici identificiraju različite oblike rodno utemeljenog nasilja? Napišite svaki primjer na trupu stabla.

Napomene za facilitatora/icu	<p><i>Neki oblici rodno utemeljenog nasilja koje bi trebalo identificirati:</i></p> <p>Kućno nasilje, tjelesne povrede, emocionalno zlostavljanje, seksualni napad, silovanje ili pokušano silovanje, seksualno uznemiravanje, pedofilija, incest, pritvor/ograničenja ili restrikcije slobode kretanja, trgovina ljudima, manipulacije doma, na radnom mjestu ili u školi, prostitucija, pornografija, štetne tradicionalne prakse i običaji (npr. obrezivanje žena), zlostavljanje vezano za miraz, kažnjavanje usmjereni na žene koje se suprotstavljaju kulturološkim normama, uskraćivanje naobrazbe/školovanja, uskraćivanje hrane i odijevanja ženama/djevojčicama zbog njihova spola.</p> <p>Podstaknite sve ideje i primjere. Osigurajte da su obuhvaćeni svi oblici rodno utemeljenog nasilja. Također je važno objasniti da i muškarci i dječaci mogu biti meta seksualnih napada, obično od strane drugog muškarca/muškaraca, ali da su žene i djevojčice neproporcionalno pogodjene tim problemom.</p> <p>Sumirati i izvući zaključke:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Naglasiti da je, iako nasilje ima više različitih oblika, temeljni uzrok rodna nejednakost › Naglasiti da, iako se kultura često koristi da bi se opravdala uporaba nasilja prema ženama, pravo na život bez nasilja je osnovno/temeljno i univerzalno pravo svake osobe › Naglasiti da otvoreno/očigledno nasilje ne mora uvijek biti prisutno. Prijetnje i prisiljavanje su također oblici nasilja
2. korak Posljedice (30 min.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Objasniti da posljedice rodno utemeljenog nasilja mogu biti podijeljene na četiri oblasti ili sustava: <ol style="list-style-type: none"> a. Zdravstveni b. Emocionalni, socijalni i psihosocijalni c. Zakonski/pravosudni sustav d. Zajednica i tjelesna sigurnost 2. Podijeliti participante u 4 skupine od kojih će svaka predstavljati jedan od navedenih sektora i zamoliti ih da u skupinama urade sljedeće: <ol style="list-style-type: none"> a. Pregledati svaki od oblika nasilja navedenih u 1. koraku. b. Nabrojati i diskutirati posljedice/ishode rodno utemeljenog nasilja, svaka skupina iz svog sektora/ domena. Uključiti individualne posljedice kod žrtava, ali i ishode, odnosno posljedice koje nasilje ostavlja na druge – zajednicu, obitelj, vladu, itd. c. Pripremiti na flip-chart papiru spisak posljedica (svaka skupina zasebno). <p>› Kako koja skupina naglas čita svoj spisak, tako facilitator/ica upisuje primjere na vrhu stabla, crtajući grane.</p>

3. korak Uzroci i čimbenici koji doprinose nasilju	<p>Pitati skupinu da identificira uzroke i čimbenike koji doprinose rodno utemeljenom nasilju. Koristiti za to donju trećinu papira ispod stabla, upisivati uzroke i čimbenike koji doprinose nasilju onako kako ih participanti navode, a zatim sve podijeliti sa skupinom (iščitati).</p>
Napomene za facilitatora/icu	<p>Neke posljedice rodno utemeljenog nasilja</p> <p>Zdravstvene:</p> <p>Individualne posljedice po žrtvu:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Tjelesne povrede, kronična bol, depresija i emocionalne smetnje, onesposobljenja ili smrt, neželjena trudnoća, nesigurni abortusi, infekcije, različita tjelesna oboljenja i tjelesne smetnje... <p>Utjecaj na širu zajednicu:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Problem se rješava u okviru zdravstvenoga sustava. <p>Emocionalne/psihološke</p> <p>Individualne posljedice po žrtvu:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Emocionalne smetnje uključujući strah, ljutnju, bijes, ponekad i mržnju prema sebi. Sram, nesigurnost, gubitak sposobnosti funkcioniranja ili obavljanja aktivnosti svakodnevnog života, depresivnost, osjećaj izolacije, probleme sa spavanjem i poremećaje ishrane. Mentalna oboljenja, osjećanje bespomoćnosti ili suicidalnost. Ogovaranje i kritiziranje ili okriviljavanje i izopćenje žrtve i dr. <p>Utjecaj nasilja na širu zajednicu:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Skup problem, dovodi do iscrpljivanja društvenih resursa: obitelji, susjeda, prijatelja, škole, lokalnih vođa (u zajednici), službi socijalne skrbi, itd. Žrtva nije u stanju dati doprinos zajednici, voditi brigu o djeci niti raditi i zaraditi. Ako počinitelj/ica nije zatvoren/a ili uhapšen/a, to šalje snažnu poruku – da je takvo ponašanje prihvatljivo što vodi dalnjim incidentima nasilja. <p>Pravni/pravosudni sustav:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Nedostatan pristup pravnom sustavu, nedostatak znanja o postojećim zakonskim propisima/pravnom lijeku, zbrka u vezi sa najadekvatnijim kanaliziranjem problema (npr. kazneni, tradicionalni, itd.). Žrtve izbjegavaju prijaviti nasilje zbog stigme. Ovdje je najveći teret na policijskim/sudskim resursima koji su već preopterećeni. Nedostatak senzitivnosti sudija za probleme nasilja. <p>Sigurnost i fizičko okruženje/zajednica:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Žrtva se osjeća nesigurnom, ugroženom, preplašenom. Klima straha i nesigurnosti utječe na žensku slobodu i percepciju lične sigurnosti, nedostatno žensko učešće u životu zajednice i strah od odlaska u školu ili na posao.

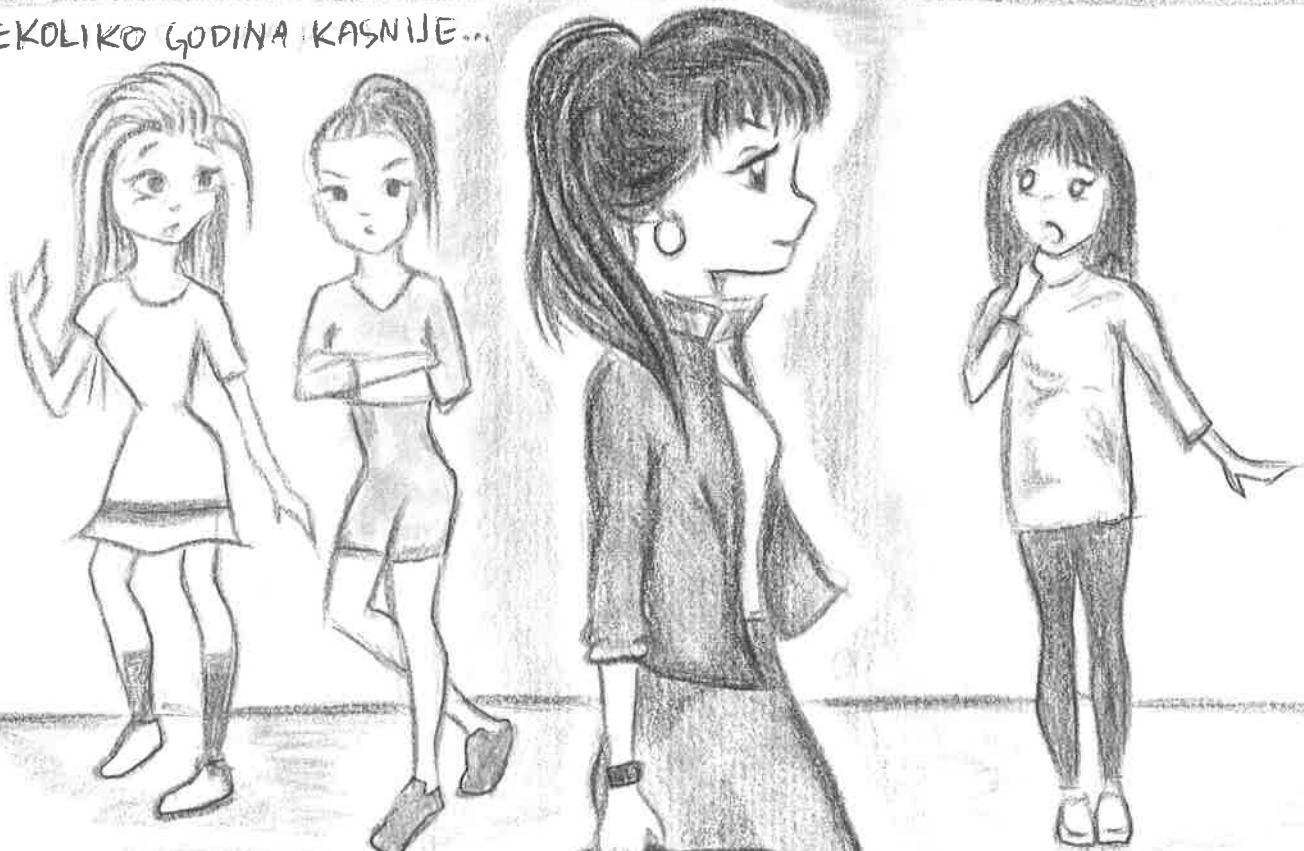
	Neki od potencijalnih uzroka/doprinosećih čimbenika koje treba naglasiti: Rodna nejednakost i neravnoteža moći između muškaraca i žena. Muški stavovi omalovažavanja i nepoštovanja prema ženama, uključujući i nepoštivanje ljudskih prava žena i djevojčica. Neupitne pretpostavke o adekvatnom muškom i ženskom ponašanju. Želja za moći i kontrolom. Politički motivi, uključujući potenciranje oružja i rata te njihova zlouporaba za moć/kontrolu, da se ulije strah. Tradicionalne tenzije, svađe. Nedostatak obiteljske potpore. Kultурне i tradicionalne prakse, vjerska ubjedjenja. Siromaštvo. Uporaba alkohola/droga. Dosada, nedostatak servisa, aktivnosti i programa. Gubitak muške moći/ uloge u obitelji i zajednici, vraćanje ili potvrđivanje moći. Pravni/pravosudni sustav i zakoni prešutno opreštaju nasilje nad ženama i djevojčicama, nedostatnost zakona kojima se procesuiraju slučajevi rodno utemeljenog nasilja. Nekažnjivost počinitelja.
Napomene za facilitatora/icu	Što treba naglasiti prilikom sumiranja rada: <ul style="list-style-type: none"> › Rodno utemeljeno nasilje je bilo koji oblik nasilja koji se provodi nad osobom zbog njene pripadnosti određenom spolu ili rodu uporabom psihičke, fizičke ili ekonomске sile (uključujući i samu prijetnju silom) i ima korijene u rodnoj nejednakosti. Zato je jako važno inkorporirati rodnu perspektivu u aktivnosti i programe koji imaju za cilj efikasnu prevenciju i adekvatan odgovor na nasilje među mladima, uključujući i prevenciju vršnjačkog nasilja. › Rodno utemeljeno nasilje ostavlja dalekosežne posljedice kako na žrtvu tako i na čitavu zajednicu. Strategije odgovora, tj. intervencija na različite oblike rodno utemeljenog nasilja moraju imati holistički i multisektorski pristup, uključujući i sektor obrazovanja. › Veliki je obim čimbenika koji doprinose rodno utemeljenom nasilju, ali rodna nejednakost igra glavnu ulogu u svim oblicima nasilja. Zbog toga, strategije prevencije moraju obuhvatiti čitav niz kontribuirajućih čimbenika, sustavno adresirajući rodnu nejednakost na svim razinama.

ZAŠTO SAM
DRUGAČIJA OD
NIJH?

ZAŠTO SE
NE
UKLAPAM?

NEKOLIKO GODINA KASNIJE...

ODGOJ KAO DRUŠTVENA ZADAĆA

Melisa Mizdrak je rođena 1981. godine u Sarajevu gdje je završila osnovnu i Srednju učiteljsku školu. Diplomirala je na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Zaposlena je kao stručna savjetnica u Ministarstvu za obrazovanje, nauku i mlade Županije Sarajevo. Usavršavala se učešćem u brojnim programima u zemlji i inostranstvu te seminarima iz oblasti odgoja i obrazovanja. Koordinatorica je Tima Vlade Županije Sarajevo za borbu protiv maloljetničke delikvencije.

Članica je nekoliko radnih skupina za prevenciju nasilja i zaštitu djece od nasilja. Trenutno pohađa edukaciju za transakcionu analitičarku – psihoterapeutkinju.

Jaku se čuje bez obzira tučeš li, ili tebe tuku.

Henrik Johan Ibsen

Odgoj je permanentan proces koji se odvija u širem društvenom miljeu, a najvažniju ulogu imaju obitelj i škola. Prijeko je potrebno da ove dvije sredine budu upućene jedna na drugu. Obitelj i škola trebaju surađivati na konstruktivan način, u najboljem interesu za odgoj i obrazovanje djeteta. Kompletna društvena zajednica, a osobito institucije i pojedinci uključeni u odgojno-obrazovni proces imaju obvezu preventivno djelovati prema svim oblicima nasilja nad i među djecom te osigurati adekvatne uvjete za zdrav rast i razvoj djeteta. Također, potrebno je senzibilizirati društvenu zajednicu za prepoznavanje problema nasilja nad djecom promovirajući ideju zajedništva, tolerancije, multikulture i dijaloga kao i kolektivne odgovornosti za društveno neprihvatljivo ponašanje djece.

U predškolskim i školskim zajednicama, od najranije životne dobi, djecu treba podučiti njihovim pravima i obvezama te razvijati sposobnosti i osobine osobnosti, poticati razvoj samopoštovanja, samopouzdanja, socijalnih kompetencija, osjećaj pripadnosti vršnjacima i školi te strategije za nenasilno rješavanje konflikata.

Rizična ponašanja djece i mladih (društveno neprihvatljiva ponašanja) je moguće spriječiti podizanjem kvalitete života i razine mentalnog zdravlja društvene zajednice u cjelini.

Obitelj je prva društvena sredina djeteta i ima primarnu ulogu u formiranju pozitivnih osobina osobnosti i moralnih vrijednosti.

Pristup problemu nasilja nad i među djecom u školama podrazumijeva procjenu i analizu specifičnosti obrazovnog sustava, zaštitnih i rizičnih čimbenika, kao i mjera kojima bi se povećala sigurnost djece. Pored obitelji, koja ima primarnu ulogu u prevenciji nasilničkog ponašanja djece, veoma važni su školska zajednica, vršnjaci, šira društvena zajednica i mediji.

Škola je mjesto gdje djeca organizirano provode veliki dio vremena tijekom dana, stoga treba preuzeti značajnu ulogu u prevenciji i zaštiti od svih oblika nasilja.

Vršnjačko i rodno utemeljeno nasilje predstavljaju predmet brojnih istraživanja i sa sobom povlače niz pitanja, izazova, ali i odgovornost svih sudionika uključenih u odgojno-obrazovni proces. Shodno tome, ne možemo govoriti o vršnjačkom ili rodno utemeljenom nasilju ako u pristup problematici ne uključimo analizu osobnosti djeteta i kompletan spektar ponašanja, kao i djelovanje rizičnih i protektivnih čimbenika kojima je dijete izloženo u različitim sredinama tijekom socijalizacije.

PARTNERSTVO ŠKOLA - RODITELJI

“Na radioniku s roditeljima o vršnjačkom nasilju od 22 roditelja, došlo mi je troje. Zar nemaš dovoljno zainteresiranosti odvojiti pola sata, sat vremena za svoje dijete, da bi čuo nešto je li? Ili su to predrasude s čim se isto tako suočavam. Da sam muškarac i da sam se potpisala, vjerujem da bi ih došlo barem petnaest.” (intervju br. 16, Županija Srednja Bosna)

U izgradnji zdrave osobnosti djeteta ključne su uloge roditelja i nastavnika ali i njihov međusobni odnos. Partnerstvo ili saradnja škole i roditelja je posebna oblast istraživanja za čija pitanja smo dobili različita saznanja i odgovore. Većina sagovornica će razgovor započeti napominjanjem odgovornosti roditelja prema djetetu i tvrditi kako je dijete slika svojih roditelja ali i odnosa u obitelji:

“Nasilje među vršnjacima zapravo predstavlja samo sliku problema u kojim se obitelj i cijelo društvo nalaze, počev od siromaštva, neobrazovanja, PTSP-a, razvedenih roditelja, obiteljskoga nasilja i alkoholizma.” (intervju br. 26, Županija Središnja Bosna)

Međutim, vraćajući se na kolektivnu obavezu prema djetetu na putu izgradnje zdrave, zrele, odgovorne i savjesne osobe, ispitanice su ponudile nekoliko odgovora koji se tiču isključivo odnosa roditelja i škole. Istraživanje je pokazalo da roditelji imaju različit stav prema nastavnicima i razrednicima i sasvim drugačiji stav prema pedagogu/ici, psihologu/inji ili ravnatelju/ici. Većina ispitanica tvrdi kako je roditeljima ipak najvažnije čuti kakve su ocjene kod njihovog djeteta dok bi razgovor s pedagogom/injom radije zaobišli nego mu se posvetili. Tomu sigurno doprinose i stereotipi koji se vežu za ulogu pedagoga/inje. Kako nam je par sagovornica priznalo, pedagog/inja se i dalje smatra baukom a u takvom razmišljanju prednjače roditelji:

“Došao mi je dječak s kojim sam radila u posljednje vrijeme. Kao i prvi put kad mi je došao, tražio je razgovor sa mnom i rekao mi je: ‘Ja sam u depresiji. Isključen sam u društvu’ i onda smo dugo radili, u više navrata. Kad je mami isto ispričao, rekla je: ‘Ma daj ti i tvoje depresije. Ti znaš šta je depresija’. Nije joj palo na pamet da dođe i pita kakva je moja procjena. Nastavila sam raditi s tim dječakom. Jutros je došao i kaže: ‘Ja sam Vama samo htio doći da kažem da je meni jako puno bolje...’ Ustvari toj je djeci tad samo trebao razgovor”. (intervju br. 20, Županija Središnja Bosna)⁹

.....
9. Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 38-40.

Na razvoj osobnosti djeteta utječu različiti čimbenici, a svi poticaji iz vanjskog svijeta od najranije životne dobi ostavljaju traga na tu osobnost.

“Agensi socijalizacije osobnosti igraju primarnu ulogu u prenosu kulturnih normi, standarda ponašanja i vrijednosti određenih društava. U stručnoj literaturi se ukazuje da obitelj, vrtić, škola, vjerska institucija, vršnjaci i društvene organizacije imaju, u određenim ili svim fazama socijalizacije, veliku moć utjecaja.”¹⁰

Socijalizacija djeteta počinje u obitelji. Od kvaliteta socijalizacije koju usvoji te normi i pravila ponašanja ovisi efikasnost djetetove prilagodbe u novoj socijalnoj skupini – vrtiću, a kasnije u školi. U vrtiću dijete usvaja norme i pravila u komunikaciji s vršnjacima. Ishodi socijalizacije iz vrtića olakšavaju složeniju vrstu socijalizacije u školi.

U skladu s navedenim čini se smislenim pomenuti izreku Herberta Spencera: “Cilj je odgoja oblikovanje karaktera.” Efekte rada na prevenciji vršnjačkog i rodno utemeljenog nasilja ćemo postići samo ako problemu priđemo sustavno i multidisciplinarno, baveći se uzrokom problema, a ne samo posljedicama.

Obrazovna politika u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja djece i mladih

Odgjono-obrazovni rad u školama se realizira u skladu sa zakonima, podzakonskim aktima, Godišnjim programom rada škole te Nastavnim planom i programom. Stoga ćemo se u kratkoj analizi osvrnuti na zakone, NPiP i druge aktivnosti koje se realiziraju u školama, a u funkciji su prevencije vršnjačkog i rodno utemeljenog nasilja.

Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini je jedinstven za sve razine vlasti, a istim je propisana obveza organima obrazovanja entiteta, županija i Brčko distrikta BiH da kroz zakone i propise detaljnije urede problematiku i pitanja iz oblasti obrazovanja za koje su nadležni.¹¹ Dakle, nadležnost je prenesena na entitetske i županijske razine vlasti.

¹⁰ Dizdarević, I. *Agensi socijalizacije ličnosti*. Prosvjetni list, 2002, str. 15.

¹¹ Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik BiH 18/2003)

Iako u Bosni i Hercegovini nemamo jedinstvenu politiku i sustavna rješenja u tretiranju problematike nasilja nad djecom, ipak možemo reći da se Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH temelji na poštovanju ljudskih/dječijih prava, kao i na općeprihvaćenim i univerzalnim vrijednostima demokratskoga društva.

Uposlenici osnovnih škola bi trebali poznavati odredbe zakona, pravnih dokumenata, kao i smjernica za postupanje u slučaju nasilja nad djecom što bi u konačnici doprinijelo odgovornom radu i postupanju u najboljem interesu djeteta.

Neki od pravnih dokumenata koji uređuju odgovornost i obvezu provođenja mjera prevencije nasilja i adekvatnog postupanja, u najboljem interesu za dijete, su:

- » Ustav Bosne i Hercegovine, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine¹²
- » Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH
- » Zakoni o osnovnom obrazovanju županija Federacije BiH/Podzakonski akti
- » Kazneni zakon BiH (Službeni glasnik BiH, 37/03)
- » Zakon o zabrani diskriminacije BiH (Službeni glasnik BiH, 59/09)
- » Zakon o prekršajima BiH (Službeni glasnik BiH, 20/04)
- » Zakon o kaznenom postupku BiH (Službeni glasnik BiH, 36/03)
- » Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH (Službeni glasnik BiH, 16/03, 102/09 i 32/10 – prečišćeni tekst)
- » Konvencija o pravima djeteta¹³
- » Protokoli i smjernice o postupanju u slučaju nasilja u školi

Uvidom u zakone o osnovnom odgoju tri županije FBiH (Hercegovačko-neretvanska županija, Županija Središnja Bosna i Sarajevska županija), a u vezi zakonskog osnova za tretiranje problema nasilja nad djecom, uočene su male, formalne razlike, bez značajnog odstupanja u sadržaju. Razlog leži u činjenici da županijska ministarstva obrazovanja usklađuju zakone s pomenutim Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH. Također, naša država je potpisnica Konvencije o pravima djeteta pa se obvezala da, između ostalog, obrazovnu politiku temelji na poštovanju odredbi pomenute Konvencije i načelima Ustava Bosne i Hercegovine.

Na osnovu prezentiranog ćemo navesti načela koja proizilaze iz Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH na kojima se temelji obrazovna politika entitetskih i županijskih razina vlasti, a koje su sukladne prevenciji neprihvatljivih oblika ponašanja djece:

1. Poštovanje ljudskih/dječijih prava i sloboda
2. Briga za psihofizički rast i razvoj djeteta
3. Adekvatna skrb i zaštita djeteta u školi

¹² *Ustav Bosne i Hercegovine* (Službeni glasnik BiH 25/09), Ustav Federacije BiH (Službene novine Federacije BiH 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05, 88/08)

¹³ *Konvencija o pravima djeteta usvojena na 44. zasjedanju Opće skupštine Ujedinjenih naroda 20. 11.1989. godine (Rezolucija 44/25)*

4. Zabranu zastrašivanja, zlostavljanja, fizičkog kažnjavanja, vrijeđanja, ponižavanja, degradiranja, štete po zdravlje
5. Obveza poštovanja međunarodnih dokumenata iz oblasti ljudskih prava koje je potpisala Bosna i Hercegovina
6. Obveza poštovanja i podržavanje individualnosti svakog/e učenika/ce, kao i njihovog kulturnog i nacionalnog identiteta, jezika i vjeroispovijesti
7. Zabranu diskriminacije po bilo kojem osnovu (rase, boje, spola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla...)
8. Škola, roditelji, djeca i lokalna zajednica obvezuju se da provode programe zajedničkog djelovanja u borbi protiv maloljetničke delikvencije i drugih neprihvatljivih oblika ponašanja

Odredbe koje mogu biti u funkciji prevencije nasilja su, između ostalog, propisane u članovima 5, 6, 34, 35 i 37 Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH.

Dakle, u analizi zakonskih odredbi za osnovno obrazovanje u tri županije Federacije BiH, uočene su samo neke proceduralne razlike, jer pomenuti obrazovne zakone donose sukladno jedinstvenome pravnom okviru.

Kako bi se osigurao zakonski okvir u pristupu problemu nasilja nad djecom bilo bi poželjno:

Osvrt na pristup problemu prevencije nasilja nad djecom u Hercegovačko-neretvanskoj i Sarajevskoj županiji

Hercegovačko-neretvanska županija (HNŽ)

U obrazovnoj politici Hercegovačko-neretvanske županije evidentni su pomaci i pokušaji sustavnog pristupa problemu nasilja nad djecom. Vrijedno pažnje je propisivanje obveze primjene jednoobraznog Protokola o postupanju u slučajevima nasilja u školi.¹⁴

Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa HNŽ je iniciralo i među institucionalni Protokol o postupanju u situacijama nasilja čiji su potpisnici Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne skrbi, Ministarstvo unutarnjih poslova, kao i svi općinski Centri za socijalni rad u HNŽ. Sukladno navedenim dokumentima, sve škole su dužne formirati koordinacijske timove zadužene za provedbu Protokola. Također, svaka škola donosi Akcioni plan prevencije koji je sastavni dio Godišnjeg programa rada škole. Na taj način prevencija postaje redovna i obvezna aktivnost škole o kojoj se podnosi polugodišnje izvješće Ministarstvu.

Odgojno-obrazovni rad u osnovnim školama u HNŽ se propisuje Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju u HNŽ.¹⁵

Županija Središnja Bosna

Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa ŽSB je donijelo Protokol o postupanju u slučaju nasilja u školi broj: (03-38-185/13-3 od 11.8.2013. godine).

Pravni osnov za donošenje Protokola o postupanju u slučaju nasilja u školi ŽSB su: UN Konvencija o pravima djeteta, Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju (Službeni glasnik BiH 18/2003.), Zakon o osnovnom školstvu (Službene novine ŽSB, 11/01, 11/04, 17/04), Zakon o srednjem školstvu (Službene novine ŽSB, broj: 11/01, 11/04, 17/04).

U Ministarstvu obrazovanja, znanosti, kulture i športa ŽSB trenutno su u tijeku izmjene Zakona o osnovnom obrazovanju kojima će se, između ostalog, detaljnije propisati obveze prevencije i intervencije u slučaju nasilja nad djecom u školi, ali i izvan nje.

Županija Sarajevo

Ministarstvo za obrazovanje, znanost i mlade Županije Sarajevo je stručni i upravni organ kojem je osnovna uloga osiguranje uvjeta za pravilan i pravovremen odgoj i naobrazbu djece i mladih, kroz optimalan intelektualni, fizički, psihički, moralni i društveni razvoj pojedinca/ke sukladno njegovim/njenim mogućnostima i sposobnostima.

U fokusu aktivnosti Ministarstva je briga za pravilan odgoj, razvoj i formiranje karakteristika osobnosti djeteta.

U Ministarstvu za obrazovanje, znanost i mlade Županije Sarajevo priprema se program koji uključuje prevenciju, rano prepoznavanje, zaštitu, kao i iniciranje izrade individualnih planova brige za djecu u riziku. Cilj navedenih aktivnosti je usmjerjen na dugoročno i sustavno rješenje problema nasilja i drugih neprihvatljivih oblika ponašanja. Trenutno, u Županiji Sarajevo sve osnovne i srednje škole kreiraju

¹⁴ Protokol o postupanju u slučajevima nasilja u školi, Službeni list HNK 8/12

¹⁵ Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju u HNK, Narodne novine HNK 5/00, 4/04, 5/04 i 1/14

individualne školske programe prevencije nasilja, a koji su dio Godišnjeg programa rada škole.

U osnovnim školama Županije Sarajevo nastavnici i stručne službe realiziraju različite programe prevencije nasilja, samostalno ili uz pomoć nevladinog sektora, institucija ili pojedinaca koji se bave pomenutom problematikom. Iako se u školama realiziraju programi prevencije nasilja i time senzibilizira školska zajednica za pitanja nasilja nad djecom, možemo navesti neke nedostatke koji doprinose smanjenju učinkovitosti programa prevencije u školama, a to su:

- » Neki preventivni programi traju dok za njihovu realizaciju postoje sredstva, motivacija menadžmenta ili nastavnika
- » Ne postoje egzaktni pokazatelji uspješnosti realiziranih programa
- » Neki preventivni programi koji se realiziraju u školama nemaju jasno utvrđene ciljeve koji se žele postići niti pokazatelje učinkovitosti već realiziranih programa
- » Programe prevencije realiziraju nastavnici koji ni sami nisu dostačno educirani u navedenoj oblasti, a osim toga su pod pritiskom nerealnih očekivanja roditelja i šire društvene zajednice, a sve kako bi se odgovornost roditelja prebacila isključivo i samo na nastavnike
- » U mnogim školama stručne službe nemaju uposlene psihologe i socijalne radnike, koji bi trebali pomoći pri planiranju i realizaciji preventivnih programa
- » Programi prevencije nasilja u školama nerijetko se realiziraju na način da se zanemaruju uloga i značaj preventivnog rada s roditeljima
- » Ponekad izostaje važna suradnja roditelja i nastavnika
- » Suradnja škole i drugih institucija je nepotpuna ili je uopće nema

Škole u Županiji Sarajevo koriste Protokol o postupanju škole u slučaju nasilja¹⁶ i Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH¹⁷.

Protokol o postupanju škole u slučaju nasilja sadrži: opće odredbe, definicije nasilja, odgovornosti i postupanje škole u slučaju nasilja između učenika, nasilja odraslih nad učenicima, postupanje škole u slučaju nasilja djece nad uposlenima u školi, kao i evidenciju škole o slučajevima nasilja.

Autori Smjernica za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH su vođeni namjerom da profesionalcima i institucijama na jednostavan način ponude smislene i konkretnе korake u ranom prepoznavanju i postupanju u slučaju nasilja nad djecom u BiH. Smjernice sadrže poglavlja koja se odnose na zakone, podzakonske akte i protokole u slučajevima nasilja nad djecom u BiH, sustav ranog prepoznavanja, prijavu nasilja te upute za postupanje po pojedinim sektorima.

Stoga je Ministarstvo za obrazovanje, znanost i mlade Županije Sarajevo pripremilo model preventivnog djelovanja protiv društveno neprihvatljivih oblika ponašanja djece/mladih u čijem fokusu su: osobnost djeteta, nastavnika/ce, roditelja, jačanje

.....
16 Protokol je izrađen uz pomoć Ministarstva za obrazovanje i znanost FBiH u sklopu Projekta "Izrada Protokola o postupanju škole u situacijama nasilja i obuka za njegovu primjenu" i uz suglasnost Ministarstva za obrazovanje i znanost Županije Sarajevo broj: 11-04-38-7622/11

17 Muratbegović, E. i sur. *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH*. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, 2013.

školskog kolektiva i obrazovne politike, kao i jačanje interakcije svih sudionika odgojno-obrazovnog procesa.

Posve je jasno da se mišljenje o uzrocima nasilja u školi odražava na viđenje načina borbe protiv njega pa očekujemo da će ovaj model u budućnosti biti smjernica pri izradi sustavnih rješenja u prevenciji neprihvatljivih oblika ponašanja djece u Županiji Sarajevo. Model daje prednost razvoju osobnosti djeteta, usvajanju normi i pravila ponašanja od čega će zavisiti kvalitet života društvene zajednice u budućnosti. Pomenuti model prevencije dakako uključuje i prevenciju različitih oblika nasilja nad i među djecom. Dijelovi su integrirani u Akcioni plan Vlade Županije Sarajevo za prevenciju maloljetničkog prijestupništva i rad s maloljetnicima u kontaktu sa pravosudnim sustavom 2017 – 2019.¹⁸

Značaj međuljudske komunikacije u odgoju

Obzirom da svi čimbenici djeluju jedni na druge u zajedničkom krugu odgojno-obrazovnog procesa, učinci prevencije će biti svrhovitiji ako je cilj isti: jačanje međuljudske komunikacije.

“Odgoj se ostvaruje međuljudskom komunikacijom, a svrha mu je razvoj ljudske jedinke”.¹⁹

Odgoj je neosporno komunikacijski proces u kojem se razmjenjuju akcije i reakcije u cilju oblikovanja željenog ponašanja osobnosti.

Ishod odgojno-obrazovnog rada (komunikacijskog procesa) u školi ovisi od karaktera međuljudskih odnosa: učenik/ca – nastavnik/ca, roditelj/ica – nastavnik/ca, roditelj/ica- učenik/ca, učenik/ca – učenik/ca, nastavnik/ca – nastavnik/ca, školska zajednica – učenik/ca – roditelj/ica – društvena zajednica.

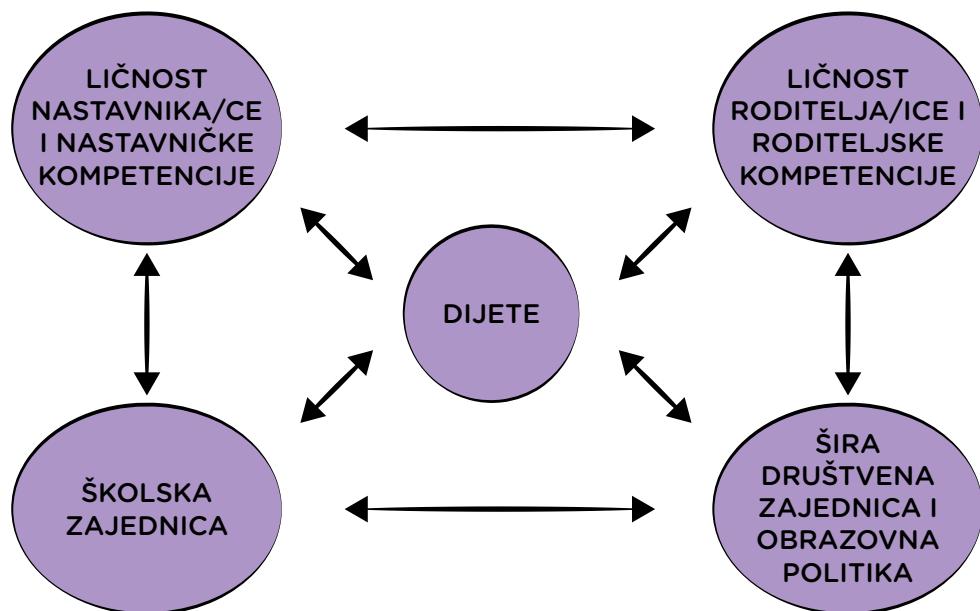
Ukoliko pokušamo odgovoriti na pitanje ima li problema u odgojno-obrazovnom sustavu, trebamo se prije svega upitati o postojanju problema u međuljudskim odnosima i komunikaciji sudionika odgojno-obrazovnog procesa.

Povjerenje je osnova uspješne komunikacije, humanog odnosa i interakcije, a ako nastavnik/ca nema povjerenja u vlastitu osobnost teško može ostvariti adekvatan i siguran odnos povjerenja s učenicima. Dakle, u međuljudskoj interakciji je osobito važno da nastavnici i učenici komunikaciju temelje na samopoštovanju i pozitivnoj slici o sebi, kako bi se ona unaprijedila jer je važna odrednica odgojno-obrazovne interakcije.

Ne smijemo zanemariti potporu roditelja u formiranju odnosa nastavnika i učenika budući da upravo oni svojim modelom potiču proaktivnu komunikaciju među pomenutima. Dužnost školske zajednice je motivirati roditelje na kontinuirano usavršavanje kompetencija te afirmirati značaj kvalitetne komunikacije i razvijanja povjerenja između roditelja i nastavnika.

.....
¹⁸ *Akcioni plan za prevenciju maloljetničkog prijestupništva i rad sa maloljetnicima u kontaktu sa pravosudnim sustavom u Županiji Sarajevo 2017-2019. godine* (usvojen na 75. sjednici Vlade ŽS, održanoj 16.03. 2017)

¹⁹ Malić, J., Mužić, V. *Udžbenik Pedagogija*. Školska knjiga Zagreb, 1981, str. 66.

Neki od razloga zašto prevenciju neprihvatljivih oblika ponašanja treba bazirati na usavršavanju interakcije između svih sudionika odgojno-obrazovnog procesa:

1. Nastavnik/ica koji/a gradi empatičan odnos s učenicima primijetit će promjenu ponašanja i eventualne probleme koje dijete ima (bolest, nasilje, razvojna kriza).
2. Dijete koje poštuje i vjeruje roditeljima i nastavniku/ci te je njihova komunikacija zasnovana na razumijevanju lakše će kazati svoj problem i očekivati pomoći.
3. Ako dijete nema samopoštovanje, lakše postaje žrtva nasilja ili će zlostavljati druge.
4. Dijete koje dolazi iz disfunkcionalne obitelji češće može postati žrtva nasilja ili zlostavljač/ica.
5. Ako u odgojno-obrazovnom radu potičemo razvoj socijalne i emocionalne inteligencije kod djece time istovremeno potičemo razvijanje vještine nenasilnog rješavanja konflikata i uvažavanja drugih.
6. Usavršavanjem roditeljskih i nastavničkih kompetencija povećavamo odgovornost nastavnika i roditelja za psihofizički rast i razvoj djece.
7. Školski kolektiv koji promovira nenasilno rješavanje konflikata među nastavnicima će to isto činiti i kod učenika.
8. Roditelji koji razumiju nastavnike te ih uvažavaju i vjeruju im, kao i nastavnici koji razumiju roditelje te ih uvažavaju i vjeruju im, grade odnos povjerenja i pozitivnu socioemocionalnu klimu u kojoj mogu pružiti adekvatnu potporu i pomoći djetetu.
9. Multidisciplinarna suradnja svih institucija i pojedinaca iz društvene zajednice koji mogu dati doprinos prevenciji nasilja i sustavnom rješenju problema.
10. Programski ciljevi obrazovne politike trebaju biti u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja, kao i jačanja komunikacije svih sudionika odgojno-obrazovnog procesa.

Prevencija pojave nasilja nad i među djecom kroz obrazovni sustav

1. Programi prevencije nasilja nad i među djecom se trebaju bazirati na pozitivnom poticaju i formiranju osobnosti djeteta:

- » Samopoštovanje/samopouzdanje
- » Socijalna inteligencija/socijalne vještine
- » Emocionalna inteligencija/adekvatno izražavanje emocija
- » Poštovanje drugih/prava drugih
- » Adekvatan odnos s roditeljima/nastavnicima
- » Razvijanje osjećaja pripadnosti obitelji/vršnjacima/školskoj zajednici
- » Nenasilno rješavanje konflikata
- » Razvijanje motivacije – usmjerenje na pozitivna postignuća

2. Programi prevencije nasilja nad i među djecom trebaju sadržavati module za rad s nastavnicima kao što su:

- » Usavršavanje nastavničkih kompetencija u odgojnomy radu
- » Upoznavanje nastavnika sa zakonom, protokolom i smjernicama o postupanju u slučaju nasilja kao i konvencijama o pravima djeteta
- » Poticanje odgovornosti za psihofizički rast i razvoj djece u odgojnomy radu
- » Motivacija za suradnju s roditeljima
- » Značaj nastavnika/ce kao modela za ponašanje učenika

3. Programi prevencije nasilja nad i među djecom trebaju sadržavati module za jačanje roditeljskih kompetencija putem edukativnih tema kao što su:

- » Percepcija roditeljske uloge
- » Odgojno učinkovita komunikacija
- » Razvojne karakteristike djece
- » Funkcionalna i disfunkcionalna obitelj
- » Obitelj kao primarna odgojna zajednica
- » Značaj partnerskog odnosa roditelja i škole
- » Pravila dobrog roditeljstva
- » Percepcija nasilja i nulta stopa tolerancije na nasilje
- » Značaj roditelja kao modela za ponašanje djeteta

4. Programi prevencije nasilja nad i među djecom trebaju biti bazirani na sustavnom pristupu i multisektorskoj suradnji nadležnih institucija, kao što su:

- » Ministarstva obrazovanja
- » Ministarstva pravde i uprave
- » Ministarstva za socijalni rad
- » Ministarstva unutarnjih poslova
- » Ministarstva zdravstva
- » Sudovi, tužilaštva
- » Nevladin sektor

5. Programi prevencije nasilja nad i među djecom se trebaju bazirati na jačanju školskih zajednica i to:

- » Potičući interpersonalnu komunikaciju nastavnika
- » Potičući odgovornost menadžmenta škole i nastavnika za provedbu obrazovne i odgojne politike
- » Jačajući suradnju školske zajednice i nadležnih institucija koje mogu pomoći u prevenciji i postupanju u slučaju nasilja nad i među djecom
- » Jačajući suradnju s roditeljima
- » Educiranjem uposlenih u školi o vrstama nasilja, prepoznavanju djece u riziku i adekvatnom postupanju u slučaju pojave nasilja nad i među djecom

S tim u vezi, da bi mogli očekivati trajnije i dugoročnije efekte preventivnog rada koji se temelji na pomenutom modelu potrebno je:

1. Inicirati da se u zakonima koji uređuju obrazovnu politiku propiše obveza upošljavanja školskih psihologa u sve odgojno-obrazovne ustanove.
2. Studente nastavničkih fakulteta u okviru nastavnih predmeta metodika, didaktika, psihologija i pedagogija educirati osobito za prepoznavanje problema, značaja prevencije nasilja i drugih neprihvatljivih oblika ponašanja u odgojno-obrazovnom procesu te im razvijati stručne kompetencije i odgovornost.
3. Studentima nastavničkih fakulteta osigurati praktičnu nastavu u odgojno-obrazovnim ustanovama, s posebnim fokusom na osposobljavanje prepoznavanja i postupanja u slučaju nasilja nad i među djecom.
4. Zaposliti socijalne radnike u odgojno-obrazovne ustanove.
5. Osigurati uvjete za suradnju stručnih službi škola i drugih relevantnih institucija (centri za mentalno zdravlje, socijalni rad...).
6. Bilo bi poželjno da svatko ministarstvo obrazovanja odredi uposlenika/cu koji/a će se baviti problemima nasilja, koordinirati suradnju sa školama i drugim institucijama te kreirati bazu podataka o vrstama i učestalosti nasilja nad djecom, poduzetim preventivnim i interventivnim mjerama što će koordinirati s drugim značajnim institucijama i pojedincima.
7. Kontinuirano provoditi edukaciju nastavnika i stručnih službi škola u oblasti prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja djece.

Nastavni plan i program Županije Sarajevo u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja djece

U postojećem NPiP postoji veliki broj nastavnih jedinica čija je realizacija u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja. Iako se neki od naziva nastavnih jedinica ne odnose izravno na prevenciju nasilja i rodno utemeljenog nasilja, njihovom realizacijom potiče se razvoj pozitivnih strana osobnosti, moralnih normi te humanističkih vrednota. Stoga je logično da postoje široke mogućnosti prevencije

svih oblika nasilja u već postojećim sadržajima Nastavnog plana i programa. Shodno tome, na primjer, realiziranjem nekih nastavnih jedinica iz Vjeronačina, a koje se odnose na ljubav prema svim živim bićima promoviramo međusobno razumijevanje, brigu za druge i nenasilno rješavanje konflikata.

Vjeronačak od I do IX razreda osnovne škole

U postojećem Nastavnom planu i programu za osnovne škole KS, u nastavnim predmetima: Vjeronačak, Društvo/kultura/religija i Razredna zajednica ima sadržaja čija je realizacija u funkciji prevencije različitih oblika nasilja nad djecom.

Na primjer, **u predmetu Vjeronačak** od I – IX razreda osnovne škole se, između ostalog, nalaze nastavne jedinice čija realizacija – pored očekivanih ishoda – može biti i u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja djece:

“Svi ljudi su pred Bogom jednaki”, “Sloga, pažnja briga”, “Odnosi u školi (prema učeniku, učitelju, školskom osoblju)”, “Svi smo vrijedni poštovanja”, “Poštujemo i uvažavamo drugog”, “Žao mi je pogriješio sam”, “Suosjećam sa drugim i spremam sam da surađujem”, “Rješavanje sukoba”, “Međusobno povjerenje”, “Pravila dobrih odnosa, poštovanja i zajedništva”, “Poželjne kompetencije mladih”, “Priznanje i vlastita odgovornost”, “Zamke suvremenih ovisnosti”, “Moralne vrijednosti.”

Navedene su neke nastavne jedinice koje se nalaze u NPiP za osnovnu školu u nastavnom predmetu Vjeronačak, te se iz njihovih naziva može vidjeti da su u funkciji razvoja pozitivnih strana osobnosti, moralnih vrednota i stavova što podrazumijeva i prevenciju nasilja nad i među djecom.

Stoga je potrebno dodatno osnažiti nastavnike i stručnu službu škole da s osobitom pažnjom i motivacijom pristupe realizaciji navedenih nastavnih jedinica. Ne smijemo zanemariti stručnu pomoć nastavnicima od psihologa/pedagoga u školi pri realizaciji gore navedenih sadržaja.

Društvo/kultura/religija od I do IX osnovne škole

Izdvojiti ćemo neke nastavne jedinice, koje su integrirane u nastavni predmet Društvo/kultura/religija od I do IX razreda osnovne škole, a koje mogu doprinijeti sprečavanju nasilničkog ponašanja djece: “Ispod svega svi smo isti”, “Djeca imaju pravo... To znači...”, “Dobro i loše ponašanje”, “Izbori i posljedice”, “Vrijednosti i vrline”, “Ja o sebi, drugi o meni, moje idealno ja”, “Što znači kontrolirati emocije”, “Razumijevanje sukoba”, “Umijeće nenasilja”, “Komunikacija u ljutnji”, “Kultura ponašanja u školi”, “Jednakost među spolovima”, “Socijalne kompetencije”, “Drugovi me odbacuju”, “Samoobraza u slučaju fizičkog napada”, “Predrasude i stereotipi”, “Asertivno ponašanje – gdje su granice određenog ponašanja”.

Razredna zajednica I – IX razred osnovne škole

Na satovima Razredne zajednice postoji mnogostruka mogućnost realizacije različitih sadržaja koji doprinose prevenciji nasilja i drugih neprihvatljivih oblika ponašanja. Navest ćemo neke nastavne jedinice: “Nasilje i vrste nasilja”, “Razvijanje pozitivne slike o sebi”, “Različitosti kao povod za nasilje – kako se nositi sa tuđim neprihvatanjem naše različitosti”, “Kodeks ponašanja u školi – prepoznavanje nasilnih oblika ponašanja u školi”, “Kodeks ponašanja u obitelji – prepoznavanje nasilja u obitelji”, “Potrebe i nasilje – Tolerancija na frustracije”, “Nenasilno rješavanje konflikata: Medijacija – kako ostati neutralan u konfliktu”, “Univerzalna konvencija o dječijim pravima”, “Zakonski okvir i mehanizmi zaštite prava djece”, “Samoanaliza – jesam li nasilan prema drugima i sebi (poželjne osobine osobnosti)”.

Kako je rečeno, u Nastavni plan i program za osnovnu školu u Županiji Sarajevo već su integrirani sadržaji čija realizacija doprinosi prevenciji različitih oblika nasilja, stoga je potrebno motivirati i pružiti potporu nastavnicima i stručnoj službi škole kako bi ih implementirali kroz školske programe.

Također, menadžment škole treba poticati da se u godišnjem programu rada kroz vannastavne aktivnosti aktualizira problematika vršnjačkog i rodno utemeljenog nasilja.

Iz razgovora s ispitanicima zaključujemo da se preventivne radnje u smislu kreativnih radionica realiziraju na časovima razredne zajednice ili u okviru vannastavnih aktivnosti koje uključuju grupni rad učenika, prezentacije, rad na panoima i sl. Ove aktivnosti obično organiziraju pedagozi u suradnji s učiteljima ili razrednicima. Broj ovih aktivnosti ovisi o planiranim časovima za razrednu zajednicu, ali i broju drugih aktivnosti iz sličnih oblasti. Rad na prevenciji različitih oblika nasilja, kao i internet nasilja, nije obligatoran niti je njegovo provođenje definirano kurikulumom u svim županijama. Ovim se daje prostor i mogućnost pedagogu/ici da u suradnji s učiteljima, razrednicima i nastavnicima sam/a osmisli aktivnosti iz ove oblasti. Činjenice govore da se nedostatno vremena odvaja za ovakve aktivnosti te se programi prevencije nasilja ne shvaćaju ozbiljno niti je pristup učenika ili nastavnika na zadovoljavajućem nivou u poređenju s ozbiljnošću i važnošću teme. Govoreći o mnogim opasnostima kojima su izloženi učenici, osim zabrane korištenja interneta unutar škole, kao i realizacije povremenih aktivnosti na ovu temu, u školama ne postoje dodatni mehanizmi koji doprinose edukaciji nastavnika i učenika o pravilnom korištenju interneta. Većina ispitanika je mišljenja da je neophodna veća edukacija ne samo školskih djelatnika već i roditelja koji omogućavaju djetetu internet bez kontrole ili cenzure.²⁰

.....
20 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 32.

Nastavni predmet Informatika za osnovne škole

Nakon uvida u nastavni plan i program predmeta Informatika za osnovne škole i spoznaje o mogućnosti zlouporabe informacionih tehnologija bilo bi poželjno u pomenuti nastavni predmet integrirati neke od nastavnih jedinica:

- » Vrste i oblici zlostavljanja putem suvremenih informacionih tehnologija
- » Prepoznavanje uloge u slučaju zlostavljanja putem suvremenih informacionih tehnologija (zlostavljač/ica, žrtva ili promatrač/ica)
- » Definiranje pravila ponašanja u slučaju zlostavljanja putem društvenih mreža
- » Kako se tehnologija koristi za zlostavljanje putem društvenih mreža
- » Kako koristiti tehnologiju i društvene mreže na pozitivan način
- » Zašto zlostavljači koriste društvene mreže u zlostavljanju
- » Zašto je zlostavljanje putem društvenih mreža neprihvatljivo i zabranjeno
- » Kako reagirati ako nas netko zlostavlja putem društvenih mreža
- » Kako se zaštititi od rizika zlouporabe na društvenim mrežama
- » Kako prepoznati da je netko zlostavljan na društvenim mrežama i kako pomoći
- » Razgovor o nastanku društvenih mreža
- » Što društvene mreže rade da zaustave zlostavljanje
- » Razgovor o tome kako treba da izgleda sigurna društvena mreža
- » Pozitivni načini korištenja web stranica

*“Ja sam imala dijete koje je po kazni poslano meni na razgovor i kad sam se udubila, provodeći puno vremena u našim razgovorima, shvatila sam da je dijete ovisnik o igricama, o internetu, da je užasno usamljen i na kraju razgovora jednog dana, on meni kaže: ‘Ja ču se ubiti.’”
(intervju br. 20, Županija Središnja Bosna)*

Na pitanje što je cyber nasilje i koliko su upoznati s njegovim opasnostima, većina sugovornika odgovara da je internet jedan od ključnih uzroka nasilničkog ponašanja i da je neophodno utjecati sa svih društvenih razina na suzbijanje tog nasilja i posebno na educiranje roditelja i učenika o opasnostima interneta kao i većoj kontroli i cenzuri određenih sadržaja. Nedostatna informiranost roditelja je veliki problem za dijete kojem se omogućava pristup internetu bez dodatne kontrole korištenja.

“Kući roditelji ne znaju gdje dijete provodi vrijeme, na kojim stranicama, s kim se dopisuje, tko mu je društvo i to nam odmah stvara dodatni problem, a također, korištenje

interneta u školi nije dopušteno, ni mobitela na satu.”
(intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanska županija)

“Oni se uživljavaju u sve te opet uloge, modeliraju u tom virtualnom svijetu. Dopuštaju sebi kroz taj virtualni svijet zbilja mnoge stvari.” (intervju br. 24, Županija Središnja Bosna)

Neki od sugovornika su podijelili iskustva vezana za rješavanja problema uzrokovanih različitim prepiskama, objavljenim fotografijama, videima i dr. Mnogi sadržaji su bili izravno vezani za školu kada su neki od učenika bez odobrenja fotografirali ili snimali nastavnika/cu tijekom sata, dok drugi sadržaji govore o potrebi za pažnjom ili sadržaj teksta upućuje na uvredljiv i govor mržnje skupine učenika usmjeren protiv određenog/e učenika/ce.²¹

“Rekla mi je jedna učenica: ‘Mi preko fejsbuka, možemo reći jedni drugima sve i svašta, to se ne broji, ali u četiri oka ne možemo. To se broji.’” (intervju br. 24, Županija Središnja Bosna)²²

.....
21 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 31.

22 Ibid, str. 32.

Aktivnosti Ministarstva za obrazovanje znanost i mlade Županije Sarajevo na sustavnom pristupu prevenciji nasilja i drugih oblika neprihvatljivog ponašanja djece

1. Pedagoški karton učenika

Ministarstvo za obrazovanje znanost i mlade Županije Sarajevo je formiralo radnu skupinu sačinjenu od stručnjaka iz oblasti pedagogije, psihologije, socijalnog rada, kao i nastavnika s dugogodišnjim iskustvom u radu s djecom i mladima u osnovnim i srednjim školama, u cilju izrade revidirane/dopunjene verzije Pedagoškog kartona učenika. U skladu s revidiranim Pedagoškim kartonom pripremljene su izmjene Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju Županije Sarajevo, a koje se odnose na obvezno vođenje ovog kartona i način evidentiranja podataka.

Pedagoški karton je povjerljiv dokument koji služi u svrhu cijelovitog pristupa učenikovoj/cinoj osobnosti, kontinuiranog praćenja i unapređenja psihofizičkog razvoja, pružanja informacija o problemima, teškoćama, slabostima, ali i pozitivnim osobinama koje ima, sposobnostima, vrlinama i karakteristikama osobnosti. Pedagoški karton je u službi profesionalizacije odgojnog rada u predškolskim ustanovama i školama putem prohodnosti i prenosa relevantnih informacija o djetetu odnosno učeniku/ci, kao i jačanju komunikacijske veze između predškolskih ustanova, osnovnih i srednjih škola, uz obvezan moralan i stručan pristup nastavnika/odgajatelja prilikom unosa podataka u Pedagoški karton. U revidirani Pedagoški karton će se evidentirati opći podaci o učeniku/ci i njegovo/njenoj obitelji, iz obiteljske strukture te oni o suradnji roditelja s predškolskom ustanovom/školom, zapažanja o psihofizičkom i socioemotivnom razvoju i specifičnostima djeteta te realiziranim mjerama potpore.

Predviđeno je da se Pedagoški karton za svakog/u učenika/cu vodi u elektronskoj formi, putem informacijskog sustava upravljanja u osnovnim i srednjim školama – EMIS (Education Management Information System).

Očekujemo da će vrlo brzo predškolske ustanove, osnovne i srednje škole u Županiji Sarajevo imati obvezu voditi revidirani Pedagoški karton za svako dijete.

2. Matrica za rano prepoznavanje indikatora rizika društveno neprihvatljivih oblika ponašanja učenika

Ministarstvo za obrazovanje, znanost i mlade Županije Sarajevo uvidjelo je značaj sustavnog pristupa u prevenciji svih oblika nasilja nad djecom u BiH te adekvatnog reagiranja i ranog prepoznavanja. U Bosni i Hercegovini do sada nije postojao ujednačen kriterij za procjenu "djece u riziku" niti standardizirane procjene. To je dovodilo do toga da nastavnici, ali i svi drugi uključeni u odgojno-obrazovni proces, nisu imali jasnu i objektiviziranu mjeru za ocjenu djece s neprihvatljivim ponašanjem. Nepostojanje jedinstvenog standarda prepoznavanja vodilo je ka tome da su se ponašanja različito percipirala i na njih se različito interveniralo. Šira javnost nerijetko primjećuje da se u školama događaju nepoželjne situacije za koje postoji uvjerenje da su u određenom broju slučajeva "zataškane", stoga je Ministarstvo za obrazovanje, znanost i mlade KSiniciralo izradu mjernog instrumenta koji bi se koristio u odgojnem radu što bi pomoglo učenicima, nastavnicima, roditeljima i stručnoj službi škole da pravovremeno prepoznaju neprihvatljivo ponašanje i adekvatno interveniraju u najboljem interesu djeteta. Stručni tim koji je radio na izradi Matrice za prepoznavanje indikatora rizika čine profesionalci sa sveučilišta u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Tuzla) uz asistenciju profesionalaca iz škola, centara za mentalno zdravlje i centara za socijalni rad. Pomenuta matrica sadrži indikatore za prepoznavanje neprihvatljivih

oblika ponašanja, kao i smjernice za dalje postupanje u slučaju identificiranja neprihvatljivog ponašanja djece.

Problem s kojim se susreću pedagozi škola, prema iskazima ispitanika u Baseline studiji, u slučaju rješavanja nasilja, je nedostatna suradnja nastavnika s pedagozima. Kroz razgovor su potvrdili da nastavnici često ne žele prijaviti nasilje, osobito dati izjavu i potpisati je, a razlozi su strah ili nezainteresiranost. Kvalitetna i kontinuirana suradnja između nastavnika i pedagoga je ključna, kako govore ispitanici, jer su nastavnici u izravnom kontaktu s učenicima i s njima najviše provode vrijeme, najbolje ih poznaju. Da bi se slučaj nasilja riješio, nastavnik/ca – svjedok/inja treba točno, na vrijeme i u potpunosti informirati pedagoga/icu.

“Postoji protokol koji ne poznaju svi nastavnici, na volji je nastavnika hoće li nešto primijetiti i prijaviti, većinom su to mlađi nastavnici koji provode više vremena s djecom i mimo nastavnih aktivnosti; nasilje nije dovoljno senzibilizirano i ne posvećuje se dovoljno pažnje i vremena ovoj temi s nastavnicima kroz seminare i druge aktivnosti.” (intervju br. 16, Županija Središnja Bosna).²³

U Županiji Sarajevo i Istočnom Sarajevu realizira se pilot projekat primjene pomenute matrice, a očekujemo da će se od školske 2017/18. godine Matrica za prepoznavanje djece u riziku primjenjivati u svim osnovnim i srednjim školama u Županiji Sarajevo, kao i u cijeloj Bosni i Hercegovini.

3. Kutije povjerenja

Na prijedlog Vlade ŽS u sve osnovne i srednje škole su postavljene Kutije povjerenja za prijavu nasilja ili drugih neprihvatljivih oblika ponašanja. Kutija povjerenja je jedna od preventivnih mjeru čija uporaba ima za cilj ohrabriti učenike, roditelje i nastavnike koji nisu spremni otvoreno govoriti o svom problemu i prijaviti eventualno nasilje/zlostavljanje ili bilo koje neprihvatljivo ponašanje u školi. Na zahtjev Ministarstva za obrazovanje znanost i mlade ŽS, stručne službe škole su obvezne obezbijediti Obrazac za prijavu nasilja/nepoželjnih oblika ponašanja u školi u blizini postavljene Kutije povjerenja, kao i na web stranici škole. Stručna služba škole se obvezuje da će upoznati sve učenike, nastavnike i roditelje s namjenom Kutije povjerenja.

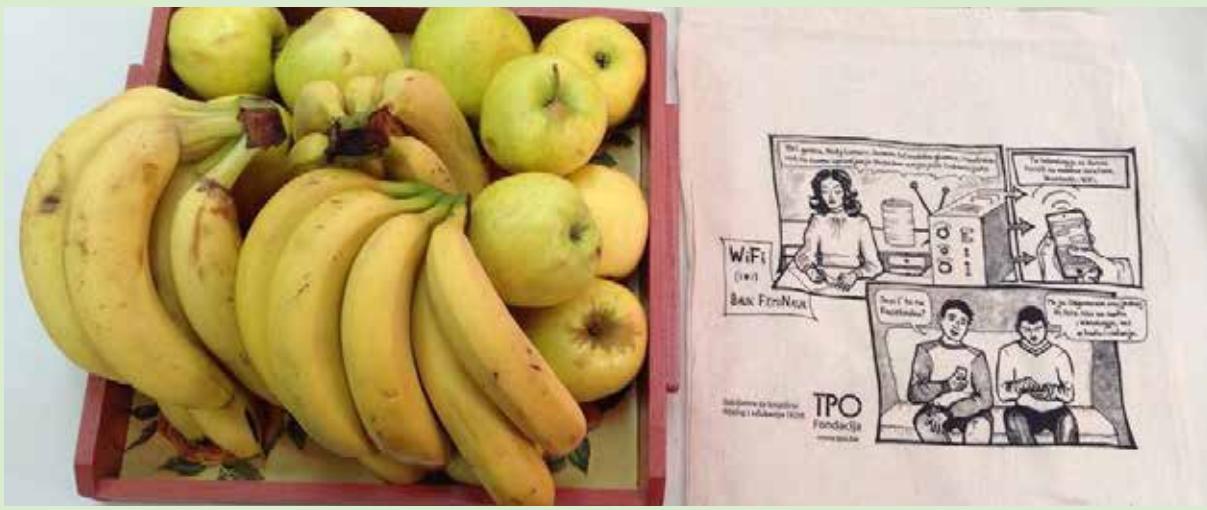
Prijavljanje eventualnog nasilja je anonimno, a sadržaj iz Kutije povjerenja preuzima zaposlenik/ca Ministarstva za obrazovanje, znanost i mlade Županije Sarajevo. U suradnji sa stručnom službom škole Ministarstvo rješava eventualne prigovore i donosi zaključak o poduzimanju interventnih mjeru. O učinkovitosti postavljenih Kutija povjerenja nismo u mogućnosti zaključivati ili govoriti jer ovim putem nije bilo prijava nasilja.

Upitnik za prikupljanje podataka iz oblasti maloljetničkog prijestupništva u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini do sada nije postojala jedinstvena baza podataka s relevantnim statistikama o nasilju nad djecom, njegovim oblicima i vrstama te poduzetim mjerama. Ova problematika uglavnom se tretirala samo na razini školske zajednice, a u slučajevima težih oblika nasilja uključivane su i druge meritorne institucije.

Obrazovna politika, u pristupu prevenciji nasilja, mora biti zasnovana na sustavnim mjerama, pravovremenom prepoznavanju i adekvatnom reagiranju.

.....
23 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 36.

Sve pojedince i institucije uključene u problematiku prevencije i tretiranja nasilja nad djecom dodatno ohrabruje činjenica da je Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, pripremilo i dostavilo Smjernice za prikupljanje podataka u oblasti maloljetničkog prijestupništva u Bosni i Hercegovini.²⁴

Profesionalci će, na osnovu baze podataka prikupljenih Upitnikom, imati uvid u relevantne podatke iz oblasti maloljetničke delikvencije te će na temelju toga biti u prilici planirati adekvatne programe preventivnih mjera. Državne institucije koje će biti obvezne popunjavati Upitnik su: Ministarstvo pravde BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH, VSTV BiH, Ministarstvo civilnih poslova BiH (obrazovanje, socijalna skrb, zdravstvo).

Pitanja koja se nalaze u Upitniku se odnose na broj učenika u školama, spol, broj uposlenih stručnih lica po školama (psiholozi, pedagozi, socijalni radnici), broj škola koje vode pedagoško-psihološke i socijalne kartone djece, podaci o izrečenim disciplinskim mjerama u školama, točan naziv preventivnih aktivnosti namijenjenih djeci u riziku, broj organiziranih edukacija za stručno osoblje o primjeni Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u kaznenom postupku.²⁵

Praktična primjena gore pomenutog Upitnika je pozitivan iskorak na putu sustavnog tretiranja prevencije nasilja. Pored toga što će osigurati analitičke i statističke podatke, primjena upitnika će povećati svijest o problemu i odgovornost svih institucija, organizacija i pojedinaca u tretiraju navedene problematike.

Preporuke stručnim službama škola u cilju prevencije društveno neprihvatljivog ponašanja djece

1. Nastavnike kontinuirano educirati o vrstama i oblicima nasilja nad djecom
2. Nastavnike informirati o konvencijama, zakonskim okvirima u smislu nastavničke odgovornosti za ostvarivanje odgojnih, pored obrazovnih, ciljeva u radu
3. Nastavnicima pružiti psihosocijalnu potporu (antistres program, suradnja s centrima za mentalno zdravlje)

²⁴ Smjernice za prikupljanje podataka u oblasti maloljetničkog prijestupništva u Bosni i Hercegovini (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, broj: 07-37-4387-10/13, 23.05. 2016. godine)

²⁵ Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u kaznenom postupku, Službene novine Federacije BiH 7/14

4. Učinci preventivnih mjera u radu s djecom moraju doprinijeti općem blagostanju države i stanovništva
5. Školska zajednica odgovornost za prevenciju treba prenijeti na ostale članove zajednice
6. Afirmirati značaj i ulogu nastavnika u prevenciji, ranom prepoznavanju i adekvatnom postupanju u slučaju nasilja u školi
7. Stručna služba škole na početku svake školske godine treba organizirati predavanja za nastavnike i roditelje iz oblasti prevencije nasilja nad djecom
8. Nužno je vratiti dignitet nastavničkoj profesiji kako bi što kvalitetnije i stručnije pomogli djeci u psihofizičkom rastu, razvoju i zaštiti
9. Dva puta godišnje stručna služba škole treba organizirati edukaciju za roditelje i nastavnike u cilju afirmacije značaja kvalitetne suradnje nastavnik/ca – roditelji – školska zajednica
10. Poticati nastavnike da, bez obzira na stručni profil, prilikom planiranja i realizacije nastavnih sati, prevenciju svih oblika nasilja koliko god je moguće inkorporiraju u nastavnu jedinku
11. Jačati školsku zajednicu jer od međusobnih odnosa uposlenika školske zajednice ovise i druge interakcije koje se ostvaruju u odgojno-obrazovnom radu
12. Poticati razvoj demokratske klime u razrednom odjelu
13. Razvijati empatiju u školskoj zajednici kako bi se učenici i nastavnici senzibilizirali jedni za druge, bili osjetljivi na prepoznavanje problema te da bi se međusobno pomagali
14. Poticati dijalog između sudionika odgojno-obrazovnog procesa
15. Poticati sukladnost odgojnog djelovanja roditelja i nastavnika
16. Učenici trebaju razviti osjećaj pripadnosti vršnjacima i školskoj zajednici

Preporuke stručnim službama škola u cilju prevencije rodno utemeljenog nasilja

1. Podučavati djecu o važnosti tolerancije u međuljudskim odnosima
2. Prevencija rodnih stereotipa treba biti u funkciji prevencije vršnjačkog nasilja uopće
3. Podizanje svijesti o postojanju rodno utemeljenog nasilja u školi
4. Odgoj bez predrasuda i diskriminacije
5. Ispitati razinu znanja učenika iz oblasti rodno utemeljenog nasilja i na temelju tih pokazatelja koncipirati edukaciju
6. Educirati učenike o tome da društvo često određuje koje su uloge ženske, a koje muške što je utemeljeno na prevaziđenim tradicijskim shvatanjima i stereotipima

7. Uključiti roditelje u edukacije i radionice u cilju sprečavanja pojave rodno utemeljenog nasilja
8. Poticati rodno osjetljiv jezik u komunikaciji u školi
9. Poticati učenike da pripremaju projekte prevencije rodno utemeljenog nasilja uz koordinaciju nastavnika i stručne službe škole
10. Iisticati značaj ravnopravnosti spolova u svakodnevnim situacijama u školi
11. Suradnja medija i škole u cilju prevencije rodno utemeljenog nasilja
12. Kreiranje debata koje će poticati kritičko razmišljanje djece o ravnopravnosti spolova
13. Educirati učenike o specifičnostima obiteljskoga nasilja s akcentom na nasilje nad ženama i djecom
14. Izrada istraživačkih projekata o položaju žene u tradicionalnim i suvremenim društvima
15. Putem aktivnosti i promotivnog materijala educirati učenike, nastavnike i roditelje o pravnoj legislativi koja uređuje ovu problematiku

Literatura:

- Bratinić, Marija. (1993) *Mikropedagogija*. Zagreb: Školska knjiga
- Buljan-Flander, G. (2003) *Nasilje među djecom*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i športa, Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba
- Dizdarević, Ismet. (2002) *Agensi socijalizacije ličnosti*, Prosvjetni list
- Fulgoši, Ante. (1983) *Psihologija ličnosti, Teorije i istraživanje*. (2. Izdanje) Zagreb: Školska knjiga
- Grgin, Tomislav. (1997) *Edukacijska psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Konvencija o pravima djeteta*, Opća skupčina Ujedinjenih naroda, 1989. (Rezolucija 44/25)
- Malić, J., Mužić, V. (1981) *Udžbenik Pedagogija*. Zagreb: Školska knjiga
- Milovanović, R. (1998) *Policijска psihologija*. Beograd: Policijska akademija
- Muratbegović, E. i sur. (2013) *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine
- Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini*, Službeni glasnik BiH 18/2003
- Philip H., Bjorn N. (2000) *Razvojna psihologija od fetusa do odraslog*. Sarajevo: Filozofski fakultet UNSA
- Protokol o postupanju u slučajevima nasilja u školi*, Službeni list HNŽ 8/12
- Protokol o postupanju škole u slučaju nasilja*. Izrađen uz pomoć Ministarstva za obrazovanje i znanost FBiH u sklopu Projekta "Izrada protokola o postupanju škole u situacijama nasilja i obuka za njegovu primjenu", uz suglasnost Ministarstva za obrazovanje i znanost Županije Sarajevo broj: 11-04-38-7622/11
- Protokol o postupanju u slučaju nasilja u školi Županije Srednja Bosna* (broj: 03-38-185/13-3 od 11.8.2013. godine)
- Šahinović, M., Jeftić, A. (2017). *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini: Baseline studija*. Sarajevo: TPO Fondacija
- Ustav Bosne i Hercegovine*. Službeni glasnik BiH 25/09
- Ustav Federacije BiH*. Službene novine Federacije BiH 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05, 88/08
- Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju u HNŽ*. Službene novine HNŽ 5/00, 4/04, 5/04 i 1/14
- Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju ŽS*. Službene novine ŽS 10/04, 31/11, 15/13
- Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u kaznenom postupku*. Službene novine Federacije BiH 7/14
- Zakon osnovnom školstvu Županije Središnja Bosna*. Službene novine ŽSB 11/01, 11/04, 17/04

Internet izvori:

Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine, 2015-2018 Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, juni 2015:

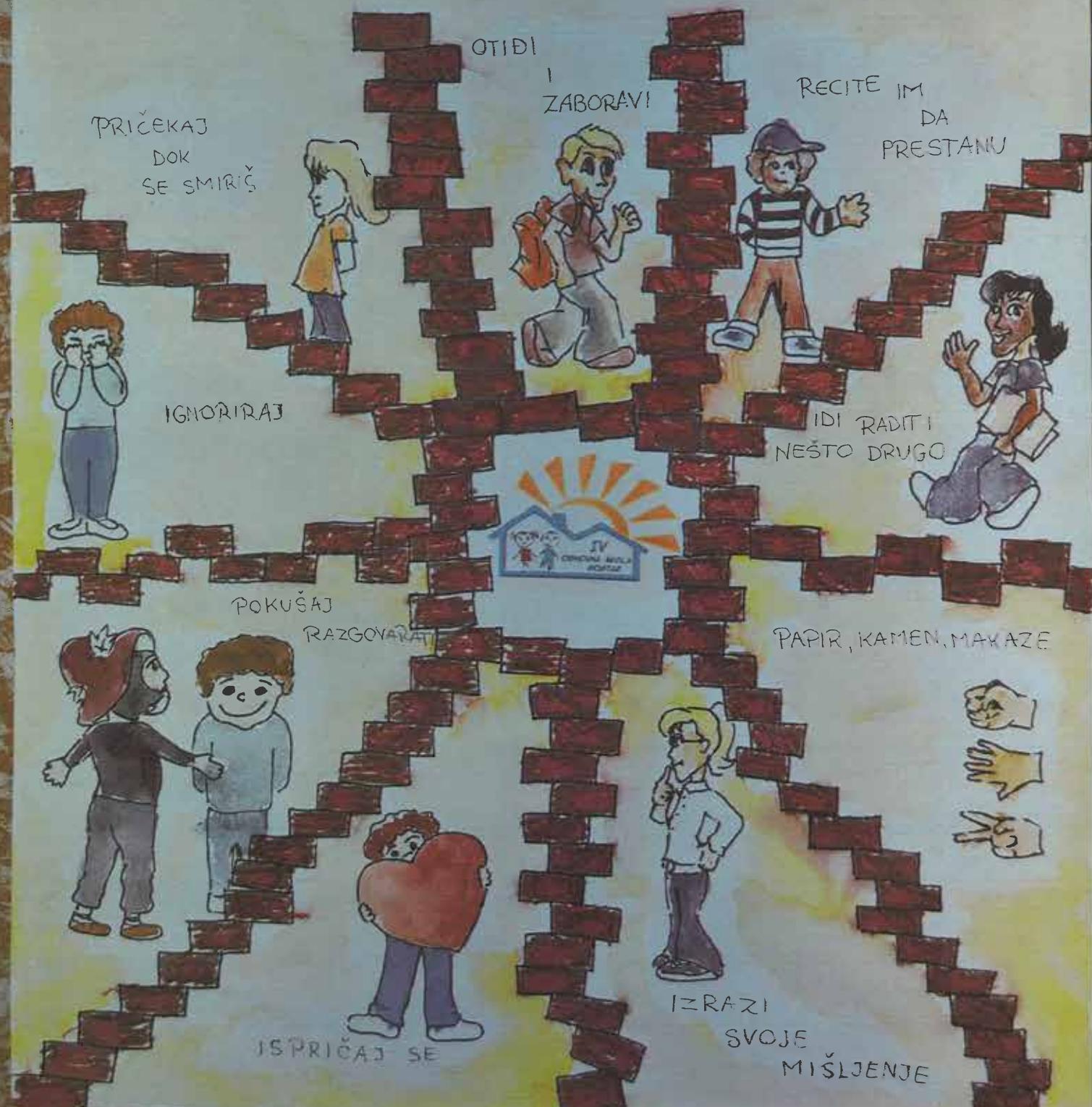
https://www.unicef.org/bih/ba/akcijski_plan_za_djecu-BH-web.pdf (07.03. 2017)

Hidden in Plain A statistical analysis of violence against children, United Nations Children's Fund (UNICEF), Division of Data, Research and Policy, September 2014:

http://files.unicef.org/publications/files/Hidden_in_plain_sight_statistical_analysis_EN_3_Sept_2014.pdf (07.03. 2017)

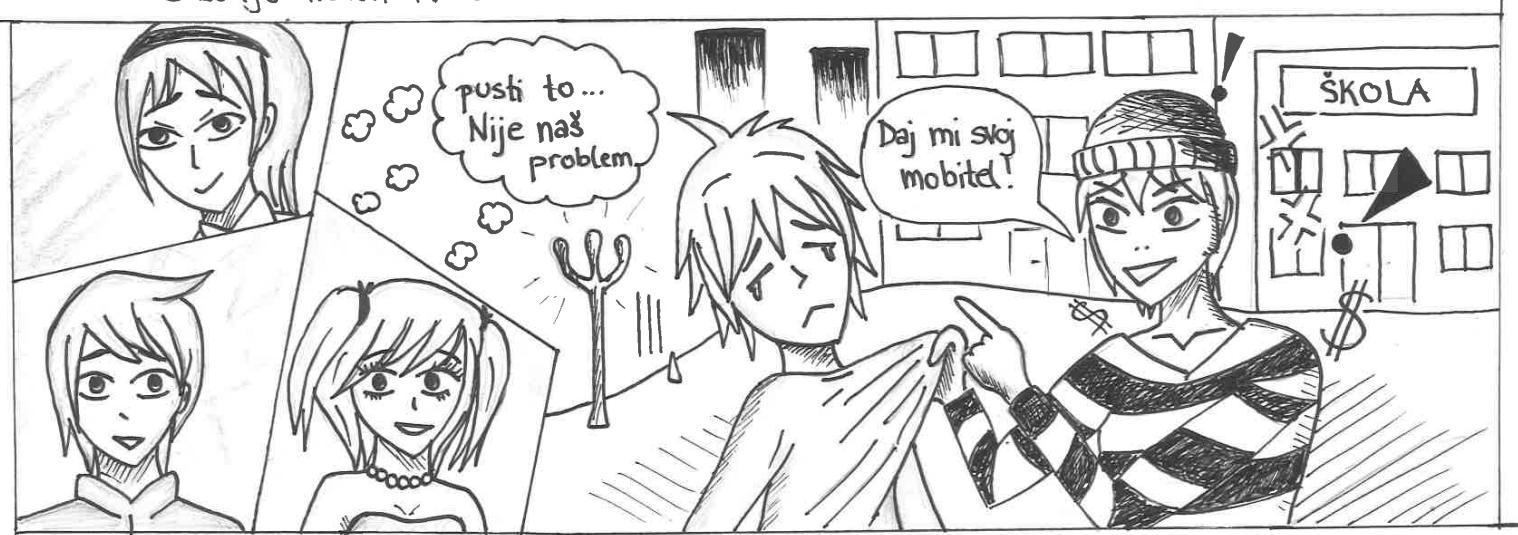

RJEŠAVANJE PROBLEMA U ŠKOLI

Učesnici: Brkić Adna III-1
Čomor Nedžmina III-1
Lukežić Sandro IV-2
Bozalija Kenan IV-2

Ždralić Dragana IV-2

Nasilje u javnosti nije nečija privatna stvar!

Ignoriranje buntovnih pojedinaca jednako je podržavanju istih!

Što se danas događa tvom sugrađanu, sutra se može dogoditi tebi.

Zakoni postje kako bi sprjечili NASILJE!
AKO NASILJU SVJEĐOČITE, POZOVITE ZAKON!

EMOCIONALNA PISMENOST U ŠKOLSKOJ DOBI KAO OBLIK PRIMARNE PREVENCije VRŠNJAČKOG I RODNO UTEMELJENOg NASILJA

Alma Jeftić je viša asistentica na Internacionalnom univerzitetu u Sarajevu. Diplomirala je psihologiju na Sveučilištu u Sarajevu i magistrirala Upravljanje državom i humanitarnim poslovima na sveučilištima u Sarajevu, Beogradu i La Sapienza (Rim). Trenutno je doktorantica na Odjeljenju za psihologiju Sveučilišta u Beogradu. U februaru 2015. godine radila je kao istraživačica u Školi za psihologiju Sveučilišta u Sussexu. Njeno istraživanje se fokusira na traumatska sećanja, kolektivne emocije i spremnost za pomirenje u poslijeratnim podijeljenim društvima, s posebnim naglaskom na odnos između žrtava i počintelja. Autorica je jedne knjige o sjećanju, jedne monografije i nekoliko članaka koji se odnose na traumatska sjećanja i pomirenje.

Potreba za razvojem programa emocionalnog opismenjavanja u školskoj dobi javila se iz više razloga od kojih su najznačajniji nedostatak sličnoga modela u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini te povećana stopa maloljetničke delikvencije čiji su uzroci u neadekvatnom odgoju, lošim interpersonalnim odnosima i nedostatnoj educiranosti o mogućnostima i načinima regulacije i kontrole emocija. Samo u Županiji Sarajevo učešće kriminaliteta kojeg su počinile maloljetne osobe u ukupno registriranom kriminalitetu iznosi 5,8% za period od 2008. do 2010. godine, a prosječna stopa kriminalnih djela maloljetnika za taj period iznosi 1671 na 100.000 stanovnika²⁶. Zbog toga je važno razviti adekvatne programe emocionalnog opismenjavanja, ali i obučiti učitelje/nastavnike na koje načine ih mogu implementirati u okviru redovnog nastavnog kurikuluma i kako najefikasnije uključiti roditelje u implementaciju istog. S ciljem suzbijanja vršnjačkog i rodno utemeljenog nasilja potrebno je upoznati se sa značenjem koje ono ima za skupinu jer su istraživanja pokazala da se nasilje u školama ponavlja i održava bez obzira na vidljivu štetu koju izaziva.

Dok praksa nudi načine i metode prevencije nasilja, teorija nas uči o metodama prepoznavanja nastanka istog i različite vjerojatnosti otklanjanja uzroka. Stoga se u ovom poglavlju analiziraju procesi razvoja emocionalne pismenosti u školskoj dobi uz naglasak na probleme u ponašanju koji mogu dovesti do vršnjačkog i rodno utemeljenog nasilja, ali i do maloljetničke delikvencije. Osnovni cilj je predstaviti elemente programa za prevenciju nasilja koji bi se mogli implementirati u osnovnim školama u BiH a koji su zasnovani na učenju metoda i načina za prepoznavanje,

.....
²⁶ Analiza kriminaliteta na području Općine Novi Grad Sarajevo. Udruga Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC), Sarajevo, Općina Novi Grad Sarajevo, 2011.

imenovanje i regulaciju emocija, tj. predstavljanju emocionalne inteligencije kao kognitivne strukture koja se može učiti i usavršavati u školskoj dobi a koja uključuje sposobnost imenovanja i prepoznavanja emocija (vlastitih i drugih ljudi) i sposobnost njihove regulacije.

Povezanost između stilova privrženosti i emocionalne pismenosti

Djeca uče regulirati emocije interakcijom s roditeljima, starateljima ili drugim osobama iz njihove sredine kojima su privrženi. Teorija privrženosti koju je postavio Bowlby može se smatrati jednom od prvih evolucijskih teorija iz te oblasti. Prema Bowlbyju, privrženost je sustav koji regulira ponašanja bliskosti između djeteta i roditelja i predstavlja jedinstveni, evolucijski zasnovan motivacijski mehanizam čija je primarna funkcija osiguranje skrbi i emocionalne sigurnosti²⁷. Različiti oblici rane privrženosti mogu se smatrati strategijama oblikovanim za rješavanje adaptivnih problema vezanih uz različite vrste okoline u kojima su odrastali naši preci.²⁸

Bowlby je smatrao da formirani oblici privrženosti imaju relativno stabilne, samopotvrđujuće karakteristike koje organiziraju ponašanje u skladu s onim što je bilo adaptivno tijekom ranijeg razvoja, određuju percepciju i očekivanja o budućim socijalnim odnosima te oblikuju socijalna iskustva na shematski konzistentan način.²⁹ Veliki broj istraživanja pokazuje da su oblici privrženosti razvijeni tijekom djetinjstva povezani s privrženošću u odrasloj dobi, kao i s trajanjem i kvalitetom ljubavnih veza.³⁰

Važnost razvoja sigurne privrženosti je velika za emocionalnu pismenost, te je stoga i jedan od osnovnih čimbenika u programima emocionalnog opismenjavanja u svijetu. Termin "emocionalna pismenost" je prvi put koristio Steiner definirajući je kao sposobnost razumijevanja vlastitih emocija, sposobnost slušanja drugih i razvijanja empatije prema njihovim emocijama, kao i sposobnost produktivnog izražavanja emocija.³¹ Prema tome, biti emocionalno pismen znači da je osoba sposobna upravljati vlastitim emocijama tako da poboljšava kvalitet vlastitog i života drugih. Steiner je koncept emocionalne pismenosti razložio na pet dijelova: poznavanje vlastitih osjećaja, razvijena empatija, upravljanje emocijama, popravljanje "emocionalne štete" i emocionalna interaktivnost (razumjeti emocije drugih i biti u stanju uspješno djelovati).³²

Veliki broj istraživača je identificirao značaj uključivanja odgajatelja, psihologa i pedagoga u realizaciju programa koji podržavaju interes djece, razvijaju im svijest o emocijama i odgovaraju na njihov način komuniciranja. Jedno takvo istraživanje je dovelo do otkrivanja indikatora emocionalnog opismenjavanja koji su kasnije uključeni u realizaciju sustava za održavanje kvaliteta predškolskih odgojno-obrazovnih programa.³³

27 Bowlby, J. *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York, Basic Books, 1969.

28 Main, M. *Cross-cultural studies of attachment organization: Recent studies, changing methodologies, and the concept of conditional strategies*, Human Development 1990, (30): 50.

29 Bowlby, J. *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York, Basic Books, 1969.

30 Kirkpatrick, L. A., Hazan, C. *Attachment styles and close relationships: A four-year prospective study. Personal Relationships*, 1994 (1): 125.

31 Steiner, C., Perry, P. *Achieving Emotional Literacy*. London, Bloomsbury, 1997.

32 Ibid. 11.

33 Sajaniemi, N., Suhonen, E., Sims, M. *A preliminary exploration of children's physiological arousal levels in regular preschool settings*, Australian Journal of Early Childhood, 2001 (36-3): 95.

Razvoj privrženosti je također povezan s razvojem društvenih kompetencija i problema u ponašanju.³⁴ Ponovljene interakcije s odgajateljem/icom vode ka razvoju mentalnih modela odnosa koji djeluju kao filter za predviđanje, interpretaciju i odgovaranje na ponašanje drugih. Istraživanja su pokazala kako su ovi mentalni modeli otporni na promjene, osobito kada okruženje ostaje relativno stabilno.³⁵ Uloga roditelja u razvoju privrženosti, ali i regulacije emocija, također zahtijeva odgovor na pitanje osiguravanja adekvatnih programa za razvoj emocionalne pismenosti u školskoj dobi s posebnim naglaskom na emocionalnu regulaciju i kontrolu.

Emocionalna reaktivnost i kompetentnost

Emocionalna reaktivnost je konstrukt koji, prema teorijskim očekivanjima, objedinjuje tri uže kategorije: neprimjerene/agresivne reakcije, ventiliranje emocija i okrivljavanje drugih.³⁶ Za sada se još uvijek određuje kao oblik emocijama usmijerenoga suočavanja i, poput izbjegavanja, spada u strategije koje donose trenutno ublažavanje napetosti, ali ne doprinose rješavanju problema, pa samim tim pripadaju u manje zrele oblike suočavanja.³⁷ Prema tome, emocionalna reaktivnost prvenstveno označava suočavanje usmijerenog emocijama. Poteško i suradnici su predložili model prema kojem su ljutnja i žalost djelomično preklapajući, a djelomično nezavisni sadržajni osnovi izljeva emocija.³⁸ Na osnovu tog modela ljutnja jako brzo dostiže vrhunac kod djece koja imaju izražene izljeve emocija dok komponenta žalosti raste sporije. Ljutnja i žalost su osnovne komponente modela budući da te emocije stoje u osnovi ponašanja karakteriziranog čestim i eksplozivnim izljevima bijesa.

Model izljeva emocija kod djece je jako bitno promatrati u skladu sa emocionalnom reaktivnošću i emocionalnom kompetentnošću, jer prva komponenta pomaže u ostvarenju ciljeva i adaptaciji na sredinu, dok druga sudjeluje u postizanju balansa između emocija i ponašanja.³⁹ Prema Denhamu tri elementa emocionalne kompetentnosti omogućavaju djeci da mobiliziraju osobne i okolinske izvore su emocionalno znanje (i jezik) kao sredstvo koje konceptualizira i odgovara na emocionalno iskustvo (na primjer, razgovaranje o emocionalnom događaju sa djetetom), funkcionalna uporaba emocija (znanje o tome kako i kada izraziti emocije s ciljem objašnjenja unutarnjih događaja) i regulacija emocija (nadgledanje i modificiranje emocionalnog iskustva).⁴⁰ Sve tri navedene komponente trebaju se uzeti u obzir pri konstruiranju programa za razvoj emocionalne pismenosti kod djece školske dobi. Pri tome, naglasak treba biti na kognitivnoj osnovi tih programa što podrazumijeva da se emocionalna pismenost promatra kao vještina koja se razvija, uči i usavršava u školskoj dobi, a ne kao stabilan i nepromjenjiv dio osobnosti koji se ne može učiti i razvijati. Ortony, Clore i Collins su specificirali kognitivnu osnovu emocija, ali i kognitivne preduvjete za specifične emocije.⁴¹ Obzirom na tu teoriju tri

34 Stacks, A. M., Oshio, T. *Disorganised attachment and social skills as indicators of Head Start children's school readiness skills*, *Attachment & Human Development*, 2009 (11-2): 150.

35 Ibid. 152.

36 Lončarić, D. *Suočavanje učenika s akademskim i interpersonalnim stresnim situacijama: provjera međusituacijske stabilnosti strategija suočavanja*, Psihologičke teme, 2006 (15-1): 30.

37 Vuljić-Prtorić, A. *SUO: Priručnik za Skalu suočavanja sa stresom za djecu i adolescente*, Naklada Slap Jastebarsko, 2002.

38 Poteško, M., Kosorok, M. R., Davidson, R. J. *Temper tantrums in young children: Tantrum duration and temporal organization*, *Developmental and Behavioral Pediatrics*, 2003 (24): 149.

39 Trentacosta, C., Izard, J., Carroll, E. *Kindergarten children's emotion competence as a predictor of their academic competence in first grade*, *Emotion*, 2007 (7): 80.

40 Denham, S. A. *Emotional development in young children*. New York, Guilford Press, 1998, 42.

41 Ortony, A., Clore, G. L., Collins, A. *The cognitive structure of emotions*, New York, Cambridge University Press, 1988.

tipa kognitivne strukture (ciljevi, standardi, stavovi) su i tri kognitivna preduvjeta za emocije. Saarni je kategorizirao emocionalne vještine u osam dimenzija:⁴²

1. Sposobnost prepoznavanja vlastitih i tuđih emocija
2. Izražavanje emocija na način koji je odgovarajući za određenu kulturu
3. Formiranje odnosa između društvenih pravila i emocija
4. Uključivanje empatije
5. Razumijevanje moguće nekonistentnosti između različitih emocija
6. Sposobnost suočavanja i kontrola
7. Razumijevanje utjecaja koji emocije imaju na međuljudske odnose
8. Prihvatanje tuđih emocija

Ono što je osobito naglašeno u Saarnijevom istraživanju jeste važnost da roditelji i učitelji/nastavnici prihvate navedene komponente i prepoznaju način na koji se iste mogu koristiti s ciljem razvijanja emocionalne pismenosti. Programi koji pomažu razvoj vještina neophodnih za emocionalnu kompetentnost su jako važni, osobito u situacijama u kojima nedostaje roditeljskog utjecaja ili kada roditelji nisu dovoljno obučeni o značaju i važnosti emocija.⁴³ Istraživanja koja su proveli Saltali i Deniz su pokazala da je najbolji period za razvoj emocionalne pismenosti između četvrte i osme godine života jer se tada najlakše usvajaju osnovna znanja o emocijama, kao i ponašajni efekti pojedinih emocija.⁴⁴ Tijekom osnovne škole djeca uče kako regulirati emocije te na koji način prepoznati koje emocije njihovo ponašanje može izazvati kod drugih ljudi prije nego ih ispolje. Navedene komponente povezane su

.....
42 Saarni, C. *The development of emotional competence*, New York, Guilford Press, 1999.

43 Jeftić, A. *Značaj razvoja emocionalne pismenosti u predškolskoj dobi*. Suvremeni tokovi u ranom odgoju. Znanstvena monografija, (ur.) Pehlić, I., Vejo, E., Hasanagić, A. Islamski pedagoški fakultet Zenica 2012; 529.

44 Saltali, N. D., Deniz, E. M. *The effects of an emotional education program on the emotional skills of six-year-old children attending preschool*, Educational Sciences, Theory and Practice, 2011 (10-4): 2125.

s komponentama emocionalne inteligencije definiranim prema Mayeru, Saloveyu i Carusu (1997) prema kojima je emocionalna inteligencija sposobnost imenovanja, prepoznavanja i reguliranja emocija.

Programi za razvoj emocionalne pismenosti u školskoj dobi: RULER i DINOSAUR

Emocionalna pismenost podrazumijeva osnovne vještine identificiranja vlastitih i emocija drugih osoba, kao i sposobnost emocionalne regulacije i kontrole. Veliki broj učitelja i nastavnika je svjestan važnosti ranog upoznavanja djece s različitim emocijama, načinima njihovog izražavanja, uspostavljanja interpersonalnih odnosa s vršnjacima i razvoja prosocijalnog ponašanja. Od osobitog je značaja, kroz specijalizirane programe, educirati djecu školske dobi o načinima prepoznavanja i imenovanja emocija, kontroliranja ljuntnje, rješavanja problema i razvoja pozitivnog odnosa s roditeljima i drugom djecom. Model koji podržava razvoj socijalnih kompetencija i sprečava pojavu problematičnog ponašanja kod djece školskog uzrasta obuhvata četiri razine: pozitivni odnos između djece, obitelji i prijatelja, preventivne strategije u odgajateljskom i/ili nastavnom procesu, primjena socijalnih i emocionalnih odgajateljskih i/ili nastavnih metoda u vrtićima i školama te intenzivne individualizirane intervencije.⁴⁵

Način na koji predavači i učenici procesiraju emocije i odgovaraju na različita emocionalna stanja može mnogo utjecati na sam razvoj djeteta. Istraživanja su pokazala da škole koje integriraju sustavne procese za razvoj učenikovih socijalnih i emocionalnih kompetencija imaju u prosjeku bolja akademska postignuća, poboljšan odnos učitelj/ica – učenik/ca i manji broj problema u ponašanju i odnosu prema vršnjacima.⁴⁶ Također, s ciljem poboljšavanja samog odnosa nastavnik/ica – učenik/ica je potrebno razviti pogodnu klimu i povjerenje što isključuje nasilno provođenje discipline i/ili nametanje autoriteta. U tabeli 1 su predstavljene osnovne razlike između uspostavljanja discipline kažnjavanjem i razvojem pozitivne klime u učionici.

45 Jeftić, A. *Značaj razvoja emocionalne pismenosti u predškolskoj dobi*. Suvremeni tokovi u ranom odgoju. Znanstvena monografija (ur.) Pehlić, I., Vejo, E., Hasanagić, A. Islamski pedagoški fakultet Zenica 2012: 530.

46 Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R., Schellinger D., Kriston, B. *The impact of enhancing students' social and emotional learning. A meta-analysis of school-based universal interventions*, Child Development, 2011 (82): 410.

Pozitivni feedback treba koristiti tri puta češće nego negativni.

Pozitivni feedback ne mora uvijek biti verbalni – to može biti osmijeh, zagrljaj, klimanje glavom u pozitivnom smislu, rukovanje, kontakt očima.

Tabela 1 Razlike između kažnjavanja i metoda uspostavljanja pozitivne klime u učionici

Metode kažnjavanja	Metode uspostavljanja pozitivne klime u učionici
<ul style="list-style-type: none"> › naglo zaustavljaju neodgovarajuće ponašanje učenika/ce › pružaju vrlo brzu satisfakciju nastavniku/ci › uče učenike što ne treba da rade › umanjuju pozitivne stavove učenika/ce prema školi › izazivaju povlačenje učenika/ce iz aktivnog učešća u nastavi ili sa nastave generalno › izazivaju agresivno ponašanje prema drugim učenicima › uče učenike da odgovaraju na sličan način › narušavaju odnos nastavnik/ca – učenik/ca 	<ul style="list-style-type: none"> › sporije zaustavljaju neodgovarajuće ponašanje › ne pružaju brzu satisfakciju nastavniku/ci › uče učenike što treba da rade › uvećavaju pozitivne stavove učenika/ce prema školi › promoviraju aktivno učešće učenika/ce u nastavi › smanjuju agresivno ponašanje učenika/ce prema vršnjacima › uče učenike da komuniciraju bez uporabe verbalnog i fizičkog nasilja prema vršnjacima oba spola › uspostavljaju bolji odnos nastavnik/ca – učenik/ca

Pozitivna klima kao “pogodno tle” za razvoj odnosa povjerenja i emocionalne pismenosti ostvaruje se prvenstveno putem učinkovitosti nastavnika/ce a što uključuje: definiranje neodgovarajućeg/nepoželjnog ponašanja, upoznavanje učenika/ce s posljedicama takvog ponašanja i davanje alternative tj. opis odgovarajućeg ponašanja u datoj situaciji i načina za modifikaciju prethodno urađenog. Sukladno tomu, a s ciljem rješavanja incidenta u učionici, nastavnik/ca treba poduzeti sljedeće korake: reagirati što je prije moguće i upoznati se s incidentom, aktivno slušati (ukoliko učenik/ka želi nešto da kaže potrebno mu/joј je dati vrijeme, saslušati priču, uspostaviti kontakt očima, parafrazirati tj. ponoviti rečeno kako bi se bolje razumjela sama priča, prošetati s učenikom/com u krugu škole kako bi se opustio/la, primirio/la i počeo/la objašnjavati incident, podržavati), formulirati pitanja tako da ne sadrže prijeteće riječi (“kako” i “što” umjesto “zašto”),

Od osobitog značaja je posvetiti pažnju učenicima s poteškoćama u razvoju koji nastavu pohađaju prema osobitom programu. Neophodno je drugim učenicima objasniti kako svatko zasluzuje individualni pristup, pa samim tim i svaki problem i situacija zasluzuju osobito razmatranje. Važno je da učenici shvate kako mogu biti tretirani drugačije ne zato što nastavnik/ca pravi razlike među njima nego zato što individualni pristup zahtijeva drugačije razmatranje svake situacije i problema.

pokušati ne okrivljavati učenika/cu (na primjer pitati: "Kako se taj problem mogao riješiti drukčije?", "Kada bi se ponovno našao/la u sličnoj situaciji, što bi promijenio/la u svom ponašanju?"), pokazati da ga/nju učenik/ca i njegov/njen problem zanima. Jedna od metoda koja može pomoći nastavnicima da relativno brzo djeluju i umanje (ako ne i suzbiju u potpunosti) ljuntnju i bijes kod učenika/ce je RID (recognise-identify-do something – odnosno prepoznaj-identificiraj-učini nešto) koja se sastoji od tri komponente: prepoznavanje ljuntnje/bijesa i prihvatanje navedene emocije, identificiranje pozitivnih načina za nošenje sa problemom/situacijom i konstruktivni način rješavanja navedenog problema. Obrazloženje svake komponente dato je u tabeli 2.

Tabela 2 RID metoda ("prepoznaj-identificiraj-učini nešto") za umanjenje ljuntnje i bijesa kod učenika/ce

Prepoznavanje i imenovanje ljuntnje kao emocije	Identificiranje pozitivnih načina za rješavanje situacije	Konstruktivni način rješavanja problema i smirivanja
Signali ljuntnje su crvenilo u licu, stisnuti zubi, zatvorene pesnice, napeti mišići	<p>Neću se zbog ovog nervirati.</p> <p>Znam da ovo mogu riješiti bez da se naljutim.</p> <p>Znam da mogu ostati smiren/a u ovoj situaciji.</p> <p>Neću ovo shvatiti osobno.</p> <p>Ovo je izazov a ja volim izazove.</p>	<p>Brojanje do 10</p> <p>Duboko disanje</p> <p>Razgovor o vlastitim osjećanjima</p> <p>Pisanje pisma osobi na koju je ljunta/a</p> <p>Uključivanje u neku kreativnu aktivnost</p>

Da bi efikasno provodili ovu i slične aktivnosti suzbijanja negativne emocije ljuntnje, nastavnici moraju pomoći učenicima da prepoznaju i imenuju svoje i emocije drugih učenika, kao i da nauče regulirati vlastite emocije u različitim situacijama. Stoga se u narednom dijelu predstavljaju elementi dva programa za razvoj emocionalne pismenosti u školskoj dobi koja su utemeljena na shvatanju emocionalne inteligencije kao kognitivne strukture – što znači da se ona može vježbati, usavršavati i učiti tijekom života, naročito u školskoj dobi. Stoga programi koji podržavaju emocionalnu inteligenciju kao osobinu ličnosti nisu uzeti u razmatranje budući da ne nude mnogo rješenja za razvoj i emocionalno opismenjavanje nego govore o emocionalnoj inteligenciji kao o stabilnoj i nepromjenjivoj osobini.

Nathanson i suradnici su razvili metodu koja pomaže razvoj emocionalne pismenosti u školi.⁴⁷ RULER je akronim za navedenu tehniku i sastoji se od pet osnovnih vještina čije se usvajanje podržava tijekom osnovne škole: prepoznavanje emocija kod sebe i drugih, razumijevanje uzroka i posljedica emocija, imenovanje emocija raznovrsnim i točnim vokabularom, konstruktivno izražavanje emocija i njihovo efikasno reguliranje. Kao tehnika, RULER se istovremeno fokusira na razvoj vještina emocionalne inteligencije kod djece i podržava klimu učenja i usvajanja znanja u školi. Na najvišoj razini, RULER program omogućava učiteljima i nastavnicima da shvate kako emocije utječu na proces učenja i usvajanja znanja, donošenja odluka i općeg dobrostanja i integriraju alate, tehnike, aktivnosti i specifične lekcije s ciljem razvoja i unapređenja kako njihove tako i emocionalne inteligencije učenika.

47 Nathanson, L., Rivers, S., E. Flynn, L., M. Brackett, Mark, A. *Creating emotionally intelligent schools with RULER*, Emotion Review, 2016 (8-4): 1-2.

Istraživanja su pokazala kako bez ranih intervencija emocionalni, socijalni i ponašajni problemi kod djece mogu biti ključni čimbenik razvoja ozbiljnih problema u učenju, izostanaka i/ili napuštanja škole te asocijalnog ponašanja, pa je stoga od velikog značaja programe prevencije uspostaviti odmah na početku školovanja, kako bi djeca mogla s lakoćom usvajati osnovne tehnikе i razvijati emocionalnu inteligenciju.

Brojna su istraživanja pokazala kako sam način na koji nastavnici pristupaju učenicima utječe na razvoj njihovih socijalnih i emocionalnih kompetencija.⁴⁸ Jedan od programa čiji je cilj razvoj socijalnih i emocionalnih kompetencija učenika i koji obuhvata rad s učenicima, učiteljima/nastavnicima i roditeljima je "The Incredible Years Dinosaur Social Skills and Problem-Solving Child Training Program" ("Dinosaur trening program za razvoj društvenih i vještina rješavanja problema kod djece") koji je prvi put objavljen 1989. i originalno bio namijenjen populaciji djece kojima su dijagnosticirani ozbiljni problemi u ponašanju (poremećaji pažnje, impulsivnost, hiperaktivnost). U dvije studije djece dobi od 4 do 8 godina s problemima u ponašanju, a koja su bila uključena u 22 tjedna dugi program, su pokazala smanjenje agresivnog ponašanja.⁴⁹ Kasnije je program revidiran i prilagođen svakodnevnom radu učitelja i nastavnika sa roditeljima i djecom s ciljem učenja i usavršavanja emocionalnih i socijalnih kompetencija. Kao takav, ima za cilj smanjenje vršnjačkog i rodno uteviljenog nasilja kroz sustave prevencije u učionici, ali i kod kuće, budući da su i roditelji upoznati s osnovnim ciljevima i elementima programa. Kroz nastavne kurikulume je naglašena važnost usvajanja socijalnih i emocionalnih kompetencija i u idealnim situacijama kombinira se s programima za roditelje (uspješno roditeljstvo) i nastavnike (upravljanje nastavom).

Skoro sva dosadašnja istraživanja su pokazala kako programi za razvoj emocionalne pismenosti imaju pozitivne učinke na prevenciju emocionalnih i problema u ponašanju

⁴⁸ Webster-Stratton, C., Reid, J. *Strenghtening social and emotional competence in young children - the foundation for early school readiness and success. Incredable years classroom social skills and problem-solving curriculum*, Infants and Young Children, 2004 (17-2): 100.

⁴⁹ Webster-Stratton, C., Hammond, M. *Treating children with early-onset conduct problems: A comparison of child and parent training interventions*, Journal of Consulting and Clinical Psychology, 1997 (65-1): 95.

u kasnijoj dobi.⁵⁰ Različite tehnike i metode za razvoj socijalnih i emocionalnih vještina kod djece školske dobi ukazale su i na važan utjecaj uključivanja roditelja, s ciljem produbljivanja njihovog znanja o važnosti razvoja emocionalne pismenosti kod djece te načina na koje sposobnost prepoznavanja i reguliranja emocija može doprinijeti smanjenju vršnjačkog i rodno utemeljenog nasilja kako u školskoj dobi tako i kasnije.

Emocionalna inteligencija se u ovom radu razmatra kao sposobnost, a ne osobina ličnosti i kao takva se uključuje u novi tip prevencijskih programa namijenjenih školskoj dobi u Bosni i Hercegovini. Model podržava razvoj socijalnih kompetencija i sprečava pojavu problematičnog ponašanja kod djece. Obuhvata četiri razine:

1. *Pozitivni odnos između djece, obitelji i prijatelja*
2. *Preventivne strategije u odgajateljskom i/ili nastavnom procesu*
3. *Primjena socijalnih i emocionalnih odgajateljskih i/ili nastavnih metoda u vrtićima i školama*
4. *Intenzivne individualizirane intervencije*

Naglasak preventivnih programa je na obrazlaganju situacije i emocije koja se javila u njoj, kao i na kognitivnoj komponenti emocija koja uključuje i razvoj empatije, sposobnosti zauzimanja položaja drugog. Na taj način se pruža mogućnost upoznavanja djece s emocijama, njihovom ulogom u socijalnim interakcijama i mogućnostima njihove regulacije.

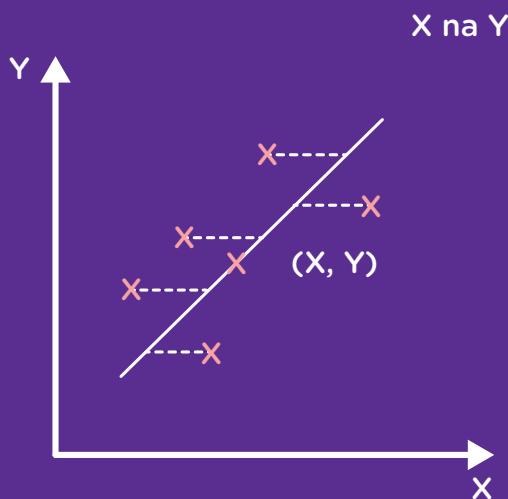
.....
50 Ramey, C., Ramey, T., Sharon, L. *Right from birth: Building your child's foundation for life*, New York, Goddard Press, 1999.

VJEŽBE

RULER⁵¹

RULER je dizajniran tako da pomogne nastavnicima da zajedno s učenicima razviju emocionalnu inteligenciju i kasnije primjenjuju tehnike razvoja u nastavi. Sastoje se od sljedećih komponenti:

- » **Mood Meter (Mjerenje raspoloženja)** – jednostavna igra kroz koju učenici zajedno sa nastavnikom/com razvijaju vještine emocionalne inteligencije bilježeći vlastito raspoloženje na grafikonu na kojem jedna dimenzija (x osa) predstavlja opis afekta (priјatan-nepriјatan) a druga razinu uzbudjenja (od niske do visoke razine energije, predstavljeno na y osi). Bilježi se svakodnevno, a na kraju mjeseca se analiziraju rezultati (koliko puta su bili ljuti, jesu li se tada osjećali priјatno ili nepriјatno, što ih je dovelo do toga da se osjećaju tako).
- » **Charter (Grafikon)** – nastavnik/ca i učenici zajedno identificiraju i bilježe kako žele da se osjećaju u različitim situacijama (npr. kada dobiju slabu ocjenu na kontrolnom, kada se posvađaju s prijateljem/icom, kada učenik/ca ne shvata gradivo i nastavnik/ca mora ponoviti isto, kada učenik/ca priča i ometa nastavu i slično), koja ponašanja unapređuju te pozitivne osjećaje i kako da se nose s trenucima u kojima se ne osjećaju pozitivno. Prethodno se dogovore situacije o kojima će se razgovarati i svaki/a učenik/ca, kao i nastavnik/ca, na osobito pripremljene papiriće zapisuje emociju koju ta situacija budi te način na koji se nosi sa tom emocijom i okolinom. Nakon toga, papirići se zalijeve na zid i zajedno se razgovara o (ne)efikasnosti ponuđenih metoda.

Na osnovu ove tehnike učenici i nastavnik/ca na kraju mjeseca imaju sliku vlastitih emocionalnih stanja/promjena i karakteristika emocija koje su doživjeli te mogu pružiti više informacija jedni drugima o tome kako su se osjećali i kako su regulirali svoje emocije (uspješno ili ne).

- » **Meta-momenat** – korak-po-korak proces za učenje reguliranja emocija (tehnike disanja, zamišljanja najboljeg sebe, odabira efikasne strategije bazirane na viziji dobrog/e sebe). *Nacrtaj dobrog/u sebe. Kako se odnosиш prema drugim učenicima? Sada napiši pored slike koje su to osobine koje te čine dobrim/om. Sada navedi koliko od tih osobina posjeduješ u ovom trenutku. Budi iskren/a. Onda ćemo razgovarati o načinu na koji možeš usavršiti vještine koje trenutno ne posjeduješ.*

.....
51 Nathanson, L., Rivers, S., E. Flynn, L., Brackett, M. Mark, A. *Creating emotionally intelligent schools with RULER, Emotion Review*, 2016 (8): 4.

- » **Blueprint (Skica)** – pomaže nastavnicima i učenicima da shvate upravljanje konfliktom razvojem empatije.
- » **The Feeling Words Curriculum (Kurikulum za razvoj emocionalnog rječnika)**
 - nakon što se usavrše prethodni alati, učenici i nastavnici prelaze na usvajanje adekvatnog emocionalnog rječnika. Sastoji se iz 12 jedinica koje se implementiraju tijekom godine. Svaka jedinica se odnosi na jednu emociju/osjećanje poput ljutnje, tuge, otuđenosti, uzbuđenja, stida, itd. te uključuje pet lekcija ili koraka u trajanju od 15 do 20 minuta, što je ukupno oko 60 lekcija. Nastavnici integriraju lekcije u redovnu nastavu i jedna lekcija traje dva tjedna. U implementaciji se prati ovih pet koraka: nastavnik/ca definira navedenu riječ koja predstavlja jednu emociju/osjećanje, učenici demonstriraju značenje riječi kroz crtež (vizuelna umjetnost) ili određenu aktivnost, učenici diskutiraju pomenutu emociju ili osjećanje sa roditeljima/braćom/sestrama i pišu kratki tekst baziran na tom razgovoru, na nastavi se diskutiraju načini regulacije pomenutog osjećanja/emocije, strategije za nošenje s tom emocijom, problemi s kojima se eventualno učenici susreću i slično. Nova lekcija (emocija/osjećanje) se uvodi svaka 2-3 tjedna. Potrebno se fokusirati na one emocije/osjećanja/stanja koja doprinose pojavi vršnjačkog i rodno utemeljenog nasilja, kao što su: ljutnja, bijes, frustriranost, tuga, nejednakost, nepravda, razočaranost, itd.

Program je zasnovan na metodi pričanja priča kroz koje se učenici (osobito oni u nižim razredima) osposobljavaju da evaluiraju različite situacije u kojima se neodgovarajuće i nasilno ponašanje može dogoditi. Kroz radionice djeca uče kako se pravila postavljaju i što znači prekršiti ih, kako se radi u timu, kako se razgovara s prijateljem/icom i onda kada su ljuti... Radionice su planirane tijekom nastave odjeljenske zajednice (dva puta mjesечно) u trajanju od tri školska sata po modulu.

“DINOSAUR” PROGRAM⁵²

1. Uvod u “Dinosaur” program:

- » Razumijevanje važnosti pravila
- » Učešće u procesu donošenja pravila
- » Razumijevanje što se može desiti kada se pravila prekrše
- » Učenje kako zaslužiti nagradu za dobro ponašanje
- » Učenje kako graditi prijateljstva

Što su pravila?

Što znače pravila?

Kada i gdje se trebaju primjenjivati?

Kakva pravila postoje u mojoj školi i učionici?

Učenici zajedno s učiteljem/icom kreiraju listu pravila ponašanja u učionici i školi koja sadrži i prijedloge i načine na koje se ista mogu poštovati, sustav nagrada – kazna.

2. Kako se najbolje ponašati u školi i ostvariti što bolji uspjeh?

- » Slušanje, čekanje, suradnja
- » Koncentracija, provjera, kooperacija

Kako slušati, sačekati, izbjegavati nepotrebna prekidanja i “upadanja u riječ” kada druga osoba priča?

Kako surađivati sa nastavnikom/com? – Zajedno napraviti listu pravila i metoda i postaviti na vidno mjesto u učionici.

Pozornost – kako održati pozornost tijekom nastave i što uraditi kada pozornost “popusti”?

3. Razumijevanje i detektiranje osjećanja

Učenje riječi za različite emocije.

Verbalna i neverbalna ekspresija emocija – učenje s predstavljenih primjera na karticama.

Učenje o facialnoj ekspresiji emocija – sa kartica s licima koja izražavaju različite emocije.

Razgovor o emocijama

4. Tehnike rješavanja problema

Gdje je problem nastao? – Učenje razgovora o problemu.

Zadavanje hipotetskih problema i razmatranje nekoliko ponuđenih rješenja.

52 Webster-Stratton, C., Reid, J. *Strengthening social and emotional competence in young children – the foundation for early school readiness and success. Incredible years classroom social skills and problem-solving curriculum*, Infants and Young Children, 2004 (17-2): 97-102.

5. Anger management/upravljanje bijesom

Što je ljutnja?

Kada je osjećam i što tada uradim/želim da uradim?

Što još mogu uraditi?

6. Kako sklapati i održavati prijateljstva?

Dio 1: Pomaganje

Dio 2: Dijeljenje

Dio 3: Timski rad u školi

Dio 4: Timski rad doma

7. Kako razgovarati s prijateljem/icom?

Kako postavljati pitanja?

Što uraditi kada se ne slažete?

Program prevencije zasnovan je na Mayer, Salovey i Carusovom⁵³ modelu emocionalne inteligencije s četiri razine edukacije, prilagođene razvojnom razine predškolske dobi, koji uključuju:

1. Prepoznavanje emocija kod sebe i drugih
2. Imenovanje emocija
3. Razumijevanje emocija
4. Upravljanje emocijama

S ciljem upotpunjavanja i ostvarenja svakog od navedenih razina, u okviru programa je planirano organizirati četiri modula od kojih će svaki podržavati jednu komponentu emocionalne inteligencije. Moduli će biti organizirani u vidu radionica koje uključuju aktivnosti poput: razvijanja sposobnosti prepoznavanja i imenovanja emocija kod sebe i drugih kroz igru sa slikama i dijalogom, razumijevanje emocija na primjerima iz kratkih priča, metoda prepričavanja sadržaja s posebnim naglaskom na imenovanju emocija i prepoznavanju situacija u kojima su se javile, tehnika čitanja istog sadržaja dva puta i postavljanje problemskih situacija kroz priču u slikama.

Također, roditelji bi bili uključeni u radionice koje sadrže čitanje priča i dijalog, s ciljem razvijanja svijesti o važnosti emocionalne pismenosti i razvoja privrženosti na relaciji roditelj/ica – dijete. Važno je naglasiti da je program zasnovan na razumijevanju konkretnih situacija i primjera zajedno s razvijanjem osjećaja za literaturu, kratku priču i čitanje u općem smislu. Pored toga, školski psiholog/inja i/ili pedagog/ica bi trebao/la pružati potporu (obuka nastavnika) za implementiranje radionica.

.....

53 Mayer, J. D., Salovey, P. *What is emotional intelligence? Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators*, Salovey, P., Sluyter, D. (ur.), New York: Basic Books, 1997, 6.

Literatura

- Bowlby, J. (1969) *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Denham, S. A. (1998) *Emotional development in young children*. New York: Guilford Press
- Durlak, Joseph, A, Weissberg, Roger P, Dymnicki, Allison B, Taylor, Rebecca, D, Schellinger, Kriston, B. (2011) *The impact of enhancing students' social and emotional learning. A meta-analysis of school-based universal interventions*, Child Development (82-1)
- Jeftić, A. (2011) *Značaj razvoja emocionalne pismenosti u predškolskoj dobi*. U: Savremeni tokovi u ranom odgoju. Znanstvena monografija, (ur.) Pehlić, I., Vejo, E., Hasanagić, A. Zenica: Islamski pedagoški fakultet
- Kardum, I., Gračanin, A., Hudek-Knežević, J. (2006) *Odnos crta ličnosti i stilova privrženosti s različitim aspektima seksualnosti kod žena i muškaraca*, Psihologische teme (15- 1)
- Kirkpatrick, Lee, A., Hazan, C. (1994) *Attachment styles and close relationships: A four-year prospective study*, Personal Relationships (1)
- Lončarić, D. (2006) *Suočavanje učenika s akademskim i interpersonalnim stresnim situacijama: provjera međusituacijske stabilnosti strategija suočavanja*, Psihologische teme (15-1)
- Main, M. (1990) *Cross-cultural studies of attachment organization: Recent studies, changing methodologies, and the concept of conditional strategies*, Human Development (33)
- Mayer, J. D., Salovey, P. (1997) *What is emotional intelligence?* U: Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators, Salovey, P., Sluyter, D. (ur.), New York: Basic Books
- Nathanson, L., Rivers, S., E, Flynn, L., Brackett, M., Mark, A. (2016) *Creating emotionally intelligent schools with RULER*, Emotion Review (8-4)
- Ortony, A., Clore, G. L., Collins, A. (1988) *The cognitive structure of emotions*. New York: Cambridge University Press
- Potegal, M., Kosorok, M., Davidson, R., Richard, J. (2003) *Temper tantrums in young children: Tantrum duration and temporal organization*, Developmental and Behavioral Pediatrics (24)
- Ramey, C., Ramey, T., Sharon, L. (1999) *Right from birth: Building your child's foundation for life*. New York: Goddard Press
- Saarni, C. (1999) *The development of emotional competence*. New York: Guilford Press
- Sajaniemi, N., Suhonen, E., Sims, M. (2011) *A preliminary exploration of children's physiological arousal levels in regular preschool settings*, Australian Journal of Early Childhood (36-3)

Saltali, N., Deniz, D., Engin, M. (2011) *The effects of an emotional education program on the emotional skills of six-year-old children attending preschool*, Educational Sciences, Theory and Practice (10- 4)

Stacks, A. M. Oshio, T. (2009) *Disorganized attachment and social skills as indicators of Head Start children's school readiness skills*, Attachment & Human Development (11-2)

Steiner, C., Perry, P. (1997) *Achieving Emotional Literacy*. London: Bloomsbury

Trentacosta, C., Izard, J., Carroll, E. (2007) *Kindergarten children's emotion competence as a predictor of their academic competence in first grade*, Emotion (7)

Analiza kriminaliteta na području Općine Novi Grad Sarajevo. (2011) Sarajevo: Udruga Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC) i Općina Novi Grad Sarajevo

Vulić-Prtorić, A. (2002) *SUO: Priručnik za Skalu suočavanja sa stresom za djecu i adolescente*, Jastrebarsko: Naklada Slap

Webster-Stratton, C., Hammond, M. (1997) *Treating children with early-onset conduct problems: A comparison of child and parent training interventions*. Journal of Consulting and Clinical Psychology (65-1)

Webster-Stratton, C., Reid, J. (2004) *Strengthening social and emotional competence in young children - the foundation for early school readiness and success. Incredible years classroom social skills and problem-solving curriculum*. Infants and Young Children (17- 2)

U TROLEJBUSU

BAUK FEMINAUK

Jučer u trolejbusu mi se neki manjak prislonio s leđa! Odvratno! Nikad ne znam šta uraditi u takvim situacijama.

O
Opustiš se i uživaš!
Hehehehe

3 dana kasnije...

Momak, nemaš kartu,
napusti vozilo!

Hej! Sklanjaj ruke s mene,
polomit ću te!

Ma samo se opusti i uživaj...

SIGURNO OKRUŽENJE KAO PRIMARNA ZADAĆA

Andreja Pehar je rođena u Mostaru 1969. Nakon završene Strojarsko-tehničke škole upisuje Pedagošku akademiju u Mostaru – smjer razredna nastava – koju završava 1990. Diplomira pedagogiju 2006. na Nastavničkom fakultetu u Mostaru. Na istom fakultetu 2015. završava PDS – smjer pedagogija i stječe naziv magistrice edukacijskih znanosti. Trenutno završava edukaciju iz gestalt psihoterapije po programu "Gestalt Psychotherapy Training Institute Malta" i doktorski studij na Pedagoškom fakultetu u Sarajevu. Zaposlena je u Zavodu za školstvo Mostar, na poslovima stručne savjetnice za razrednu nastavu.

Reforme u BiH su obuhvatile i obrazovni sustav tako da je 2003. uspostavljen Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju, a naredne godine su uskladjeni zakoni na entitetskoj razini. Međutim, osim usklađivanja pravne regulative nije se daleko odmaklo u namjerama da se ostvari okruženje u kojem bi djeca postizala maksimum intelektualnih, socijalnih i emotivnih kapaciteta. Nedostatak specijaliziranih obrazovnih programa i sustavnog odgojnog rada s učenicima je samo dio otežavajućih okolnosti u poticanju osjećaja sigurnosti djece tijekom boravka u školi i formiranja osjećaja pripadnosti vršnjačkoj skupini.⁵⁴

U školama cijelog svijeta nasilje je problem, a brojni pokušaji pedagoškog djelovanja ne donose rezultate. Prisutnost nasilja u školama je česta. Osposobljenosti nastavnika i stručnih suradnika za sprečavanje i intervenciju kod pojave vršnjačkog nasilja je nedostatna. Zadaća i odgovornost škole prema djeci je osigurati im zdrav razvoj i usvajanje primjerenih obrazaca ponašanja koji su prihvatljivi u društvu. Tema vršnjačkog nasilja (engl. *bullying*) je postala vrlo značajna u javnom i znanstvenom prostoru u zadnjih nekoliko godina.

Škola ne smije ignorirati probleme djece poput sve češće pojavnosti vršnjačkog nasilja jer su roditelji povjerili djecu školi. Ignoriranje bi upućivalo na socijalnu neosjetljivost škole i nebrigu prema djeci žrtvama nasilja, ali i djeci nasilnicima. Škola se ne bi smjela smatrati opasnom i nehumanom sredinom.

Obitelj i škola imaju jednu od glavnih odgojnih zadaća, a to je pružiti djeci potporu u odrastanju uz razvoj punih potencijala. Djeci je tijekom razvoja potrebna stvarna, a ne formalna potpora obitelji i odgajatelja, ali i šire socijalne okoline. Treba ih ospesobiti da i zajednički i samostalno rješavaju rizične izazove. Na takav način djeca odrastaju i uče se samostalnosti.

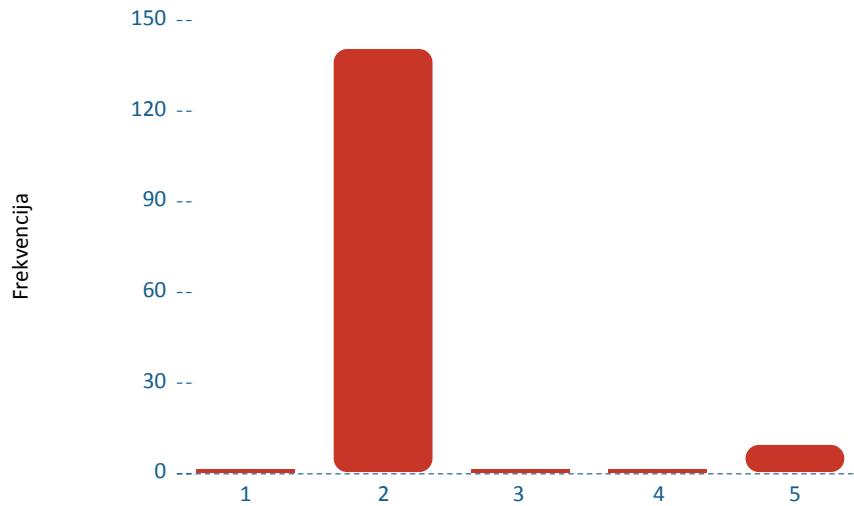
Škola kao odgojno-obrazovna ustanova je potencijalna scena na kojoj dramu odigravaju nasilnici i žrtve nasilja. Tu je i publika koja samo promatra. Od velike je važnosti prepoznati i zaustaviti vršnjačko nasilje. To podrazumijeva pružanje pomoći djeci koja trpe nasilje i koja ga čine, ali i onima koji su promatrači i svjedoci. Pružanje

.....
⁵⁴ Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, Službeni glasnik BiH, 30.06. 2003. .

pomoći ovoj djeci bi trebalo biti jedna od glavnih zadaća pedagoga.

Kako nastavnici definiraju vršnjačko i rodno utemeljeno nasilje?

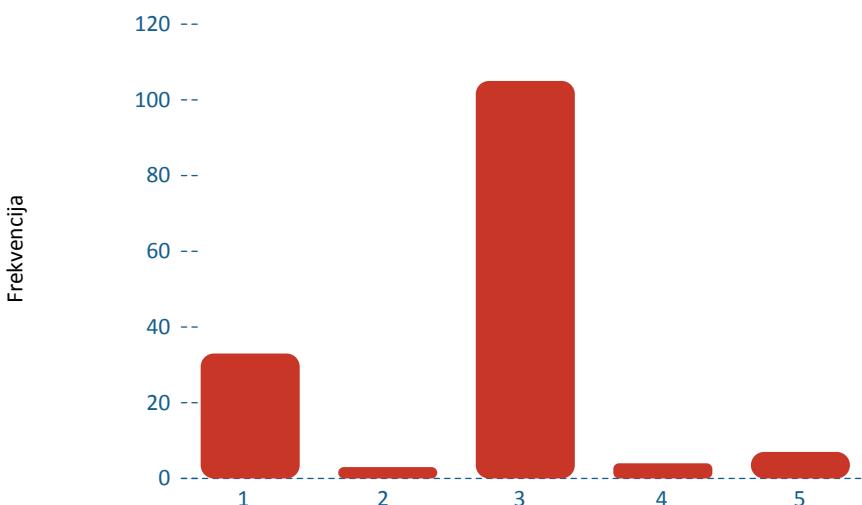
Najčešće definicije vršnjačkog nasilja

1. Isključivo fizičko nasilje (f=1)
2. Fizičko nasilje i oblici psihološke i socijalne agresije (f=140)
3. Isključivo oblici fizičkog nasilja gdje postoji nesrazmjer snaga (f=1)
4. Isključivo oblici fizičkog nasilja bez obzira na nesrazmjer snaga (f=1)
5. Bez odgovora (f=9)

Iz grafikona se može uočiti da je većina nastavnika (f=140) vršnjačkim nasiljem označili "fizičko nasilje i oblike psihološke i socijalne agresije". To je vrlo važan podatak, budući da je bitno da nastavnici znaju kako nasilje ne podrazumijeva samo fizički napad nego i sve oblike psihološkog i verbalnog napada.⁵⁵

Definicija rodno utemeljenog nasilja

55 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 18.

1. Fizičko, psihološko i seksualno nasilje muškaraca prema djevojkama i ženama koje se zasniva na pretpostavkama o njihovom podređenom položaju u društvu (f=33)
2. Isključivo fizičko nasilje muškaraca prema djevojkama i ženama koje se zasniva na pretpostavkama o njihovom podređenom položaju u društvu (f=3)
3. Fizičko, psihološko i seksualno nasilje muškaraca prema ženama i žena prema muškarcima (f=105)
4. Isključivo fizičko nasilje muškaraca prema ženama i žena prema muškarcima (f=4)
9. Bez odgovora (f=7)

Najveći broj ispitanika su priznali da se ranije nisu susretali s terminom rodno utemeljenog nasilja. Iako je 105 ispitanika definiralo rodno utemeljeno nasilje kao "fizičko, psihološko i seksualno nasilje muškaraca prema ženama i žena prema muškarcima", većina nije mogla ponuditi adekvatan primjer rodno utemeljenog nasilja. Neki su tvrdili kako nisu upoznati pošto nisu zakonima ili Protokolom o postupanju u slučaju nasilja dužni znati a samim tim se u navedenim dokumentima definicijom ili terminom ne spominje ovaj oblik nasilja.⁵⁶

Sve češće se govori o nasilju među vršnjacima koje u nekim slučajevima završava i vrlo ekstremnim posljedicama. Stručnjaci iz različitih znanstvenih oblasti pokušavaju pronaći odgovor zašto neka djeca i mladi, kada su izloženi rizičnim čimbenicima, usvajaju rizična ponašanja za razliku od drugih, koji iako su izloženi tim istim čimbenicima, ne usvajaju rizična ponašanja. Jesu li razlog okolni čimbenici, poput obitelji kao prve odgojne karike, škole koja zajedno s vršnjacima ima veliki utjecaj ili pak medija koji su kod djece i mlađih neminovno promijenili percepciju o nasilju i nasilnim radnjama koje postaju sve prihvaćenje kao nešto sasvim normalno, čak i poželjno u vršnjačkim skupinama? Nasilni obrazac ponašanja kod nekih mlađih ljudi, na žalost, postaje općeprihvaćen način socijalizacije i odobravanja u društvu. Nasilje među djecom se pokušava objasniti različitim čimbenicima koji se vežu uz njihovu osobnost, obiteljske, školske, društvene i druge utjecace.

Oprečni stavovi od toga je *uvijek bilo do zabrinjavajućeg porasta teško još nalaze potvrdu u istraživanjima*. Pravo pitanje, s pedagoškog aspekta, je kako predvidjeti nasilje i kako spriječiti agresivnost. Pretpostavlja se da nasilno ponašanje među djecom izravno utječe na njihovo zdravlje, fizički i psihički život te uspjeh i daljnji razvoj.

Ništa manje posljedice ne trpi dijete koje se nasilno ponaša jer su ozljede drugih, po njegovu mišljenju, jedini način da se izbori za sebe. Djeca koja trpe nasilje ne mogu mu se sama suprotstaviti. Na odraslima, roditeljima, nastavnicima i stručnjacima je prepoznati problem, postati osjetljiv na njega i ne dopustiti da nasilje živi u školskim hodnicima. Prepoznavanjem, zaustavljanjem i sprečavanjem nasilja pružamo djeci pomoći i šaljemo im poruku da nam je važna njihova dobrobit i da nećemo tolerirati nasilje u bilo kojem obliku. Iako nasilje među učenicima u školi i okolini nije nova pojava, o tome se malo govori u našoj pedagoškoj literaturi, malo se izučava u okviru nastavničkog studija i nekako se čini da su pedagozi i nastavnici slabo pripremljeni za rješavanje tog problema. Kod ocjenjivanja kvalitete dječijeg života, koliko je dijete sretno ili nesretno, odrasli se uglavnom usredotočuju na obiteljske odnose i školski uspjeh. Mnogo se manje pažnje poklanja odnosu s vršnjacima, pa često ne

.....
56 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 21.

prepoznajemo djetetov nemir i tjeskobu koji su posljedica vršnjačkog zlostavljanja. Najčešće nasilje ostaje skriveno od roditelja, a razlog neotkrivanja može biti i posljedica nedostatne komunikacije roditelja i djece.

Vrste nasilja

Postoji više vrsta nasilja.

- » **Fizičko nasilje** je kada netko povređuje tijelo druge osobe. To može biti: udaranje, šutiranje, guranje, davljenje, čupanje, zatvaranje i zaključavanje, otimanje i uništavanje stvari, napad oružjem, trovanje, paljenje, posipanje vrućom vodom, uskraćivanje hrane, sna i slično.
- » **Verbalno nasilje** je kada netko koristi riječi da bi povrijedio osjećanja druge osobe. To može biti:
 - Vrijedjanje (kada netko nekome kaže da je glup/a, ružan/a, naziva ga/ju ružnim imenima)
 - Ismijavanje (kada se netko nekome ruga zbog visine, težine, podrijetla...)
 - Omalovažavanje (kada netko nekome kaže da ne vrijedi, da ga/ju nitko ne voli...), kada se netko okrivljuje za nešto što nije uradio/la ili mu/joj se prijeti
- » **Psihološko nasilje** odnosi se na ponašanje koje dovodi do trenutnog ili trajnog ugrožavanja psihičkog i emocionalnog zdravlja i dostojanstva djeteta odnosno učenika/ce. Odnosi se i na situacije u kojima se propušta osiguravanje prikladne i podržavajuće sredine za zdrav emocionalni i socijalni razvoj u skladu s potencijalima djeteta odnosno učenika/ce. Emocionalno nasilje i zlostavljanje obuhvaćaju postupke kojima se vrši omalovažavanje, etiketiranje, ignoriranje, vrijedjanje, ucjenjivanje, nazivanje pogrdnim imenima, ogovaranje, podsmijavanje, ismijavanje, neprihvatanje, iznuđivanje, manipuliranje, prijetnja, zastrašivanje i ograničavanje kretanja djece/učenika.
- » **Socijalno nasilje** (isključivanje iz skupine i diskriminacija) se događa kada se netko isključuje iz skupnih aktivnosti, ogovara, kada se pričaju laži o nekoj osobi ili nagovaraju drugi da se s tom osobom ne druže. Socijalno izolirano dijete teško podnosi socijalnu karantenu (isključivanje) koja se stvorila zaslugom (ne)prikrivenih nasilnika, nepravednim ogovaranjem i zavišću. Odnosi se na sljedeće oblike ponašanja: odvajanje djeteta odnosno učenika/ce od drugih na osnovu različitosti, dovođenje u poziciju neravnopravnosti i nejednakosti, izolaciju, nedruženje, ignoriranje i neprihvatanje po bilo kom osnovu.
- » **Seksualno nasilje** i zlouporaba djece odnosno učenika podrazumijeva njihovo uključivanje u seksualnu aktivnost koju ne shvaćaju u potpunosti, za koju nisu razvojno dorasla i koja ima za cilj da pruži uživanje ili zadovolji potrebe druge osobe. Seksualnim nasiljem smatra se:
 - Seksualno uznenemiravanje – lascivno komentiranje, etiketiranje, širenje priča
 - Dodirivanje, upućivanje poruka, fotografiranje, telefonski pozivi i slično
 - Navođenje ili primoravanje djeteta odnosno učenika/ce na učešće u seksualnim aktivnostima bilo da se radi o kontaktnim (seksualni odnos, seksualno dodirivanje i sl.) ili nekontaktnim aktivnostima (izlaganje pogledu, egzibicionizam i sl.)

- Korištenje djece/učenika za prostituciju, pornografiju i druge oblike seksualne eksploracije
- » **Nasilje putem novih tehnologija** podrazumijeva svaku komunikacijsku aktivnost cyber tehnologijom (sms, mms, foto ili video klipovi, telefon, mobilni telefon, e-mail, chat, skype, web, blog) koja se može smatrati štetnom za pojedinca/ku, a počinitelji i žrtve su maloljetnici. Cyberbullying ima mnogo oblika, kao npr. slanje ili objavljivanje štetnih materijala o nekoj osobi preko interneta ili mobilnog telefona, slanje prijetećih ili nasilnih poruka, slanje uvreda putem sms-a ili e-maila. Nasilje preko interneta odnosi se i na "otimanje" npr. blogova žrtvama te dopunjavanje uvredama i/ili seksualnim sadržajima. Za djecu i mlade koji dosta slobodnog vremena provode na internetu i kojima mišljenje vršnjaka mnogo znači, ovakav način nasilja može izazvati veliki stres.
- » **Zlouporaba** djece/učenika predstavlja sve što pojedinci i institucije čine ili ne čine, a što izravno utječe ili neizravno škodi djeci/učenicima ili im smanjuje mogućnost sigurnog i zdravog razvoja i dovodi ih u nemoćan, neravnopravan i zavisan položaj u odnosu na pojedince i ustanovu.
- » **Zanemarivanje i nemarno postupanje** predstavljaju slučajeve propuštanja ustanove ili pojedinca/ke da osiguraju uvjete za pravilan razvoj djeteta odnosno učenika/ce u svim oblastima, što može narušiti njegovo/njeno zdravlje, fizički, mentalni, duhovni, moralni i društveni razvoj. Iako se najčešće navodi fizičko zanemarivanje, postoje i drugi oblici.

Zanemarivanje predstavlja propust roditelja/ice, usvojitelja/ice ili staratelja/ice, odnosno druge osobe koja je preuzeila odgovornost ili obvezu da njeguje dijete odnosno učenika/cu, da osigura uvjete za razvoj po pitanju: zdravlje, naobrazbe, emocionalnog života, ishrane, smještaja i sigurnih uvjeta u okviru razumno raspoloživih sredstava obitelji ili davatelja/ice njege, što izaziva ili može, s velikom vjerojatnošću, narušiti zdravlje djeteta ili fizički, mentalni, duhovni, moralni i socijalni razvoj. Ovo obuhvata i propuste u obavljanju pravilnog nadzora i zaštite djeteta od povređivanja u onolikoj mjeri u kojoj je to izvodivo.

- » **Eksploriranje** djece/učenika odnosi se na njihov rad u korist drugih osoba i/ili ustanove. Ono obuhvaća i kidnapiranje i prodaju djece u svrhu radne ili seksualne eksploracije. Ove aktivnosti imaju za posljedicu narušavanje fizičkog ili mentalnog zdravlja, obrazovanja, kao i moralnog, socijalnog i emocionalnog razvoja djeteta odnosno učenika/ce.i

DJETETU JE POTREBNO NENASILNO OKRUŽENJE
KAKO BI POSTIGLO MAKSIMUM RAZVOJNIH
KAPACITETA.

SVATKO IMA PRAVO BITI SRETAN.

UČENJE JE ZA DANAŠNJIU GENERACIJU IGRA I
ZABAVA.

Što nasilje nije?

Nasilje (zlostavljanje) nije:

- » Jednokratni incident koji se neće ponoviti (slučajno sukobljavanje)
- » Prijateljska razmirica, svađa ili nesporazum
- » Slučaj ili pogreška
- » Nenamjerno nanošenje боли
- » Prijateljsko zadirkivanje
- » Nasilno rješavanje sukoba između prijatelja iste moći

Vršnjačko nasilje razlikuje se od vršnjačkog sukoba – incidenta – jer sadrži tri osnovna elementa:

1. **Negativni postupci** – namjerno nanošenje ozljeda drugoj osobi. Mogu biti fizički i verbalni. Negativni postupci se pojavljuju i bez uporabe riječi ili tjelesnog dodira – naprimjer u obliku društvene izolacije, kreveljenjem, nepristojnim kretnjama ili odbijanjem da se udovolji željama druge osobe.
2. **Opetovano i trajno** – ovaj uvjet je postavljen u definiciju nasilja kako bi se iz pojave nasilja u školi isključili povremeni beznačajni sukobi između učenika, poput zadirkivanja, a koji su sastavni dio igre i relativno prijateljske naravi.
3. **Asimetričan odnos snaga** – stvarni i/ili percipirani nesrazmjer snaga se može javiti u situacijama izravnoga nasilništva ako je učenik/ca (žrtva) zaista fizički slabiji/a u odnosu na učenika/cu (zlostavljača/icu), ako žrtva sebe doživljava fizički ili mentalno slabijom, ako postoji brojčani nesrazmjer između žrtve i djece zlostavljača. U situacijama neizravnoga nasilništva nesrazmjer snaga se može javiti u slučaju izolacije učenika/ce iz grupe, širenja glasina i tome slično.

Uzroci nasilja među djecom

Neki stručnjaci smatraju da zbog nasilja koje je, u medijima, postalo vrlo uobičajeno djeca postaju neosjetljiva na tu pojavu. Djeca koja dožive da roditelji viču te vrše tjelesno i emocionalno nasilje nad njima i vide sve veće pristajanje na nasilje u društvu, lako ga prihvataju i podrazumijevaju prihvatljivim ponašanjem. U ovakvim slučajevima nije ni čudo da toliko djece prihvata nasilje i vjeruju da ga mogu rabiti na najmanju provokaciju, kada su gurnuti, uvrijeđeni, kada izgube u igri ili izgube prijatelja/icu ili djevojku/dečka. Kod dječaka se najčešće radi o vjerovanju da je nasilno ponašanje prihvatljivo, čak opravdano i poželjno za njihov spol.

Ostali motivi uključuju želju za moći i dominacijom, znatiželju koju će reakciju izazvati, čak možemo pretpostaviti da je dosada važan uzrok. Takav je i emocionalni odnos roditelja prema djetetu odnosno stupanj do kojeg je on/a bio/la popustljiv/a.

Premalo ljubavi i pažnje, a previše slobode u djetinjstvu, okolnosti su koje uvelike utječu na razvoj agresivnosti kod djece.

Narav djeteta je, također, značajna u razvoju agresivnosti. Dijete aktivnog i usijanog temperamenta će postati nasilnik/ca prije nego dijete blage naravi. Uzroci nasilja mogu biti i naslijedni čimbenici, nasilnik/ca je nekada bio/la žrtva nasilja kod kuće. Uzroci nasilja mogu biti nekorektan odnos nastavnika/ce prema učeniku/ci, neodgovarajući odnos učenika/ce prema učeniku/ci ili loše ocjene.

“Najčešći stresni događaji koji uzrokuju nasilje kod djece su:

- » Smrt roditelja ili bliske rodbine
- » Život u prognanstvu ili izbjeglištvu
- » Siromaštvo i bijeda uslijed imovnih gubitaka
- » Ako je bio u dodiru sa ranjenim ili mrtvim tijelom
- » Vidio teško fizičko nasilje nad drugim”⁵⁷

Nasilje ostavlja tragove

Nasilje je uvijek bolno za progonjeno dijete. Može dobiti teške i opasne dimenzije i prouzročiti veliku patnju i psihološku štetu. Djetedova slika o sebi je načeta obzirom da biti žrtva vršnjačkog nasilja nije samo bolno nego i ponižavajuće. Kada se javi kombinacija niskog samopoštovanja i opravdavanje loših postupaka nasilnika dolazi do samookrivljavanja, djeca počinju razmišljati na način da su sami krivi te da nisu dostatno dobri. Za djecu koja su žrtve nasilja postoji visok stupanj rizika da će, kada odrastu, biti teško prilagođene osobe. Pretpostavlja se da takva djeca, kada odrastu, imaju teške emocionalne probleme, poteškoće u stjecanju povjerenja i emocionalnom vezivanju za drugu osobu.

Posljedice nasilničkog ponašanja su vrlo ozbiljne i za djecu koja se koriste nasiljem i za djecu koja ga trpe. Iako ne treba zanemariti osjećaje djeteta ni u trenutku dok trpi nasilje, više nas trebaju brinuti posljedice koje ih godinama mogu pratiti. Djeca izložena nasilju nerado idu u školu, ne postižu rezultate koje bi mogla i nerijetko razvijaju psihosomatske simptome. Nisko samopoštovanje ih često prati do odrasle dobi, a i depresivne tendencije mogu biti trajne. Znanstvenici su dokazali da zabrinuta i uznemirena djeca imaju poteškoća s koncentriranjem i rješavanjem problema. Neka

⁵⁷ Šimić, N. *Doprinos istraživanju nasilja u školi*, Diplomski rad, Zagreb, 2004, str. 10.

djeca, koja su žrtve nasilja, imaju simptome fizičke bolesti ili poteškoće sa spavanjem. Najgora posljedica vršnjačkog nasilja je samoubojstvo djeteta, a u različitim zemljama je pokazana veza između pojedinih samoubojstava djece i prethodnog vršnjačkog maltretiranja. S druge strane djeca koja odabiru nasilje i injime se koriste da bi namjerno povrijedila drugo dijete i pri tome prolaze bez posljedica, uče se ponašanju koje im kasnije može donijeti ozbiljne probleme. Dokazano je da dječaci koji su se u školi ponašali nasilnički imaju višestruko veće izglede završiti u redarstvenim statistikama. Više je znanstvenika dokazalo da agresivno ponašanje u ranijoj dobi ima jasnu vezu s ozbiljnijim problemima sa zakonom u adolescentskoj i odrasloj dobi.⁵⁸

Prijava nasilja i reputacija škole

		Prijava-reputacija				Total
		Uvijek	Ponekad	Nikad	Bez odgovora	
Županija	SŽ	0	8	38	0	46
	ŽSB	4	8	38	0	50
	HNŽ	0	5	46	5	56
	Total	4	21	122	5	152

Na pitanje kakve posljedice po žrtvu i počinitelja/icu imá nasilje te kako se odražava na promatrače, druge vršnjake koji su svjedočili nasilju, ispitanici su imali različita razmišljanja i odgovore. Počinitelji se razlikuju po slučajevima, postoje učenici koji se često nasilnički ponašaju i oni koji rijetko pokazuju takvo ponašanje. Počinitelji se, bez adekvatih mjera, vraćaju na iste radnje, dok se drugi postide i pokaju za učinjeno. Kada je riječ o žrtvama nasilja u školi, njihovo stanje se opisuje kao stanje nemira, stida i zamora:

“Žrtva rijetko kada dođe da prijavi. Ona je posramljena, pod stidom, sramom, tuguje, povučena, odsutna, dok nakon netkog perioda vidi se i ta ljutnja, dok kod agresivaca, oni imaju grižu savjesti, ovisno sve od tipa, najčešće grižu savjesti. Smire se, proći će određen period prije nego će ponovno napraviti nešto. Znači njihova samokontrola je nikakva. Potrebno je konstantno poticati ih da se kontroliraju, da izbroje do deset, da razmišljaju prije svakog izgovaranja neke rečenice, postupka, da su se smirili eto da rade na tome, samokontroli.” (intervju br. 22, Županija Središnja Bosna)

“Žrtve počinju da se povlače u sebe. Kada to primijete, počinitelji mogu i jače napadati. Kao pedagog vrlo brzo mogu uočiti kada je netko žrtva nasilja ili kada dijete dolazi iz disfunkcionalne obitelji.” (intervju br. 1, Županija Sarajevo)⁵⁹

Sociokulturni čimbenici rizika za nasilje

Vidimo da je nasilje nad i među djecom ozbiljan problem, a posljedice su mnogobrojne. Obzirom da postoje određeni čimbenici rizika za pojavu nasilja, kao i obilježja žrtve i počinitelja/ice nasilja, društvo bi trebalo biti osjetljivo na takve znakove kako bi se uspješno radilo na prepoznavanju i preveniranju. No, treba naglasiti kako postoji mogućnost da je pojava nasilja raširenija nego se prijavljuje.

58 Usp. Radočaj, T. *Nasilje među djecom*, u: *Priručnik - Dijete i društvo*, Zagreb, 2005, str. 106.

59 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 37.

U posljednjih dvadesetak godina istraživanja su se usmjerila na brojne rizične čimbenike za razvoj nasilja među djecom. Ekološki pristup u razvoju normalnog i patološkog ponašanja i doživljavanja uzima u obzir karakteristike okruženja u kojem dijete živi, ali i specifične načine na koje ti čimbenici djeluju i oblikuju jedan drugoga u funkciji razvoja.

Obitelj kao čimbenik rizika

Jedan od najvažnijih čimbenika za razvoj nasilja među djecom je obitelj u kojoj dijete odrasta jer je ona primarni izvor potpore i učenja. Roditeljski odgoj i uvjeti u kojima dijete odrasta imaju veliku ulogu u razvoju nasilja među djecom. Iskustva iz obitelji su vrlo važna za zdrav i nesmetan razvoj djeteta. Postoji niz obiteljskih čimbenika značajnih za pojavu nasilja među djecom, koje možemo podijeliti u tri skupine: 1) roditeljska ponašanja 2) roditeljska agresivnost 3) zanemarivanje djeteta. Kombinacija navedenih višestrukih rizičnih čimbenika najbolje predviđa dugoročni razvoj agresivnog i nasilnog ponašanja u djece. Kada obitelj, koja je primarni socijalizacijski agens, predstavlja model nasilnog ponašanja, djeca takvo nasilno ponašanje uče te ga prenose i u druge životne situacije i okolinu u kojoj odrastaju. Mnogobrojne teorije koje se bave funkcioniranjem obitelji su pokušale objasniti kako ona utječe na pojavu nasilnog ponašanja među djecom. Prepoznavajući navedene rizične čimbenike i njihovo djelovanje možemo se usmjeriti na izradu intervencijskih programa koji bi ciljano bili usmjereni na mijenjanje roditeljskog ponašanja i razvoj pozitivnog roditeljstva te bi tako sprječili i razvoj nasilja među djecom. Način na koji roditelji reagiraju na nesigurnost svoje djece bit će velikim dijelom određen razinom njihovog osobnog samopouzdanja.

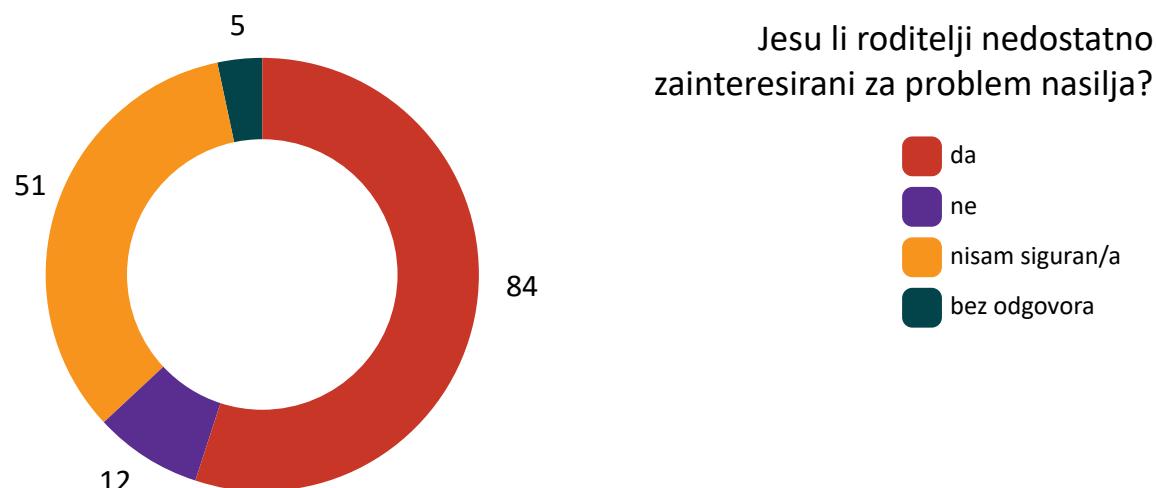
Tabela 1 Rizični i zaštitni čimbenici obiteljskog utjecaja na pojavu nasilja među djecom

RIZIČNI	ZAŠTITNI
<p>RODITELJI ILI SKRBNICI KOJI:</p> <ul style="list-style-type: none"> › imaju autoritarni stil odgoja › slabo razvijaju kohezivnost unutar obitelji › imaju neravnotežu moći, gdje je otac moćniji › izoliraju obitelj, posebice su majke izolirane › imaju negativan odnos s djetetom › imaju slabu komunikaciju s djetetom › imaju nedostatne verbalne vještine rješavanja problema › ne nadgledaju dijete › ne postavljaju granice i nema posljedica za negativna ponašanja djeteta › emocionalno su nedostupni, hladni, odbijaju dijete › imaju pretjeranu psihološku kontrolu nad djetetom › ne pružaju dostatno potpore djetetu, posebice emocionalne › permisivni su prema djetetovom iskazivanju agresivnosti › podupiru nasilje › pokazuju visok stepen agresivnosti, uključujući nasilje među partnerima › zlostavljuju dijete › koriste oštru disciplinu u odgoju i tjelesno kažnjavanje › zanemaruju dijete i imaju razvijenu nesigurnu privrženost s njim/njom 	<p>RODITELJI ILI SKRBNICI KOJI:</p> <ul style="list-style-type: none"> › imaju autoritativen stil odgoja › osiguravaju ravnopravnost odnosa › osiguravaju kohezivnost obitelji › osiguravaju djetetovo pravo na mišljenje › su brižni i puni ljubavi, emocionalno topli i dostupni › imaju pozitivnu komunikaciju s djetetom › aktivno nadgledaju dijete › uspostavljaju ponašajnu kontrolu nad djetetom › imaju razvijene vještine rješavanja problema › postavljaju jasna pravila i posljedice za negativna ponašanja › su primjereni modeli za rješavanje sukoba, staloženi i kontroliraju situacije sukoba › su uključeni u djetetove školske, ali i izvanškolske aktivnosti (druženje s vršnjacima, hobiji djeteta, športske i umjetničke aktivnosti) › pružaju djetetu dostatno potpore › imaju zajedničke aktivnosti s djetetom › imaju razvijenu sigurnu privrženost s djetetom

Uloga obitelji u rješavanju problema nasilja u školi

Zainteresiranost roditelja za problem nasilja

Baseline studija je pokazala da najveći broj nastavnika smatra da je uloga obitelji u rješavanju i prevenciji nasilja između djece ključna. Međutim, većina ih smatra da su roditelji nedostatno zainteresirani za rješavanje i sprečavanje problema nasilja.

"Nasilje među vršnjacima zapravo predstavlja samo sliku problema u kojim se obitelj i cijelo društvo nalaze, počev od siromaštva, neobrazovanja, PTSP-a, razvedenih roditelja, obiteljskog nasilja i alkoholizma." (intervju br. 26, Županija Središnja Bosna)⁶⁰

Školska sredina kao čimbenik rizika

Škola je jedna od najorganiziranih društvenih institucija za odgoj i obrazovanje i pred sobom ima jedan od najdelikatnijih društvenih zadataka – pripremanje i osposobljavanje mlađih za pošten, aktivran i stvaralački život u društvenoj organizaciji.

.....
 60 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 39-40.

“Međutim Ante Vukasović upozorava da škola već duže vrijeme zanemaruje odgojnu funkciju i da težište stavlja na ostvarivanje obrazovnih zadataka, što za pojavu ima nisku razinu kulture ponašanja, narušavanje humanih međuljudskih odnosa i pojačanim antisocijalnim manifestacijama učenika”.⁶¹ Nasilje je rastući problem u školama. Zdrav razum govori da su djeca i adolescenti pod većim utjecajem vršnjaka nego odraslih. Ipak, ne mora nužno biti tako. Učenici očekuju od odraslih da budu odgovorni i kontroliraju školsko okruženje.

Zbog neuspjeha u odgoju se javljaju povoljni uvjeti za pojavu netipičnog ponašanja djece. Dolaskom u školu dijete mora uspostaviti pozitivan odnos s vršnjacima i učiteljima, da vlada stimulirajuće ozračje. Nasilje u školi može prouzročiti i nastavnik/ica koji/a verbalno terorizira djecu izgovarajući uvredljive riječi i nadimke. Zbog svega navedenog problem vršnjačkog nasilja se rješava na razini cijele škole, a i društva.

Tabela 2 Rizični i zaštitni čimbenici utjecaja škole na pojavu nasilja među djecom

RIZIČNI	ZAŠTITNI
<p>ŠKOLA KOJA:</p> <ul style="list-style-type: none"> › ima negativnu klimu › ne potiče pozitivan odnos između nastavnika i učenika › ima nedostatak nadzora › nema politiku protiv nasilja među djecom › dopušto nasilna ponašanja odraslih nad učenicima › ima nastavnike koji ne pružaju socijalnu potporu djeci te nisu dostačno uključeni u djetetov život unutar škole › ima nastavnike koji ne uključuju jednako svu djecu u razredne aktivnosti › ima nastavnike koji su hladni i ne odgovaraju na djetetove potrebe › ima nastavnike koji nisu u stanju brzo i efikasno reagirati kod pojave nasilja › ima kažnjavajući disciplinski sustav › ne surađuje s roditeljima 	<p>ŠKOLA KOJA:</p> <ul style="list-style-type: none"> › ima pozitivnu klimu › potiče pozitivne odnose između nastavnika i učenika › dobro nadzire sve aktivnosti učenika › ima jasnu politiku protiv nasilja među djecom › njeguje izvrsnost u učenju › daje priliku djeci kojoj je potrebna pomoć u školskim aktivnostima › daje priliku za smisleno sudjelovanje u školskim aktivnostima › ima nastavnike koji su topli i odgovaraju na djetetove potrebe › ima nastavnike koji znaju brzo i primjereno reagirati u situacijama sukoba › ima visoka očekivanja za sve učenike

Utjecaj vršnjaka kao čimbenik rizika

U razdoblju adolescencije vršnjaci imaju snažan utjecaj na vrijednosnu orientaciju mladih, na njihove društvene i moralne stavove i ponašanje prema nastavnicima i roditeljima. No, taj utjecaj ne mora biti uvijek negativan.

.....
61 Vukasović, A. *Pedagogija*, Hrvatski Katolički zbor MI, Zagreb, 1999, str. 60.

Adolescencija je period obilježen izmjeničnim konformizmom i ekstremizmom u ponašanju, te manifestiranjem i vjernosti i pobune jer upravo u tom životnom razdoblju čovjek najintenzivnije reagira na različite utjecaje iz okoline.

Ovo je životno razdoblje kada se javljaju i emocije vezane za spolnost i ljubav. One su vrlo važne jer mladi u vezi učvršćuju svoju spolno i rodno specifičnu ulogu i vlastiti spolni i rodni identitet. Jedan od najvećih izazova na koji mladi moraju odgovoriti u adolescentskom razdoblju jest izgradnja vlastita identiteta. Sam tijek formiranja identiteta može biti različit: jednostavan ili složen, kratak ili dugotrajan, uspješan ili neuspješan.

Adolescentima je iznimno važno zadovoljiti potrebu za pripadanjem određenoj vršnjačkoj skupini. Adolescentske vršnjačke skupine najčešće čini nekoliko bliskih prijatelja. Među njima je razvijen snažan osjećaj prijateljstva. U ranoj adolescenciji vršnjačke skupine su obično istospolne, dok se u srednjoj i kasnoj adolescenciji struktura skupine mijenja i one postaju spolno miješane.

Od vršnjačkog utjecaja, nemogućeg za izbjegići, možemo razlikovati vršnjački pritisak koji predstavlja dio vršnjačkog utjecaja, a odnosi se na očekivanje da se pojedinac/ka ponaša na određeni način bez obzira je li to u skladu s njegovim/njenim osobnim stavovima i željama. Ako se adolescent/kinja konformira očekivanjima vršnjaka, oni ga/ju prihvaćaju, a ako do konformiranja ne dođe, slijede sankcije poput odbacivanja, ogovaranja i izbjegavanja.

Tabela 3 Rizični i zaštitni čimbenici utjecaja vršnjaka na pojavu nasilja među djecom

RIZIČNI	ZAŠTITNI
<p>VRŠNJACI KOJI:</p> <ul style="list-style-type: none"> > su agresivni i delikventnoga ponašanja > popularni i prihvaćeni među vršnjacima > puše, piju alkohol ili konzumiraju drogu > imaju loš školski uspjeh i bježe iz škole 	<p>VRŠNJACI KOJI:</p> <ul style="list-style-type: none"> > su pozitivni i brižni > uživaju u školskom radu

Distalni utjecaji: zajednica, kultura i mediji kao čimbenici rizika

Djeca i adolescenti su izloženi različitim sadržajima na malim ekranima. Pretjerana izloženost medijima bez nadzora roditelja može se smatrati novim oblikom zanemarivanja. Djeca se lako daju impresionirati, teže razlikuju realnost od maštete uče promatranjem i podražavanjem. "Djeca koja gledaju nasilje u medijima imaju veću mogućnost iskazivanja agresivnog ponašanja kasnije u životu od one djece koja nisu gledala nasilje u medijima. Nasilne video igrice pojačavaju agresivnost kod djece, njihovim mislima, osjećajima, te povećavaju neosjetljivost za probleme drugih. Kod djece koja češće gledaju televiziju te igraju video igrice vjerojatnije je agresivno ponašanje prema vršnjacima".⁶²

Prema rezultatima brojnih istraživanja, koja su se bavila utjecajem medija na primatelje, nasilje se u ljudskom životu odražava barem na tri načina. U prvom

.....
62 Buljan Flander, G., Krmeš, M., Borovac, K., Muhek R. *Nasilje preko medija*, Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, GRAF, Zagreb, 2006, str. 11.

redu djeca mogu i sama prihvati uzorke koji im se nude, pa zbog toga tijekom života postaju sve agresivnija. Uglavnom se to svodi na oponašanje nasilja iz medija, naročito kod djece koja su podložnja njihovom utjecaju. Ljudi se također plaše da će nasilje uči u njihove živote i u tom slučaju nasilje dovodi do uznemirenosti koja sa sobom donosi emocionalno uzbuđenje i strah.

U trećem slučaju djeca postaju sve ravnodušnija prema nasilju pa ne reagiraju kada se ono događa u njihovoј neposrednoj blizini. Tako možemo govoriti o neosjetljivosti tj. povećanju praga tolerancije na nasilje. Zato često djeca, kada su svjedoci nasilja, postaju pasivni promatrači koji gube empatiju prema djetetu koje je ugroženo i treba pomoći.

Djeca su ponekad općinjena nasiljem te ih ono na određen način privlači. Kao reakcija na posljedice nasilja mogu nastati različiti strahovi kod djece, imitiranje nasilja kroz agresivne postupke prema vršnjacima, poticanje na agresiju, otupjelost na agresivno ponašanje i prevelika tolerancija na takav oblik ponašanja.

Nasilje na televiziji je povezano s kasnijom agresijom djece, jednako kod dječaka i djevojčica. Agresivno ponašanje na ekranu kojemu nedostaju posljedice, čini ga prihvatljivim i ima veći učinak na djecu. Kada nasilje vrši atraktivni, karizmatski junak s kojim se dijete poistovjećuje, učinak tog nasilja će biti još veći.

“Nasilje je danas postalo oblik zabave što se najbolje može primijetiti po njegovoj količini u filmovima i video igricama. Tek nakon svoje sedme godine djeca razumiju razliku između nasilja u medijima i nasilja u stvarnosti, stoga djeca koja su u većoj mjeri izložena medijskom nasilju mogu doživjeti pretjeranu stimulaciju iz medija što kasnije može dovesti do povećanja asocijalnog i agresivnog ponašanja”.⁶³

.....
 63 Bilić, V. *Povezanost medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima*, u: Odgojne znanosti, 2010 (12-2): 264-265.

Mediji neminovno mijenjaju percepciju, njihove stavove i odnose prema drugima. Uz toliku ponudu nasilnih scena, mediji šalju djeci poruku da je poželjno biti nasilan, da se tako postaje "glavna faca", koju će bolje prihvatići vršnjaci.

Budući da djeca rastu u medijski zasićenoj kulturi, medijski odgoj je jedini način da artikuliraju osjećaje i ponašanje nasuprot nasilju, u stvarnom životu i na ekranu. Djeca i mlađi ljudi moraju naučiti biti aktivni potrošači medijskih sadržaja i razlikovati odgojnju od manipulativne uloge te znati izabrati korisne sadržaje za sebe. Doma roditelji trebaju postavljati granice i pravila pri korištenju medija i nadgledati sadržaje koje djeca biraju za sebe. Djeca, uz pomoć roditelja, moraju naučiti birati medijske sadržaje koji će im biti od koristi i pomoći u obrazovanju i boljem odnosu s vršnjacima.⁶⁴

Tabela 4 Rizični i zaštitni distalni utjecaji na pojavu nasilja među djecom

RIZIČNI	ZAŠTITNI
ZAJEDNICA KOJA IMA VISOKU RAZINU NASILJA: > zajednica s visokom stopom kriminaliteta > lak pristup vatrenom oružju > siromaštvo > kultura koja podržava nasilje > mediji koji prikazuju puno nasilja > pristup internetu koji nije pod nadzorom	ZAJEDNICA KOJA CIJENI MLADE LJUDE, EDUKACIJU I MIRNO RJEŠAVANJE SUKOBA: > zajednica omogućava aktivnosti pod nadzorom za djecu i mlađe > policija u zajednici je orientirana na rješavanje problema > kultura veliča raznolikost > mediji su edukacijskoga karaktera

Mehanizmi skupine

S ciljem razumijevanja nasilništva, potrebno je upoznati osobine učenika koji su nasilnici odnosno žrtve. Već smo razmotrili nekoliko takvih osobina koje su se pokazale važnima. Budući da je nasilništvo također skupna pojava, ukratko ćemo sagledati neke mehanizme za koje se može ustvrditi da su na djelu kada nekoliko pojedinaca sudjeluje u nasilništvu. Mnoga su istraživanja pokazala da se i djeca i odrasli mogu ponašati agresivnije ako imaju prilike vidjeti drugu osobu, "model", kako postupa nasilno.

Učinak će biti snažniji ako promatrač/ica pozitivno vrednuje model, ako njega ili nju, na primjer, drži nepopustljivim/om, neustrašivim/om i jakim/om. Ti se rezultati, dakako, mogu primijeniti i na situaciju nasilnik/žrtva, u kojoj nasilnik/ca ili nasilnici igraju ulogu modela. Takvo djelovanje modela vjerojatno najsnažnije utječe na učenike koji su sami i nesigurni, nisu u prirodnom položaju u odnosu na vršnjake i koji bi se željeli potvrditi. Takve učenike nazivamo *društvenom zarazom*.

Sljedeći, s prethodnim blisko povezani mehanizam jest *slabljenje nadzora ili inhibicija agresivnih težnji*. Pri tome je glavno načelo da promatrač/ica, vidjevši da se model nagrađuje za nasilno ponašanje, teži slabljenju vlastitih inhibicija (npr. uobičajenih kočnica i samokontrole) nasilništva.

.....
 64 Up. Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovac, K., Muhek R. *Nasilje preko medija*, Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, GRAF, Zagreb, 2006, str. 31.

Nažalost, određeni broj adolescenata, kako ne bi bio izopćen iz društva, se nekritično stapa s skupinom čak i ako se s njihovim normama i stilovima ponašanja osobno ne slažu. Oni jednostavno ne znaju reći ne vršnjacima i često rade ono što se od njih traži, pa makar se to protivilo njihovim stavovima. U pozadini takvog ponašanja adolescenata obično se krije nedostatak samopouzdanja i osjećaj manje vrijednosti. Nesigurne i povodljive adolescente vršnjaci lako navode na različite oblike rizičnog i neprimjerenog socijalnog ponašanja, kao što su: bježanje s nastave, uništavanje tuđe imovine, sudjelovanje u fizičkim obračunima, krađa, laganje, konzumiranje alkohola, duhana i droga, kockanje i slično.

Važno je istaknuti činjenicu da adolescenti nisu pasivne osobe čije je ponašanje samo odgovor na utjecaj vršnjaka. Svi sami biramo društvo i skupine s kojim želimo provoditi svoje slobodno vrijeme.

Djeca i mlađi samostalno donose odluku o sudjelovanju (ili nesudjelovanju) u rizičnim aktivnostima. Adolescenti koji razmatraju različite opcije i uzimaju u obzir moguće posljedice sudjelovanja u rizičnim aktivnostima uglavnom i ne sudjeluju u njima. Međutim, određeni broj adolescenata ne razmišlja na takav način i djeluje instinkтивno, što rezultira nezrelim odlukama i većom sklonosću rizičnom socijalnom ponašanju.

Postoji i treći čimbenik koji može doprinijeti objašnjenju zašto određeni učenici koji su obično blagi i neagresivni katkad bez velikog straha sudjeluju u nasilništvu. A to je smanjeni osjećaj pojedinačne odgovornosti. Poznato je, iz socijalne psihologije, da se osjećaj pojedinačne odgovornosti, u negativnom činu kakav je nasilništvo značajno smanjuje sudjeluje li u njemu više ljudi. Iz ovoga proizlazi manji osjećaj krivnje poslije nezgode.

Nasilje među dječacima i djevojčicama

Iako postoji općeprihvaćena znanstvena teorija o različitostima socijalizacije i razvoja dječaka i djevojčica, još uvijek se nasilje među djecom promatra jednoobrazno i kroz dimenziju fizičkog nasilja koje uglavnom čine dječaci. Prirodno je zapitati se jesu li djevojčice bile izloženije neizravnom nasilju u obliku društvene izolacije i namjernog isključivanja od strane skupine vršnjaka. Djevojčice su izloženije neizravnim, istančanjim oblicima nasilništva nego otvorenim napadima. Istodobno je postotak dječaka zlostavljenih na takav, neizravan, način približno jednak onome kod djevojčica. Valja iznijeti i podatak da je nasilništvo tjelesnim sredstvima uobičajnije kod dječaka. Nasuprot tome, djevojčice često koriste osjetljivije i neizravnije načine nasilja kao što su klevetanje, širenje glasina i manipuliranje prijateljskim odnosima, npr. otimanje najbolje prijateljice. Djevojčice su sklonije relacijskoj agresiji.

Pravo na ravnopravnost

U suvremenoj literaturi o vršnjačkom nasilju osjeća se manjak zanimanja za područje koje opisuje nasilje isključivo među djevojčicama. Uključivanje spolne i rodne komponente u istraživanja je vrlo rijetko i mala se pozornost posvećuje specifičnim oblicima nasilja koje koristi svaki od spolova. Prvotna istraživanja sedamdesetih godina 20. stoljeća fokusirala su se na fizičko nasilje među djecom, te su u tom svjetlu dječaci uvijek bili predmet većega interesa. Djevojčice su bile isključene iz istraživanja jer se njihova agresivna ponašanja nisu uklapala u tradicionalni pogled na vršnjačko nasilje u vidu izravnog fizičkog nasilja koje se uglavnom povezuje s dječacima. Djevojčice koje su ušle u primarni fokus su one koje su ispoljavale fizičko nasilje. Ta nedostatna diferencijacija je bila izravna posljedica definicije vršnjačkog nasilja koja je uključivala samo primjenu fizičke sile. Tadašnja slika zlostavljača

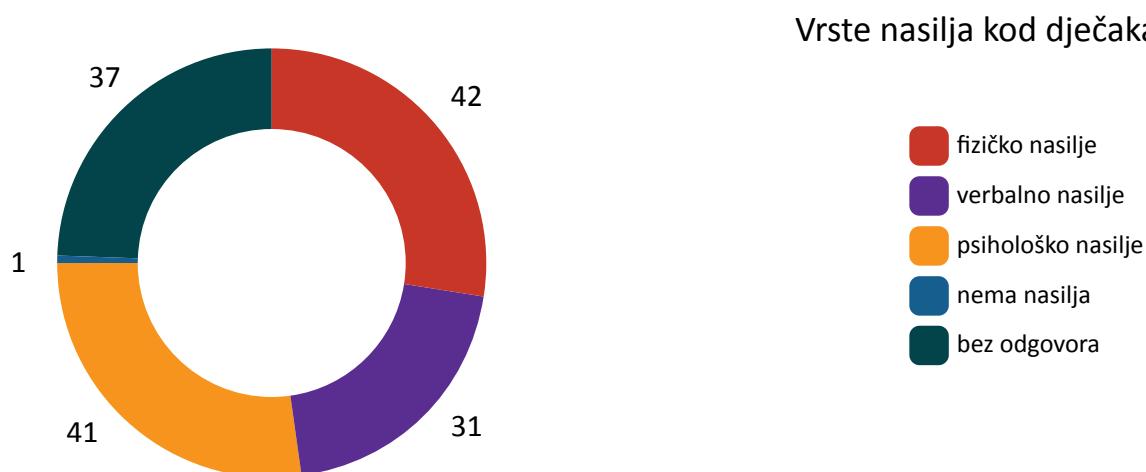
uključivala je dječaka koji je agresivan, veći i snažniji od svih svojih školskih kolega, tuče se i traži novac i užinu kao vid usluga i prijetnje. Suptilne negativne forme agresivnog ponašanja tada nisu bile adekvatno prepoznate niti istraživane.

Relacijska agresija se javlja u predškolskom dobu, kada se javljaju prvi znaci spolnog razlikovanja. U dobi od tri godine, veći broj djevojčica nego dječaka postane sklon relacijskoj agresiji, a taj se raskol pogoršava nastavkom sazrijevanja djece. Do sredine djetinjstva tjelesno su agresivni uglavnom dječaci, a relacijski su agresivne djevojčice.

Relacijska agresija uključuje činove koji "drugima nanose povrede putem činjenja štete odnosima ili osjećajima prihvaćanja, prijateljstva, ili pripadnosti netkoj skupini"⁶⁵. Relacijska agresija može uključivati neizravnu agresiju, u kojoj se ne suočavamo izravno s metom napada (primjer je, recimo, kažnjavanje šutnjom), kao i neke oblike socijalne agresije koja cilja na samopouzdanje ili društveni status žrtve (poput širenja glasina). Među najuobičajenijim oblicima relacijske agresije su zahtjev "učini to ili ti više neću biti prijateljica", okretanje skupine protiv neke djevojčice (ona zaudara, ljubi se s dječacima, ima neku bolest...), kažnjavanje šutnjom, kao i neverbalne geste ili govor tijela.

Dječačko nasilje je puno vidljivije jer ostavlja fizičke posljedice. Djevojčice koriste agresiju mnogo sofisticirije i to rabeći suptilne, manipulativne i neizravne poruke. Djevojčice, čisto biološki gledano, imaju veće verbalne sposobnosti nego dječaci i socijalizirane su da izbjegavaju sukobe. Kada se razvije vrlo bogata verbalna sposobnost za agresiju u djevojčica, tada je mogućnost samih fizičkih napada relativno mala. Naprosto, djevojčice razvijaju mnogo moćnije oružje, a to je jezik. Biraju najbolje metode iz širokog dijapazona verbalnih ili neverbalnih poruka da bi zastrašile svoju žrtvu ili je kontrolirale, tj. učinile je bezopasnom. Djevojčice na takav način demonstriraju moć, tj. utječu na to da se netko ponaša na određeni način na koji se inače ne bi ponašao.

Vrste nasilja među dječacima

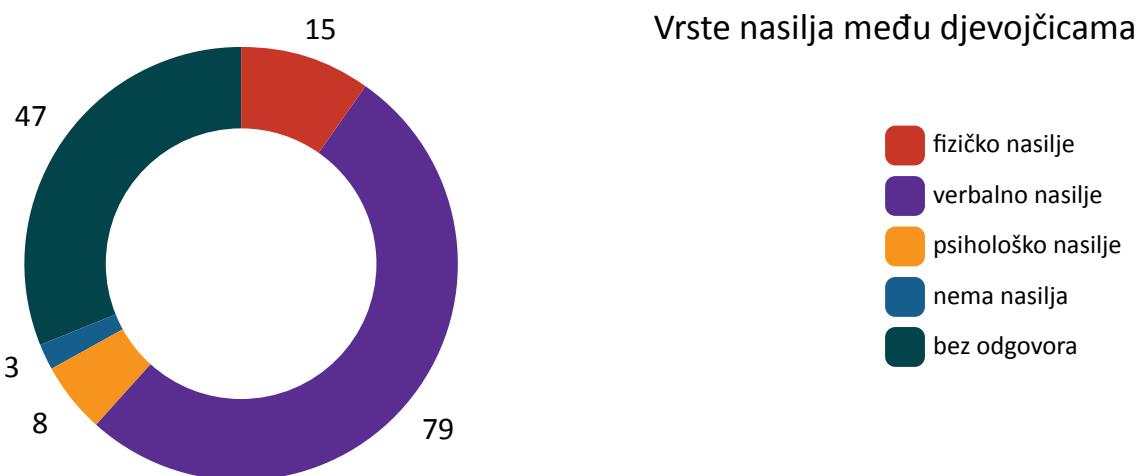
Kod dječaka prevladava fizičko nasilje što podrazumijeva agresivno i impulsivno ponašanje koje uključuje fizički kontakt s drugim/om učenikom/com (u većini slučajeva dječakom) s ciljem svjesnog nanošenja tjelesne povrede i boli. Međutim, kako tvrde neki/e od ispitanika/ca, fizičko nasilje je u opadanju unutar i izvan škole. Razlozi su disciplinske mjere koje se poduzimaju u slučaju fizičkog nasilja učenika/ca koji/e se tom prilikom sankcioniraju smanjenjem vladanja, pozivom na razgovor kod

.....
65 Prezi, https://prezi.com/b5zaxg71_ddj/zenski/ (15.05.2017)

pedagoga/ice, ravnatelja/ice ili se, ovisno od slučaja, roditelji pozivaju na razgovor. Međutim, glavni razlog za poduzimanje ovih mjera je primijećenost ovog oblika nasilja, što predstavlja izravnu opomenu zlostavljaču/ici na posljedice koje ga/ju očekuju u slučaju fizičkog nasilja.

“Kada je riječ o dječacima, fizičko nasilje je prisutnije, mada ne znači da nema i kod njih verbalnog nasilja, da sukob započne psovjkama a završi udarcima, itd. jer nemaju razinu kontrole, samokontrole.” (intervju br. 6, Županija Sarajevo).⁶⁶

Vrste nasilja među djevojčicama

Iako je par sudionika u istraživanju reklo da i djevojčice postaju fizički agresivne, ipak su zastupljeniji verbalno, emocionalno ili psihološko nasilje. Manje su vidljivi u odnosu na fizičko nasilje, suptilniji su, duže traju u odnosu na fizičko nasilje i teže se primjećuju, dok su posljedice dugotrajnije i opasnije za žrtvu. Verbalno, emocionalno ili psihološko nasilje ispitnici su okarakterizirali i kao ogovaranje, tračanje, izrugivanje, verbalno vrijeđanje, ismijavanje, etiketiranje, nazivanje pogrdnim imenima s ciljem oslabljivanja samopouzdanja žrtve i njenog/njegovog isključenja iz društva. Vrlo važnu ulogu igraju i različitosti među djecom a ponajviše imovno stanje obitelji iz koje dijete dolazi .

“Djevojčice su više skлоне verbalnom nasilju, više emocionalnom nasilju, psihološkom, tipa ignoriranja, ogovaranja, izdvajanja iz skupine, izoliranja. To je jako simptomatično u šestom i sedmom razredu osnovne škole kada su komentari upućeni na izgled, nekakav elitizam kad se pojavljuje, koji zna biti jako velik problem, kad se izoliraju djeca lošeg imovnog stanja, djeca koja nisu obučena u nekom trendu. Dječaci su skloniji fizičkom nasilju već od drugog razreda osnovne škole.” (intervju br. 26, Županija Središnja Bosna)⁶⁷

66 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 27.

67 ibid, str. 28.

Koji su načini zlostavljanja teško dostupni oku promatrača/ice, tj. učitelju/ici, roditelju/ici i stručnom timu škole?

Najčešća mjesta zlostavljanja su hodnici i stube u školi, učionica kada nema učitelja, put do škole i školsko dvorište. Tada su djeca bez nadzora. Međutim, djevojčice mogu zlostavljati i kada je učitelj/ica u blizini, a da to ostane neprimijećeno. One mogu zlostavljati uz osmijeh, uz milu neverbalnu komunikaciju pred učiteljem/icom, a da to vrlo dobro percipira djevojčica – meta.

Sedam metoda nasilja među djevojčicama je identificirala australiska autorica Barbara Leckie i one su:

- » Širenje glasina
- » Pisanje zlobnih poruka
- » Pričanje lažnih, izmišljenih priča
- » Pričanje ružnih stvari iza leđa
- » Ogovaranje
- » Isključivanje, kažnjavanje šutnjom
- » Namjerno nepozivanje na rođendanske zabave

Djevojčice koriste te agresivne metode kako bi namjerno povrijedile žrtvu i uspostavile neravnotežu moći. Metode se češće koriste prelaskom u više razrede osnovne škole, odnosno u srednjoj školi. Te metode perzistiraju u vremenu i ne predstavljaju izolirane incidente. Djevojčice percipiraju fizičko nasilje kao *bullying*, međutim, vrlo im je teško katkada shvatiti da se neizravne metode koje koriste također svrstavaju u kategoriju vršnjačkog nasilja. Uz korištenje suvremene tehnologije, ponekad vrlo dobro skriveno od očiju odraslih, i "klasične" metode koje djevojčice uporabljaju je vrlo teško otkriti. Ta agresija ne ostavlja vidljive posljedice (masnice, prijelome...). Moguće je da zlostavljačica ugrožava žrtvu pred učiteljem, a da to ostane neprimijećeno. Učitelj nema uvid tko koga (ne)poziva na rođendane, tko o kome širi glasine ili tko piše ružne poruke, pa čak i pod školskim satom. Takve neizravne metode nasilja teže je otkriti.

Kontrola okoline u kojoj djeca odrastaju

Ključ prevencije nasilja leži u oblikovanju dječijih stavova, vjerovanja i ponašanja prije nego nasilje postane njihova automatska reakcija na ljutnju koja izgleda kao učinkovit i koristan način za rješavanje sukoba i postizanje onoga što žele.

Prvi zadatak je mijenjanje stavova, vjerovanja i ponašanja odraslih prema nasilju. Odrasli moraju promijeniti stavove koji omogućavaju nasilje – kao što su stavovi "samo loša djeca su nasilna" ili "taj dječak tuče mlađu djecu zato jer njegov tata tuče njega. Ne može si pomoći". Ne samo učitelji, ravnatelji i roditelji, nego i svi članovi zajednice se moraju složiti da odlučno djeluju protiv nasilja. Učitelji i stručni suradnici obično reagiraju rasponom osjećaja – ljutnjom, strahom, gađenjem, brigom... Način na koji prepoznajemo i izražavamo te osjećaje učenicima je puno važniji nego što se čini te ima dugoročne posljedice na učeničku percepciju nasilja i škole. Mnogo odraslih je iznenađeno činjenicom da je najvažnije što mogu učiniti kad se suočavaju

s neprimjerenim ponašanjem, izražavanje zabrinutosti zbog takvog ponašanja i posljedica koje ono ima za nasilnog učenika i ostale.

Čak i ako je ta briga prvotno odbačena ("Koga briga što vi mislite") ona može koristiti za smirivanje situacije i učenik/ca će znati da ga/ju je učitelj/ica čuo/la i da ima drugih izbora osim nasilja. Jako je važno da učenici znaju naše prave osjećaje, uključujući i ljutnju kad je prikladna.

Nereagiranje nastavnika i stručnih suradnika na nasilna ponašanja učenika i loš nadzor nad određenim dijelovima škole (igralište, hodnici...) samo olakšavaju učenicima zlostavljačima da budu agresivni i zastrašuju druge. Škola je odgovorna za zlostavljanje koje se događa u njoj ili njenoj blizini: ravnatelj/ica, nastavnici i stručni suradnici su dužni spriječiti i zaustaviti svaki oblik zlostavljanja u školi te, ako je potrebno, surađivati s policijom i Centrom za socijalni rad.⁶⁸

68 Tomić, R., Šehović, M., Hatibović, Ć. *Prisutnost zlostavljanja među djecom i mladima*, Tuzla, 2004, str. 16.

Literatura:

Ahmed, E., Braithwaite, V. (2004) *Bullying and victimization: Cause for concern for both families and schools*. Social Psychology of Education (7)

Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovac, K., Muhek. R. (2006) *Nasilje preko medija*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, GRAF

Bilić, V. (2010) *Povezanost medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima*. U: Odgojne znanosti, (12-2)

Izvješće o nasilju u osnovnim i srednjim školama Hercegovačko-neretvanske županije (2012) Mostar: Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa

Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, Službeni glasnik BiH 18/2003.

Olweus, D. (1998) *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga

Radočaj, T. (2005) *Nasilje među djecom*. U: Priručnik, dijete i društvo, Zagreb

Šahinović, M., Jeftić, A. (2017) *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, Baseline studija, Sarajevo: TPO Fondacija

Šimić, N. (2003) *Doprinos istraživanju nasilja među djecom u školi*. Sarajevo: Svjetlost

Tomić, R., Šehović, M., Hatibović, Ć. (2004) *Prisutnost zlostavljanja među djecom i mladima*. Tuzla

Vulić-Prtorić, A. (2001) *Suočavanje sa stresom i depresivnost u djece i adolescenata*. Savremena psihologija (4).

Vukasović, A. (1999) *Pedagogija*. Zagreb: Hrvatski Katolički zbor MI

Willard, N. (2005) *An educator's guide to cyberbullying*. Eugene, OR: Center for Safe and Responsible Internet Use.

Zakon o izmjenama i dopunama zakona o osnovnom obrazovanju u BiH, Službene novine BiH, Mostar, 08.06. 2004.

Internet izvori:

Prezi

https://prezi.com/b5zaxg71_ddj/zenski/ (15.05.2017.)

Selvić, S. *Razvojne karakteristike djece u pubertetu u adolescenciji*. Kako uspostaviti dobru komunikaciju sa adolescentima, (9. 3. 2017)

<http://www.odgoj.com./index> (9. 3. 2017)

VJEŽBE

Prva radionica

Preuzeto iz priručnika za stručni rad s djecom osnovnoškolskog uzrasta Program za prevenciju problema u ponašanju djece, Nakladnik NVO "Djeca prije svega", Podgorica.

Tema radionice: Priče o nasilništvu

Vrijeme:
45 minuta

Cilj	Prepoznavanje nasilništva u svakodnevnim situacijama, kada su učenici bili na neki način povrijeđeni, kada su oni nekoga povrijedili, stjecanje uvida u svoja i tuđa osjećanja, suošćećanje sa drugima, savladavanje bijesa, prihvatanje drugih.
Materijal	hamer papir, flomasteri, markeri
Metode rada	<p>Tijek radionice: Voditelj/ica podijeli učenike u 3 skupine. Svaka skupina dobije temu na koju će pisati određene asocijacije, iskustva ili događanja iz svog razreda ili neposredne okoline.</p> <p>1. skupina – zadatak: Opiši situaciju u kojoj su povrijedile nečije riječi ili ponašanje. Kako si se osjećao/la u tom trenutku i kako si postupio/la?</p> <p>2. skupina – zadatak: Opiši situaciju kada si rekao/la ili uradio/la nešto što je povrijedilo drugoga, kako si se osjećao tada i što je učinila osoba koju si povrijedio/la?</p> <p>3. skupina – zadatak: Opiši situaciju kada si bio/la nazočan/a nasilju i što si uradio/la.</p> <p>Voditelj/ica odredi koliko vremena učenici imaju da urade zadatak. Nakon urađenog, svaka skupina ispriča svoju priču i diskutira se o tome. Svi učenici imaju pravo diskutiranja. Poželjno je poticati učenike da što više pričaju kako su se ponašali, što su učinili, kako su se osjećali u tim trenucima i kako bi sada postupili. Sve prijedloge pišemo na hamer papir, kao podsjetnik kako se ponašati kada se nasilje pojavi u našem okruženju.</p>

Druga radionica

Preuzeto iz Priručnika Program prevencije vršnjačkog nasilja u školama, Nakladnik NVO "Zdravo da ste", Banja Luka, 2010.

Tema radionice: Sada znam kako s problemima

Cilj	<p>Pronalaženje prihvatljivih rješenja kada se nađemo u određenim sukobima. Kako reagirati kada se nasilje, ogovaranje ili glasine pojave u našoj neposrednoj blizini? Uvažavanje različitosti i potreba drugih.</p>
	<p><i>Sada znam kako s problemima</i> – Sudionici se dijele u pet skupina i svaka skupina dobija po jednu priču u kojoj je predstavljena neka od tema sa sukobom. Zadatak članova skupina je da otkriju konkretan problem koji je doveo do sukoba. Ispod svake priče su postavljena pitanja na koja treba odgovoriti. Pored toga, sudionici u svojim skupinama treba da osmisle i dijalog kojim bi se spriječilo nastajanje problema. Skupine za rad imaju 15 minuta.</p> <p>Kada skupine završe rad, svaka drugima čita svoju priču, a zatim i odgovore na pitanja. Nakon toga, sudionici odigravaju dijalog u kojem se vidi kako je sukob mogao da se spriječi. Igra završava razgovorom u krugu o tome je li se određeni sukob mogao i drukčije riješiti.</p> <p>Prva priča se odnosi na glasine, druga na izvinjavanje, treća i četvrta na neiskazivanje potrebe, a peta priča se bavi pravom različitosti.</p> <p>Voditelji u prilozima imaju i vodič, koji im može pomoći u otkrivanju prihvatljivih rješenja.</p>

SAT RAZREDNIKA - OSNOVNA ŠKOLA

ODGOJNO-OBRAZOVNO PODRUČJE ZDRAVSTVENOG ODGOJA: SPOLNA/RODNA RAVNOPRAVNOST I ODGOVORNO SPOLNO PONAŠANJE

**TEMA: VRŠNJAČKI PRITISAK,
SAMOPOŠTOVANJE I RIZIČNA PONAŠANJA**

Vrijeme:
45 minuta

Razred	8
Cilj	Usporediti naša ponašanja u novim i/ili sličnim socijalnim odnosima

	<p>Ishodi:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Prepoznati pritiske i rizične situacije u prijateljskim/partnerskim odnosima › Prepoznati i odbiti vršnjačke pritiske i neželjena ponašanja vezana uz spolnost › Dati primjer i diskutirati o rizičnim spolnim ponašanjima › Prepoznati i protumačiti ulogu niskog samopoštovanja u rizičnim spolnim ponašanjima <p>Zadaci/aktivnosti:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Uključiti se aktivno u rješavanje problemske situacije › Rješavati (zadanu) problemsku situaciju › Razvijati vještinu javnog nastupa <p>Oblici i metode rada:</p> <p>Frontalni rad, rad u skupinama, individualni rad, razgovor, igranje uloga, rješavanje problema, interaktivno i otvoreno učenje.</p> <p>Uputa razredniku/ci</p> <p>Razrednik/ca će prije početka aktivnosti učvrstiti na zid dva plakatna papira (hamer). Na prvom će biti napisano “SLAŽEM SE” i “NE SLAŽEM SE” a na drugi, na suprotnoj strani učionice, će biti napisano “NISAM SIGURAN/A”.</p>
TIJEK RADA: 10 minuta	<p>Ledolomac: “BAROMETAR STAVOVA”</p> <p>Razrednik/ca će učenicima najprije pročitati kontroverzne izjave. Nakon toga učenici moraju odlučiti sluažu li se sa navedenim izjavama ili ne. Nakon donošenja odluke odlaze do plakata na kojem je napisana izjava koja odgovara njihovom stavu.</p>
IZJAVE:	<ul style="list-style-type: none"> › Muškarci su agresivniji od žena › Mediji su glavni uzrok agresivnosti među mladima › Ako djevojka nosi “seksi” odjeću, izaziva da bude silovana <p>Razrednik/ca poziva učenike da objasne zašto se slažu ili ne slažu s pročitanom tvrdnjom. Učenici koji su odabrali tvrdnje “SLAŽEM SE” ili “NE SLAŽEM SE” bi trebali potaknuti neodlučne koji su izabrali tvrdnju “NISAM SIGURAN/A” da se odluče za ili protiv tvrdnje.</p> <p>Razrednik/ca će nakon toga potaknuti kratku raspravu o tome jesu li su naučili što o sebi sudjelujući u ovoj aktivnosti?</p> <p>Također je moguće pitati kako su se osjećali, osobito ako su uspjeli uvjeriti netkoga da promijeni mišljenje.</p>

1. ASOCIJACIJE

5 minuta

Razrednik/ca traži da učenici na listić papira (može “post-it”) napišu asocijacije što za njih znači:

- » PRITISAK SKUPINE VRŠNJAKA
- » RIZIČNO PONAŠANJE
- » SAMOSTALNO DONOŠENJE ODLUKA

Nakon što su napisali asocijacije, u paru kratko prokomentiraju što su napisali.

2. VJEŽBA

20 minuta

Razrednik/ca učenike podijeli brojanjem (1,2,3) u tri podskupine.

Svaka podskupina dobiva tekst (Radni listić 1, 2 i 3) u kojem je opisana jedna problemska situacija. Učenike se potiče da razgovaraju, uoče problem i pronađu moguće rješenje. Potreban je dogovor o tome kako bi oni postupili da se nadu u sličnoj i/ili istoj situaciji.

Zadatak: Učenici svih podskupina će odglumiti scenu iz teksta s pozitivnim rješenjem čime će pokazati kako su se izborili za sebe.

3. RADNI LISTIĆI

RL 1 - podskupina broj 1:

Dario je odličan učenik sedmog razreda koji je nedavno s majkom doselio iz manjeg mesta u grad. Omiljen je među učenicama jer je pristojan, pažljiv, marljiv i spremjan pomoći svima. Učenici (m) ga zbog toga stalno ismijavaju i rugaju mu se.

Nakon završetka nastave Dario žuri doma. Na putu ga presreće skupina učenika iz razrednog odjela kojima je zbog konzumiranja alkohola izrečena pedagoška mjera opomene. Zaustave ga i nagovaraju da ode s njima do obližnjeg parka i pokazuju mu boce piva sakrivene u ruksaku. Dario odgovara da žuri doma ali ga ne puštaju i počinju ga vrijeđati govoreći da je mamina maza, štreber, da nije muško, da nije “raja” ...

RL 2 - podskupina broj 2:

Borna i Elma zajedno su već šest mjeseci. Često su zajedno i čini se da im je oboma veza veoma važna. Elma je dva tjedna bila na odmoru s roditeljima i večeras su se našli u Borninu stanu. Bornini roditelji nisu kod kuće. Od kada je došla u stan, Borna je ne prestaje ljubiti, grliti i maziti. Elma je zabrinuta jer želi razgovarati o tome što joj je prijateljica ispričala o Borninom ponašanju kad je ona s roditeljima bila na odmoru. Nadala se iskreno popričati i raščistiti situaciju. Netkoliko je puta pokušala maknuti ruke sa svoga tijela govoreći kako prvo moraju razgovarati. Borna ju ne prestaje maziti i ljubiti govoreći kako to može pričekati. Pritom je sve uzbudjeniji i ne pokazuje znakove odustajanja. Primijeti da Elma baš i nije zainteresirana, ali ignorira njene znakove govoreći: “Daj opusti se, bit će nam lijepo, ne želiš valjda da prekinemo zbog tvoje nezainteresiranosti?”

RL 3 - podskupina broj 3:

Petak je navečer i Tanja je na zabavi koju su priredili neki vršnjaci koje poznaje samo

iz viđenja. Ponudili su je pićem i popila je dvije votke sa sokom. Počinje plesati, osjeća toplinu u tijelu i soba se počinje okretati oko nje. Primijeti da je gleda Željko, stariji mladić koji se kreće u popularnom društvu. On je osoba s kojom bi sve njene prijateljice rado hodale. Željko joj prilazi i Tanja ne može vjerovati svojoj sreći. Plešu čvrsto priljubljeni. Željko predloži da odu na kat jer je ovdje vruće. Odlazeći, Tanja primijeti da je gore mračno i da nema nikoga. Zamoli Željka da se vrate. On se nasmije govoreći joj: "Zar mi ne vjeruješ?"

Željko je počinje dirati po tijelu i povuče je na kauč. Govori mu "ne", neka prestane, pokušava se maknuti od njega. Počinje plakati, ali on sve to ignorira. Prisili je na spolni odnos.

4. ZAKLJUČNI DIO

7 minuta

U zaključnom dijelu sata razgovaramo s učenicima na koji način su dogovarali kako će odigrati pojedine uloge, s kojim problemima su se susretali, o važnosti zauzimanja za sebe, obrani svojega stava, nošenju s posljedicama kod donošenja krivih odluka i rizičnim situacijama u kojima se svatko od nas može naći.

5. EVALUACIJA

3 minute

Na komad čvršćeg papira A3 formata nacrtamo krug kojeg podijelimo na četiri polja. U svako polje upišemo dio sata za koji provodimo evaluaciju (ledolomac, uvod, vježba, zaključni dio). Papir pričvrstimo na zid kraj vrata. Učenici, izlazeći iz učionice, ucrtavaju zvjezdicu u svako polje na način da zvjezdicu stave bliže centru ako im se taj dio sata sviđao, tj. što dalje od centra ako im se nije sviđao.

Materijal/nastavna sredstva:

- » Plakatni papir ili hamer (2 komada), radni listići (RL1, 2, 3) s tekstrom, papir, olovka, flomaster

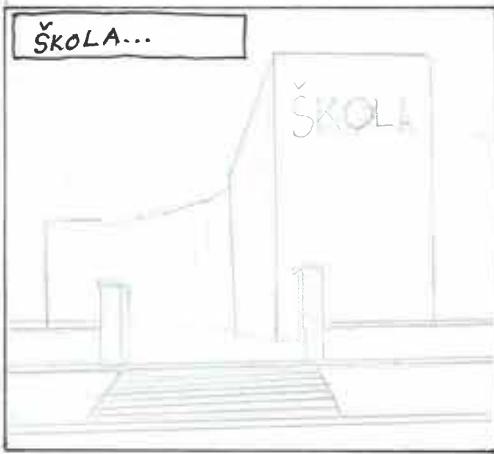
Literatura:

Kajiš, V., Medić, M. (2001) *Slagalica priručnik za mlade voditelje*. Zagreb: Suncokret, Centar za humanitarni rad

Mamula, M. (ur.), (2007) *Seksualno nasilje u školama*. Zagreb: Ženska soba

Materijali Udruge roditelja *Korak po korak za prevenciju zlostavljanja*

Weltmann, Begun R. (ur.), (2007) *Socijalne vještine za tinejdžere*. Zagreb: Naklada Kosinj

OSPOSOBLJAVANJE NASTAVNIKA ZA RAD S UČENICIMA NA PREVENCIJI I SMANJENJU NASILJA

Elma Omersoftić je diplomirana psihologinja i psihoterapeutkinja Transakcione analize. Rođena je 1983. godine u Sarajevu. Diplomirala je na Odsjeku za psihologiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 2006. godine. 2013. godine u Osli stiče diplomu Certificirane Transakcione Analitičarke – psihoterapeutkinje u okviru Europske Asocijacije Transakcione Analize, u kojoj je od 2011. do 2015. predstavljala BiH i bila delegat. Radi kao psihologinja u sarajevskoj osnovnoj školi. Predsjednica je Organizacije Transakcione Analize u BIH te potpredsjednica Udruženja za mentalno zdravlje u BiH. Članica je Društva psihologa FBiH. Radila je kao konzultantica u okviru reforme mentalnog zdravlja u BiH, supervizorica i mentorica na programima prevencije vršnjačkog nasilja u osnovnim školama u Županiji Sarajevo. Koautorica je priručnika za roditelje "Unapređenje roditeljstva", kojeg je izdalo Obiteljsko savjetovalište Županije Sarajevo, 2015. godine.

Nakon obitelji, škola je društvena institucija koja ima najbliži kontakt s djecom u godinama njihovog "oblikovanja". Primarna i najzahtjevija svrha škole jeste edukativna. U isto vrijeme, škole su jedinstveno mjesto na kojem se učenici opserviraju, gdje se prepoznaju njihove socijalne i emocionalne teškoće te potrebe koje mogu utjecati na proces učenja i koje se mogu javljati i u odrasloj dobi. Emocionalne i socijalne potrebe su u osnovi privatne, nejasne čak i osobi koja ih doživljava, a u školi su često prikrivene neprilagođenim ponašanjem koje može spriječiti ili odbiti pomoći i razumijevanje umjesto da ih privuče. Stoga je izazov proizvesti uvjete u kojima se učenik/ca s problemima osjeća dovoljno sigurno da otkrije svoje potrebe i u kojima netko obraća pažnju i reagira na odgovarajući način.⁶⁹

Osnovni uvjet za aktivnosti na prevenciji nasilja u školi je stvaranje pozitivne školske klime koja podrazumijeva poticajnu sredinu koja će potkrepljivati zdrava i funkcionalna ponašanja učenika i svih zaposlenika škole. (Na primjer, uzajamno poštovanje uposlenika škole, učenika u razredu, nastavnika i učenika, športske igre u kojima će sudjelovati svi učenici, sloboda iskazivanja vlastitog mišljenja, mirno rješavanje konfliktata, odgovoran odnos prema školskoj zgradici i dvorištu, odgovoran odnos prema prirodi.) Postizanje ovakve atmosfere u školi je proces koji mora inicirati uprava škole prema uposlenicima, koji će dalje takvu atmosferu prenositi na svoje učenike u razrednim odjelima.

.....
⁶⁹ Heller, cit. u: Tudor, K., *The adult is parent to the child, Transactional analysis with children and young people*. Russel House Publishing, Dorset, 2008, str. 42.

Drugi uvjet jeste osviještenost i motiviranost uprave da stvori imidž škole s nultom stopom tolerancije na nasilje što podrazumijeva neprihvatanje i reagiranje i na najmanji i najsuptilniji oblik nasilja u školi.

Ukoliko je ispunjen i drugi uvjet, onda je otvoren prostor za edukaciju nastavnoga kadra o tome što je nasilje među djecom i kako ga sprječiti i regairati.

Uloga nastavnika/ce u prevenciji nasilja može biti različita:

- » Može i treba biti model učenicima u smislu da i sami koriste asertivnu komunikaciju.
- » Može biti osoba od povjerenja kojoj će se učenik/ca obratiti ukoliko želi prijaviti nasilje (npr. skupina djevojčica je nastavnici Vjeroučstva prijavila da je njihova drugarica iz razreda žrtva internet vršnjačkog nasilja što je nastavnica odmah prijavila stručnoj službi škole).
- » Može prepoznati učenike koji su u riziku da budu počinitelji ili žrtve nasilja pa ih uputiti u stručnu službu škole (npr. tri nastavnice razredne nastave su predložile ispred svog razreda po jednog/u ili dva učenika koji su bili povučeni u odjeljenjima te je psihologinja škole organizirala jednosedmične radionice za njih).
- » Može prepoznati talente i afinitete učenika u riziku te ih iskoristiti u realizaciji vannastavnih aktivnosti (npr. učenika koji je pokazivao agresivno ponašanje nastavnica jezik je uključila u radio sekciju te je tijekom godine čitao obavještenja preko školskog razglosa).
- » Nadziranje učenika na školskim odmorima i opservacija ponašanja.
- » Reagiranje i na najsuptilniji oblik nasilja koji primijeti na školskom času ili odmoru.
- » Može stvarati klimu u razredu u kojoj će svaki/a učenik/ca ispunjavati potrebu za pripadanjem.

Aktivnosti nastavnika/ce na prevenciji nasilja

- » Aktivnosti na satovima razredne zajednice

Učenje životnih vještina

Sat razredne zajednice je pogodan za podučavanje učenika o životnim vještinama koje su važne za razvijanje i održavanje pozitivnih odnosa s drugima. Neke od njih su: vještine upravljanja konfliktom, vršnjačke medijacije, komunikacijske i vještine rješavanja problema.

Za realizaciju ovih satova razrednik/ca može tražiti pomoć stručne službe škole. Nerijetko nevladine udruge, koje surađuju sa školom, organiziraju edukativne radionice za učenike/ce o životnim vještinama, ali i prepoznavanju nasilja u obitelji, vršnjačkog nasilja te rodno utemeljenog nasilja. Stoga razrednik/ca može stručnoj službi škole predložiti svoj razredni odjel za jednu od takvih radionica. (vježba 1)

Vježba 1 – Vještine rješavanja problema⁷⁰

Razredna aktivnost u cilju pomoći izgradnje vještina rješavanja problema

Ovo je jednostavna i zabavna aktivnost kako bi se osnažile sposobnosti rješavanja problema, a primjenjiva je za učenike viših razreda osnovne škole.

- » Podijelite 4 do 6 kartica i opišite literarni ili historijski događaj s kojim učenici vjerojatno nisu upoznati.
- » Informirajte učenike o odluci koju glavni junak/inja ili osoba uključena u događaj mora donijeti
- » Zamolite učenike da, radeći sami ili u malim skupinama, donesu odluku i identificiraju glavna polazišta svojih argumenata za takvu odluku
- » Pokupite kartice i diskutirajte neka od rješenja do kojih su došli učenici, uključujući snage, slabosti i moguće nastavke svakog rješenja
- » Nakon diskusije otkrijte učenicima stvarnu situaciju i stvarnu odluku koja je donesena
- » Diskutirajte kakav bi bio ishod da su učenici riješili problem.

Definiranje nasilničkih ponašanja i njihovih uzroka

Učenicima je važno definirati koja ponašanja su neprihvatljiva u školi i koja se smatraju nasilnim. Objasnite im kako nasilništvo nije samo tjelesna povreda, već kako se može manifestirati i mnogo suptilnijim formama kao što su: ignoriranje, činjenje da se drugi osjećaju neprimjetno, širenje glasina i sl. Diskutirajte s učenicima što je za njih nasilje te zajedno izvedite zaključke o vrstama nasilja u školi. Potrudite se da iscrpite što više oblika nasilničkog ponašanja među učenicima i da svako od tih ponašanja opišete (npr. verbalno nasilje, seksualno ili pak rodno utemeljeno nasilje). (vježba 2)

Vježba 2⁷¹

Oспорavanje negativnih rodnih normi

1. Napomenite učenike u razredu da ponekad ne primijetimo ili ne preispitamo različita rodna očekivanja zato što izgledaju "prirodno" i "normalno".
2. U ovoj aktivnosti razmotrićemo kako možemo reagirati u situacijama kada primijetimo da su ljudi pod negativnim utjecajem rodnih normi.
3. Napišite na tabli sljedeće situacije. Zamolite učenike da rade u malim skupinama. Zamolite ih da razmисле što njihovi likovi mogu da kažu kao odgovor na izjave koje pojačavaju negativne rodne norme.

.....
70 Crosson-Tower, C. *Uloga edukatora u preveniranju i reagiranju na zlostavljanje i zanemarivanje djece*. U.S. Department of Health and Human Services, 2003, str.48
<https://hrcak.srce.hr/file/4652> (1.3.2017)

71 Connect with respect, Preventing gender-based violence in school, Classroom programme for Students in Early Secondary School (ages 11-14).United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, UNESCO Pariz i Bangkok, 2016, str. 48.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002432/243252E.pdf> (1.3.2017)

Kada se kaže...	Šta ovaj lik može da odgovori?
“Djevojčice ne mogu igrati nogomet – odlazi, samo dječaci se mogu baviti športom.”	Petogodišnja djevojčica koja želi da se igra može reći...
“Dječaci ne mogu kuhati, kuhanje je ženski posao.”	Desetogodišnji dječak koji želi da kuha rekao bi...
“Plašiš se da nam se priključiš.”	Petnaestogodišnji dječak koji ne želi da se priključi rizičnoj aktivnosti može reći...

Primjer može biti:

Kada se kaže...	Šta ovaj lik može da odgovori?
“Djevojčice ne mogu igrati nogomet – odlazi, samo dječaci se mogu baviti športom.”	Petogodišnja djevojčica koja želi da se igra može reći... “Ja sam veoma dobra u nogometu. Osjećam se tužno jer mi ne dopuštate da se priključim. Ako budem igrala u vašem timu, mogu vam pomoći da pobijedite. Djevojčice mogu biti dobre u nogometu, također.”

Zaključci:

Ova aktivnost nam je pomogla da naučimo:

- » Rodne norme i očekivanja su prisutne u našim obiteljima, školama i zajednicama
- » Neke rodne norme u okviru obitelji, škola i zajednice mogu dovesti do nanošenja štete i nejednakosti
- » Možemo prepoznati nepravedne rodne norme i očekivanja
- » Važno je osporiti rodne norme i očekivanja koja nanose štetu i nepravdu da bi stvorili obitelji, škole i zajednice koje su rodno pravedne
- » Postoje mnoge stvari koje ljudi mogu reći da ospore štetne i nepravedne rodne norme i stereotipe

Uspostavljanje razrednih pravila

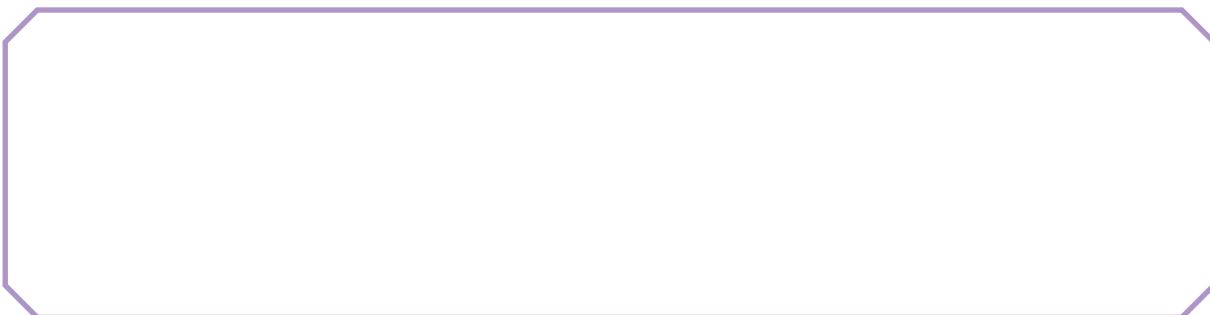
Iako u školi postoje pravila ponašanja, važno je osobito istaći ona koja se tiču nasilništva. Razrednik/ca bi trebao/la odmah, pri preuzimanju vodstva nad razrednim odjelom, obavijestiti učenike da će skupa s njima sastavljati razredna pravila u vezi s nasilništvom. Učenici trebaju sudjelovati u prijedlozima za izradu pravila razreda jer će se time osjećati odgovornijima za njihovo poštovanje. Važno je da pravila tijekom izrade budu jasna svim učenicima te da se stave na vidno mjesto u učionici (npr. mogu biti na plakatu koji će sami učenici pisati pod vodstvom razrednika/ce) (vježba 3).

Vježba 3

Zakletva razrednoga odjela⁷²

1. Nikoga nećemo maltretirati.
2. Pomoći ćemo učenicima koje netko maltretira.
3. Družićemo se s učenicima koji su zapostavljeni.
4. Prijavićemo svaki slučaj nasilništva kojem smo prisustvovali, odnosno o kojemu nešto znamo.

U POTPISU:

Aktivnosti usmjerenе na roditelje

Neophodno je napomenuti koliko je klima povjerenja i suradnje između roditelja i škole temeljna u daljoj realizaciji bilo kojih aktivnosti na zajedničkoj prevenciji nasilja. Stoga je važno da roditelji, polaskom njihovog djeteta u školu, shvate da je škola senzibilizirana za pojavu nasilja među djecom. Prve aktivnosti usmjerenе ka roditeljima trebaju biti informiranje o ulogama i odgovornostima svakog roditelja, osobito ističući važnosti Vijeća roditelja radi adekvatne informiranosti o programima koje škola provodi ali i kako bi aktivno sudjelovali i doprinosili prevenciji nasilja. Informiranost na roditeljskim sastancima uključuje i saznanje o Protokolu o postupanju u slučajevima nasilja koji škola usvaja na Nastavničkom vijeću. *Na primjer, u Županiji Sarajevo, uprava škole na početku školske godine informira Vijeće roditelja o sadržaju Akcionog plana prevencije maloljetničke delikvencije na razini škole za tu godinu.*

Razrednici uz pomoć stručne službe škole imaju priliku organizirati odvojene ili zajedničke roditeljske sastanke na kojima bi predstavili plan djelovanja škole na prevenciji nasilja te roditelje upoznali sa Smjernicama o postupanju u slučajevima nasilja.

Također, tematski roditeljski sastanci su vrlo prikladni za educiranje roditelja o tome što je nasilje, koji su mu uzroci, kako ga mogu prepoznati, koja je njihova uloga u prevenciji te na koji način mogu prijaviti nasilje. Educiranje roditelja treba početi već polaskom njihove djece u školu, jer je tada motivacija roditelja za suradnju sa školom na visokoj razini, a i vjerojatno je da će efekti preventivnih programa biti vidljiviji te pokušati održati motivaciju roditelja kroz kontinuirane sastanke jer je važnost da se o ovoj temi razgovara primarna i ne smije se zanemarivati.

Npr. u jednoj sarajevskoj osnovnoj školi, u suradnji sa Obiteljskim savjetovalištem, psihologinja škole organizirala je tri radionice za roditelje učenika prvog razreda. Teme radionica su bile stilovi odgoja, radne navike i slobodno vrijeme učenika. Ove teme su

⁷² Beane, Allan L. *Učionica bez nasilništva*. Kreativni centar, Beograd, 2004, str. 87.

veoma važne za prevenciju nasilja, obzirom na to da uzroci ovakvog ponašanja djece mogu biti odobravanje nasilničkoga ponašanja u obitelji kao i usvajanje i kopiranje nasilničkog ponašanja od roditelja, a pored toga, slabo organizirane i nenadzirane slobodne aktivnosti. Roditelji su imali priliku da preispitaju svoje stavove o odgoju, te su kroz aktivno sudjelovanje u diskusiji uspjeli da se senzibiliziraju za važnost vlastite uloge kada je u pitanju socijalizacija njihovog djeteta u školi.

Aktivnosti na razini škole

Jedna od osnovnih mjera koje trebaju biti poduzete na razini škole jeste nadzor na malim i velikim odmorima jer je dokazano da se nasilje među djecom najčešće događa tada.

Obzirom da nastavnici imaju zadatak dežurati na velikim i malim odmorima, kada je nasilje u pitanju, nije dostatno samo prisustvo nastavnika. Iako i ono smanjuje vjerojatnost da će učenici počiniti nasilje, važno je reagirati adekvatno i na najmanji nasilni čin. Time ćemo učenike koji čine i promatraju nasilje stalno opominjati da ono nije opravdano, a djeci koja su žrtve nasilja pružićemo potporu i ohrabriti ih da prijavljuju nasilje.

Također, način na koji su organizirani školski odmori može uveliko doprinijeti smanjenju nasilja, jer struktuirano i zanimljivo vrijeme smanjuje mogućnost za nasilno ponašanje.

Školski odmori su, također, pogodni za opservaciju ponašanja učenika, pri čemu se može prepoznati npr. koji učenici često stoje po strani i izgledaju usamljeno, što je indikator da mogu postati žrtve nasilja. Nakon toga, nastavnici bi trebali obavijestiti školskog pedagoga i psihologa o učenicima čije je ponašanje na odmorima indikativno.

Na primjer, učenika/cu koji provodi odmore sam/a jedući užinu i promatrajući druge kako se igraju vjerojatno nisu prihvatali vršnjaci što je alarm da može postati žrtva vršnjačkog nasilja. Osim toga, učenik/ica koji/a gura drugu djecu, psuje im ili ne dopušta ostalima da sudjeluju u nekoj igri pokazuje znakove nasilničkog ponašanja i potrebno je odmah odreagirati osudom nasilničkog čina.

Osim toga, najbolje metode preveniranja nasilničkoga ponašanja učenika su aktivnosti koje uključuju šport, glazbu, umjetnost, humanitarni rad, i sl.

Na primjer, učenici koji igraju za školski tim u nogometu pomažu jedni drugima i imaju potrebu za većom povezanošću sa svojim timom. Skupina učenika koja je pokrenula humanitarnu akciju je više senzibilizirana i osjeća empatiju i potrebu za brigom prema osobama oko sebe. Ovakve aktivnosti potiču plemenite osobine kod učenika koje neizravno utječu na nenasilno razmišljanje i ponašanje te često djeluju slično osobama koje prekidaju ili preveniraju nasilje.

Kome se prvo obratiti?

- » Škola bi na samom početku školske godine trebala uspostaviti *Tim za prevenciju i reagiranje u slučajevima nasilja u školi*, koji sačinjavaju predstavnik/ica uprave škole, pedagog/ica, psiholog/inja, socijalni/a radnik/ica, jedan/a nastavnik/ica razredne nastave te jedan/a nastavnik/ica predmetne nastave.

Predstavnici tima trebaju napraviti Protokol o postupanju u slučajevima nasilja i predstaviti ga Nastavničkom vijeću, Vijeću roditelja te svim učenicima putem satova razrednoga odjela.

Protokol o postupanju u slučajevima nasilja se može staviti i na vidno mjesto u školi ili na web stranicu škole kako bi učenici znali kome se mogu obratiti kada prijavljuju nasilje koje se desilo njima ili kojemu su svjedočili.

Uprava škole i nastavnici trebaju informirati učenike/ce i roditelje/staratelje da je prijava nasilja zakonska obveza svakoga/e građanina/ke.

- » Pored roditelja/staratelja, nastavnici imaju ključnu ulogu u odgajanju učenika. Zbog toga je primarna obveza učitelja, razrednika i nastavnika stvoriti odnos povjerenja sa svojim učenicima. U praksi učenici najčešće imaju blizak odnos sa svojim razrednicima, te se pretpostavlja da će se njima prvo i obratiti ali ukoliko razrednik/ca nije tu, važno je djecu informirati da mogu prijaviti bilo kojem/oj nastavniku/ci koji/a dalje ima obvezu prijavljivanja stručnoj službi škole ili nekom/j drugom/j članu/ici Tima. Ukoliko se učenik/ca nalazi na putu od kuće do škole važno je da nasilje prijavi roditeljima koji su dužni o tome obavijestiti školu u što kraćem roku.
- » Bilo koja odgovorna osoba u školi prijavljuje nasilje nekome od članova *Tima za prevenciju i reagiranje u slučajevima nasilja* (u praksi je to najčešće stručna služba škole te razrednik/ca).
- » Potrebno je podsticati klimu u kojoj je nedopušteno i neopravdano da učenici ili nastavnici prešućuju nasilje. Ukoliko je učenik/ca prijavio/la nasilje nekom od roditelja ili su oni primijetili nasilje, dužni su prijaviti ga školskome osoblju.

Adekvatna reakcija u slučaju nasilja ohrabriće učenike i roditelje da prijavljuju nasilje te će stvoriti dojam da nasilje nije prihvatljivo i da postoje sankcije ukoliko se desi, što će pojačati osjećaj sigurnosti i zaštićenosti učenika. Osim toga, treba im jasno reći da prijavljivanje nasilja nije "tužakanje" već pomoći kako bi se prekinuli loši odnosi među učenicima te kako bi se spriječila nečija psihička ili fizička bol.

Ukoliko se nasilje događa u vidokrugu nastavnika, važno je da nastavnici odmah reagiraju i zaustave nasilje.

- » Potrebno je obaviti razgovor s učenikom/om koji/a je počinio/la nasilje kao i sa žrtvom nasilja. Preporučljivo je da se razgovor sa djetetom koje je počinilo nasilje obavi odvojeno od razgovora sa djetetom koje je žrtva nasilja obzirom da su ciljevi razgovora različiti. Razgovor može obaviti razrednik/ca, pedagog/ica ili psiholog/inja škole.
- » Obaviti razgovor s učenicima koji su svjedočili nasilju – u cilju prepoznavanja njihove odgovornosti da prijave nasilje nastavnicima ili roditeljima te uloge podržavanja nasilja ukoliko stoje i promatraju nasilje koje se događa.
- » Nakon razgovora s učenicima, potrebno je obaviti i odvojene razgovore s roditeljima počinitelja nasilja, ali i žrtava, kako bi ih uputili za dalje postupanje. Prilikom razgovora s roditeljima učenika/ce koji/a je počinio/la nasilje, treba se pozvati na pravila škole, konkretno i jasno reći što se dogodilo i istaći koje će aktivnosti ili sankcije uslijediti zbog nasilničkoga čina.

Važno je naglasiti roditeljima da su sve sankcije u cilju da škola bude sigurno mjesto za svakog/u učenika/cu. Prilikom razgovora s roditeljima učenika/ce žrtve nasilja važno je naglasiti da ste obavijestili roditelje učenika/ce koji/a je počinio/la nasilje te da će škola poduzeti sve aktivnosti da bi se njihovo dijete osjećalo ponovno zadovoljno i zaštićeno u školi.

Roditelje treba ohrabriti da što više surađuju sa školom u smislu prijave bilo kojeg nasilja u školi nad njihovom ili drugom djecom.

- » *Razgovor s učenikom/com koji/a je počinio/la nasilje* treba se odvijati u smjeru svjesnosti o ozbiljnosti počinjenog djela i sankcijama koje će uslijediti, na osnovu težine nasilničkoga čina, razvijanju empatije prema učeniku/ci koji/a je pogoden/a nasiljem, kao i idejama o mogućnostima ispravke takvoga postupka. Potrebno je dogоворити чеšće sastanke učenika/ce koji/a je počinio/la nasilje s nastavnikom ili stručnom službom škole, kako bi shvatio/la da se ozbiljno pristupilo sprečavanju nasilništva u školi.

Razgovor sa učenikom/com koji/a je žrtva nasilja obavlja se s ciljem vraćanja osjećaja sigurnosti i povjerenja. Važno je učeniku/ci istaći da ga/ju u školi nitko ne smije povrijediti ni na koji način i da se sva djeca moraju osjećati sigurno. Na ovaj način mu/joj se pruža potrebna potpora i ohrabruje se da sljedeći put prijavi bilo koji vid nasilja. S učenikom/com koji/a je doživio/la nasilje potrebno je obavljati razgovore nekoliko dana dok ne budemo sigurni da su učenici koji su počinili nasilje nad njim/njom potpuno prestali s nasilničkim ponašanjem.

Obavljanje razgovora je bitan segment u rješavanju i prevenciji nasilja, a osim s učenikom/com podrazumijeva i onaj s roditeljima. Pedagozi i razrednici ali i ostali djelatnici škole trebaju biti senzibilizirani kada se radi o pozivu roditelja na razgovor, bilo da je riječ o roditeljima žrtve ili počinitelja/ice nasilja. Roditelji različito reaguju, osobito oni čije je dijete izazvalo ili počinilo određeni vid nasilja. Tada često dolazi do prebacivanja odgovornosti, vrlo loše komunikacije između roditelja i škole, i nažalost do neadekvatnih rješenja problema koji su nastali. Stoga je i ovakav sastanak s roditeljima prilika da se izgradi partnerstvo kroz povjerenje i spremnosti škole da se riješi svaki problem, uključujući slučajevi nasilja za koje škola unaprijed mora imati jasnu argumentaciju i dokaz o tome što se zapravo desilo.

Postupanje u slučaju povrede djeteta koja zahtijeva liječničku intervenciju⁷³

- » Ako je dijete/učenik/ca povrijeđen/a u mjeri koja zahtijeva liječničku intervenciju ili pregled ili se prema okolnostima slučaja može pretpostaviti da su takva intervencija ili pregled potrebni, odgovorna osoba je dužna odmah pozvati roditelje, policiju i službu hitne medicinske pomoći
- » Odgovorna osoba u odgojno-obrazovnoj instituciji je dužna na najbrži mogući način, koji ne šteti zdravlju djeteta, otpratiti dijete liječniku ili mu osigurati pratnju stručne osobe te sačekati liječničku preporuku o daljem postupanju
- » U ovim slučajevima potrebno je poštovati spol i rod djeteta u odabiru pratnje
- » Službenu zabilješku pravi i parafira stručna osoba koja je otkrila slučaj nasilja, dok ravnatelj/ica škole pravi i potpisuje službeni popratni akt
- » Školi se preporučuje čuvanje navedenih akata u vlastitoj arhivi do punoljetstva djeteta (žrtve)
- » Odgovorna osoba je dužna na traženje istražnih organa odmah dostaviti svu dokumentaciju vezanu za razjašnjavanje i dokazivanje kaznenoga djela

.....
⁷³ Muratbegović, E. i sur. *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH*. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, 2013, str. 31.

Primjer iz prakse:

U jednoj sarajevskoj školi nakon završetka zimskog raspusta stručnom timu škole obratila se razrednica šestog razreda s namjerom da prijavi nasilje koje se desilo u njenom razredu tijekom raspusta preko interneta, točnije Facebook-a. Naime, majka učenice koja je zlostavljana prijavila je nasilje razrednici i pokazala dokaz internet nasilja od strane dvije učenice nad njenim djetetom.

Nasilje se odnosilo na vrijedanje djevojčice na osnovu njenog fizičkog izgleda. Djevojčica je inače nova učenica i doima se povučeno u razredu. Dvije djevojčice koje su vrijedale vršnjakinju putem Facebooka su odlične učenice koje su bile adaptirane u razredu.

Nakon što je razrednica prijavila nasilje stručnoj službi škole, psihologinja škole obavila je razgovor s učenicom nad kojom je počinjeno nasilje. Učenici je pružena potpora i obećano joj je da će biti obavljen ozbiljan razgovor s djevojčicama koje su počinile nasilje kako se to ne bi ponovilo. Također je, na prijedlog psihologinje, djevojčica pristala jednom tjedno dolaziti na razgovor kako bi radila na povećanju samopoštovanja. Osim toga, ohrabrena je da informira stručnu službu ukoliko se nasilje ponovno dogodi od istih ili drugih djevojčica. Također je informirana o mogućim opasnostima korištenja Facebook-a za maloljetnike i upoznata je s internet stranicom na kojoj može prijaviti internet nasilje (www.sigurnodijete.ba).

Psihologinja škole je obavila odvojene razgovore s djevojčicama koje su počinile nasilje. Razgovarano je o posljedicama koje tim postupkom mogu nanijeti njihovoj drugarici i skrenuta im je pozornost na osobnu odgovornost povodom ovog čina. Informirane su o da će o ovom postupku biti sačinjena službena zabilješka na razinu škole. Djevojčicama je rečeno da će razrednica pratiti njihovo ponašanje prema vršnjakinji te da će za 7 dana ponovno biti pozvane u stručnu službu škole na razgovor. Djevojčice su izrazile kajanje povodom svog postupka i govorile su o opcijama kojima mogu popraviti načinjenu štetu.

Pedagog škole obavio je odvojene razgovore s roditeljima dvije djevojčice koje su počinile nasilje i skrenuo pažnju roditeljima da više nadziru svoju djecu i upoznao ih sa opasnostima njegova korištenja.

Kako postupiti u slučaju neadekvatne potpore školske uprave prilikom prijave nasilja?

Već smo istakli da je osnovna prepostavka dobrog preventivnog programa u borbi protiv nasilja osviještenost uprave škole o ovoj problematici.

Međutim, ukoliko postoji saznanje ili indikacije da se desilo nasilničko ponašanje, ali da ga nitko iz određenog razloga nije formalno prijavio, nastavnici u suradnji sa stručnom službom škole mogu obaviti razgovore s djecom koja su počinila nasilje kao i žrtvom nasilja te s njihovim roditeljima i o tome sastaviti službenu zabilješku, pozivajući se na Protokol o postupanju u slučajevima nasilja na razinu škole i Smjernice za postupanje u slučajevima nasilja.⁷⁴ – (slika 1, u prilogu). Osim toga, nastavnici trebaju inzistirati na suradnji sa stručnom službom škole kako bi od pedagoga/ice ili

.....
⁷⁴ Muratbegović, E. i sur. *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH*. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, 2013, str. 30.

psihologa/inje škole dobili potporu u reagiranju na nasilni događaj i kako bi zajedno sa njima upravi škole predstavili činjenično stanje u vezi događaja.

Ukoliko uprava škole i nakon niza postupaka ne pruža potporu, nastavnici mogu sugerirati roditeljima djeteta koje je žrtva nasilja ili se sami mogu obratiti nadležnom Ministarstvu koje može da se uključi u rješavanje problema i uz pomoć svog predstavnika izvršiti uvid u postupke koje je škola poduzela povodom nasilja.

Kako ponovno uspostaviti zdrav odnos učenika nakon nasilja?

LJUDI SU OK.

SVATKO JE SPOSOBAN DA MISLI.

LJUDI SAMI ODLUČUJU O SVOJOJ SUDBINI I TE ODLUKE SE MOGU PROMIJEНИТИ.

(TRI FILOZOFSKE POSTAVKE TRANSAKCIJALISTIČKE TEORIJE)⁷⁵

Preduvjet za normaliziranje odnosa između učenika nakon počinjenog nasilja jeste promjena načina razmišljanja onih koji su počinili nasilje, a potom i promjena ponašanja.

Naime, učenici koji su skloni nasilničkom ponašanju često odbijaju prihvatići odgovornost za loše ponašanje i smatraju da su drugi krivi za njihove postupke. Zbog toga je važno po učinjenom nasilju, tijekom obavljanja razgovora sa njima osvijestiti ih o vlastitoj odgovornosti.

Kako pomoći učenicima koji su počinili nasilje?

Ono što može pomoći, na početku, jeste da inzistirate na pismenom ili usmenom izvinjenju učenika/ce koji/a je počinio/la nasilje žrtvi.

Procedura koju predlažu Sandra Newell i David Jeffery⁷⁶ za rad s učenicima koji su učinili različite prijestupe je sljedeća:

- » Tražite da učenik/ca zapiše što je pogrešno uradio/la
- » Neka razmotri zašto je to pogrešno. Možete mu/joj pomoći podpitanjima o utjecaju njegovog/njenog ponašanja na imovinu, druge ljudi, proces učenja, itd.
- » Tražite da napiše što može uraditi da bi to ispravio/la
- » Neka napiše kakva će sve ponašanja spriječiti da se takva situacija ponovi u budućnosti
- » Tražite da stavi datum i potpis i sačuvajte taj papir za ubuduće

.....
75 Newell S., Jeffery, D. *Transakcionalna analiza u učionici*. Psihopolis Institut, Novi Sad, 2011, str. 23.

76 Newell, S., Jeffery, D. *Transakcionalna analiza u učionici*. Psihopolis Institut, Novi Sad, 2011, str. 200.

Allan L.Bean⁷⁷ nudi primjere odštete koju učenici što su počinili nasilje mogu ponuditi žrtvama:

- » Za svaku ponižavajuću primjedbu na račun nekog učenika/ce, onaj/a koji/a je počinio/la nasilje treba napraviti jedan pozitivan komentar ili više njih
- » Ako je učenik/ca iznuđivao/la novac, trebalo/la bi da ga vрати što prije. Razmislite i o tome da učeniku/ci u školi zadate neke poslove (u knjižnici, kancelariji, itd.) koje bi radio/la pola sata dnevno tijekom jednoga tjedna
- » Ako je učenik/ca oštetio/la ili uništio/la nešto što je pripadalo nekom drugom, trebalo bi da tu stvar što prije popravi ili kupi novu

Obzirom da krećemo od prepostavke da su sva djeca OK i da mogu promijeniti svoje ponašanje, važno je da što prije u razrednom ambijentu pružimo priliku učeniku/ci da bude "uhvaćen/a u dobrom djelu" i da ga/je pohvalimo javno zbog toga. Ovo se odnosi i na učenike koji su počinili i na one koji su doživjeli nasilje.

Npr. ukoliko dijete koje je počinilo nasilje tijekom razgovora s nastavnikom/com ili stručnom službom izrazi iskreno žaljenje zbog počinjenog djela i uvidi koliko je povrijedio/la učenika/cu pogodenog nasiljem, važno je da mu/joj se odmah uputi pohvala za empatiju koju pokazuje. Ukoliko učenik/ca odbija preuzeti odgovornost za počinjeno djelo, potrebno je istrajati na tom cilju tako što će nastavnici ili stručna služba škole dugotrajnije savjetodavno raditi s učenikom/com i navesti ga/ju da uvidi koliko je povrijedio/la drugog/u učenika/cu. U slučajevima kada ste obavili više razgovora i ne vidite rezultat u promjeni stava prema počinjenom nasilju kod učenika/ce, potrebno je uključiti kapacitete u zajednici (Centar za mentalno zdravlje, Obiteljsko savjetovalište, nevladine udruge, Centar za socijalni rad) kako bi što adekvatnije pružili tretman takvom učeniku/ci ali i njegovo/njenoj obitelji.

Također, ono što se u praksi pokazalo korisnim jeste da prilikom kritiziranja ponašanja u isto vrijeme uputimo pohvalu djetetovoj osobnosti.

Npr. "Ti si inače vrlo pametan i veselo dječak. Zbog toga me posebno iznenadilo da si se tako ponašao. Hajde da vidimo koje opcije imaš na raspolaganju da vratиш u razrednom odjelu imidž dječaka koji je dobar drug."

Kako pomoći učenicima koji su žrtve nasilja?

Osim što je važno obaviti savjetodavni razgovor sa učenikom/com koji/a je bio/la žrtva nasilja, neophodno je i razmišljati o načinima na koje bi se učenicima vratilo samopoštovanje u razredu i školi općenito.

Sigurno mjesto u školi

Neposredno nakon što su doživjeli nasilje, učenici imaju potrebu za određenim mjestom u školi gdje će se osjećati sigurno uz nadzor odaslih - nastavnika/ce, razrednika/ce, ravnatelja/ice te stručne službe škole. Ukoliko škola nema takvo, određeno ugodno namješteno mjesto, može poslužiti i kabinet pedagoga/inje, psihologa/inje ili školska biblioteka.

.....
⁷⁷ Beane, Allan L. *Učionica bez nasilništva*. Kreativni centar, Beograd, 2004, str. 116.

Školske priredbe

Učenike koji su doživjeli nasilje potrebno je, u odnosu na njihove afinitete, uključiti u školske sekcije i podstjecati ih da aktivno sudjeluju u školskim priredbama. Ovo su često povučeni učenici kojima prija učešće u horu ili likovnoj sekciji.

Vođenje sata

Učenicima možete ponuditi određenu nastavnu jedinicu i zadužiti ih da oni vode jedan dio sata, uz vaše nadziranje. Preporučuje se nastavnicima da češće prakticiraju ovakve i slične aktivnosti učenika, jer će oni koji su žrtve nasilja povećati samopoštovanje i kompetencije, a počinitelji nasilja će dobiti priliku da se afirmiraju u razredu. Na primjer, iz predmeta zemljopis, zadatak može biti pronalazak zanimljivih činjenica na internetu o nekoj državi ili moru i predstavljanje tih činjenica uz prezentaciju ili plakat.

Talenti

Na satovima razrednoga odjela upoznajte svoje učenike i njihove talente, koje kasnije mogu pokazati aktivnostima tijekom sata, i javno ih pohvalite. Npr. ukoliko učenik/ca ima talenta za crtanje, izložite njegov/njen rad na nekom od školskih panoa. Ili, ukoliko učenik/ca lijepo čita pružite mu/joj priliku da to češće čini tijekom satova i javno ga/je pohvalite za to.

Kako pomoći svim učenicima da lakše prevaziđu posljedice nasilja koje se desilo u školi?

Važno je da i nastavnici imaju pozitivan stav i da vjeruju u promjene nabolje kako bi učenicima pomogli u procesu mirenja nakon nasilja koje se desilo u školi ili razredu. Cilj je da učenici prošire svoje okvire i bolje upoznaju jedni druge a u cilju povećanja osjećaja pripadnosti školi.

» Podstičite pozitivne aktivnosti

Pozitivne aktivnosti škole uveliko će doprinijeti da učenici izgrade međusobne dobre odnose. To se odnosi na zajednička druženja na razini škole ali i razreda u vidu posjeta kazalištu, športskih takmičenja, izleta i sl. Prosocijalne aktivnosti u zajednici sprečavaju pojavu vršnjačkoga nasilja, jer na taj način učenici koriste svoju energiju u pozitivne svrhe, bolje se neformalno upoznaju i zabavljaju, a uz to su pod nadzorom nastavnika što smanjuje mogućnost za pojavu nasilja.

Na primjer, u jednoj školi razrednik VI razreda uobičava da dvaput godišnje sa svojim razredom ide na izlet u prirodu u blizini grada a takva aktivnost jača veze između djece i smanjuje mogućnost nasilja na razini razreda.

» Koristite suradničko učenje

Osim što ima pozitivan učinak na usvajanje znanja, suradničko učenje pomaže učenicima da se bolje upoznaju, da razvijaju vještine pomaganja i potpore svojim vršnjacima kao i da razvijaju razumijevanje prema međusobnim različitostima.

Osnovne prepostavke suradničkog učenja jesu: rad u malim skupinama na satu, rad na istom zadatku u okviru male skupine, zajednički učinak na zadatku, individualna i skupna odgovornost. Naime, učenici će uvidjeti da su potrebni jedni drugima te se truditi da surađuju na zajedničkom zadatku jer svaki učenik mora na kraju skupnog rada biti spremjan prezentirati naučeno ili urađeni zadatak.

Na primjer, skupina koja radi na učenju novih riječi na stranom jeziku može se procijeniti ili nagraditi prema ukupnom broju riječi što su ih članovi skupine zajedno obradili.⁷⁸

Važno je voditi računa o izboru učenika u skupine. Na primjer, nastavnik/ca može u jednu skupinu staviti učenika/cu koji/a je žrtva nasilja i tri učenika koji su prijateljski naklonjeni i pozitivno usmjereni. Učenika koji čini nasilje potrebno je okružiti snažnim i postojanim učenicima koji neće pristati na nasilje.

» Podstičite funkcionalne skupine

Putem aktivne uključenosti u skupinu vršnjaka, učenici zadovoljavaju potrebu za druženjem, pripadnošću, potporom, zabavom i samoaktualizacijom, ali i uče se socijalnim vještinama.

Možete razmisliti o osnivanju:

- » Skupine za pružanje potpore vršnjacima
- » Skupine za pomoć novim učenicima
- » Skupine za zajedničko učenje
- » Skupine ili kluba za đake sa određenim interesovanjima⁷⁹

Koristite pohvale u nastavi. Dijete se hrani mlijekom i pohvalama.

(Charles Lamb)

Fokusirajte se na pozitivne stvari koje su učenici uradili tijekom sata, i neka vam to bude praksa. Pohvale su ugodne, i osim što ćete stvarati pozitivnu klimu u razredu, učenici će se truditi da ponove ponašanje koje ste pohvalili a time ćete utjecati i na njihovo samopoštovanje.

Pohvalite učenike javno pred cijelim razredom i potrudite se da pohvale budu realne.

Primjeri:

- » *Prođite kroz razredni odjel i kažite svakom/oj učeniku/ci nešto pozitivno o njemu/njoj. Dobra je ideja da unaprijed razmislite o tome. Potom provjerite je li se netko od učenika može sjetiti svih pohvala koje ste dali. To je dobra vježba pamćenja, učenici će surađivati i, što je najvažnije, slušaće i zapamtiti pohvale koje ste svima dali*
- » *Pronađite nešto pozitivno u nekom nemirnom đaku i pohvalite ga pred svima ili nasamo⁸⁰*

.....
78 Olwes, D. *Nasilje među djecom*, Školska knjiga, Zagreb, 1998, str. 91

79 Beane, Allan L. *Učionica bez nasilništva*. Kreativni centar, Beograd, 2004, str. 99.

80 Newell S., Jeffery, D. *Transakcionalna analiza u učionici*. Psihopolis Institut, Novi Sad, 2011, str. 52.

Kako učenike afirmirati da otvoreno razgovaraju o sebi i međusobnim razlikama?

Različitosti među djecom i adolescentima često su predmet nasilja i zbog toga je ključna osviještenost nastavnika o njihovoj ulozi da stvore klimu razumijevanja i prihvaćanja već od prvog razreda osnovne škole. Uvjet je da i sami nastavnici imaju pozitivan stav o različitostima kako bi učenike naučili da su one bogatstvo, a ne prijetnja te da i sami prihvataju drukčije učenike u klupama i izbjegavaju njihovo etiketiranje polaskom u školu.

U praksi je malo prilika za to da učenici otvoreno govore o sebi i zato ovdje nudimo preporuke kako da nastavnici i stručna služba škole osmisle takve aktivnosti.

» Radionice na satovima razrednoga odjela

Satovi razrednoga odjela su i osmišljeni kako bi se moglo odgojno djelovati s učenicima i zato ih u tom smjeru treba maksimalno i koristiti i popunjavati sadržajima korisnima za učenike u smislu zdravog razvoja osobnosti. Ukoliko učenici nemaju planom i programom predviđene aktivnosti na satovima razrednoga odjela, moguće je na satovima športa, glazbene ili likovne kulture integrirati takve aktivnosti. Ovakvim aktivnostima će i sami nastavnici imati priliku da bolje upoznaju učenike. (vježba 4)

Vježba 4⁸¹

Ono što najviše volim

Današnji datum _____

Tvoje ime _____

Moja omiljena TV serija	Mjesto na koje najviše volim da idem	Moja omiljena vrsta razonode	Ono što NAJVIŠE volim u vezi sa školom	Ono što NAJMANJE volim u vezi sa školom
Moj omiljeni športista	Moja omiljena radio-stanica	Moja omiljena hrana	Mjesto na kojem najviše volim da jedem	Volim ljudе koji
Ne volim kada ljudi	Moj omiljeni časopis	Moja omiljena knjiga	Moj omiljeni film	Moja omiljena internet stranica

.....
81 Beane, Allan L. *Učionica bez nasilništva*. Kreativni centar, Beograd, 2004, str. 38.

Posao koji bih volio/ ljela raditi kad odrastem	Moja omiljena igra	Moja najveća nada	Moja najveća briga	Kada bih mogao/la da odem na bilo koje mjesto na svijetu, otišao/ la bih
Moja omiljena vrsta glazbe	Moj omiljeni pjevač/ica skupina/ glazbenik	Moj omiljeni glumac/ glumica	Osoba kojoj se najviše divim	Doba dana koje najviše volim

» Rad u malim skupinama

Nositelji ove aktivnosti su pedagog/ica i psiholog/inja škole.

Nastavnici mogu, svakodnevnom opservacijom ponašanja učenika, identificirati one kojima je potreban dodatan savjetodavni rad s pedagogom/icom ili psihologom/injom škole. Ova aktivnost prepostavlja stalnu komunikaciju nastavnika i stručne službe škole. Nakon toga, pedagog/ica ili psiholog/inja škole napravi ciljnu skupinu od 4-6 učenika kojima je potreban dodatni savjetodavni rad (npr. iz svakog razrednog odjela po jedan učenik/ca koji/a je povučen/a u razredu i kojem/joj je potreban dodatni tretman u razvijanju socijalnih vještina). Poželjno je da se u skupinu uključe i učenici koji su adaptirani i pozitivno orijentirani kako bi osnažili povučeniju djecu.

U praksi učenici vrlo rado pristaju na ovakve vannastavne aktivnosti i često je to jedino mjesto u školi gdje imaju priliku govoriti o sebi, svojoj obitelji, poteškoćama u školi i s vršnjacima, ali i svojim vrlinama. Osim toga, u praksi neka djeca su na ovakvim radionicama prvi put uopće imala priliku govoriti o važnim životnim temama o kojima nisu govorila zbog neadekvatnog odgoja, stresa u obitelji, neosviještenosti roditelja, problema s mentalnim zdravljem roditelja kao i nasilja u obitelji.

Zbog toga je neupitna važnost i neophodnost provođenja ovih aktivnosti u školama i za jačanje kapaciteta stručnih službi.

Radom u malim skupinama djeca se povezuju, otvaraju prema okolini, bivaju ohrabrena za komunikaciju u razredu i stvaraju pozitivniju sliku o sebi i svijetu općenito.

Radi što boljeg učinka radionica važno je napomenuti da:

- » Voditelj/ica radionica mora posjedovati osnovna znanja i vještine vođenja skupine
- » Na početku školske godine putem Vijeća roditelja ili roditeljskih sastanaka treba napomenuti da će u školi biti provođene dodatne aktivnosti razgovora sa psihologom/injom ili pedagogom/icom i da će najvjerojatnije svi razredni odjeli i učenici imati priliku biti uključeni u njih. Ovo je važno da bi se izbjeglo stigmatiziranje učenika koji redovno posjećuju stručnu službu škole
- » Stručna služba škole može tražiti osnaživanje kapaciteta za provođenje radionica kroz suradnju sa Centrom za mentalno zdravlje
- » Zadatak razrednika jeste da obavijesti roditelje o potrebi dodatnog tretmana u stručnoj službi škole u najboljem interesu njihovoga djeteta

Prijedlog za izvođenje radionica u malim skupinama:

Vježba 5⁸²

(namijenjena pedagogu/ici ili psihologu/inji škole)

Igre zagrijavanja

Igre s imenom

1. Moje ime je... i priča moga imena je...
2. Moje ime je... i rimuje se sa...
3. Moje ime je.... i nešto osobito u vezi moga imena je...
4. Napravite bedž svoga imena, tako što ćete nacrtati nešto što volite kod sebe ili što vam je značajno

Dovršavanje rečenica

5. Moje ime je... i jedna stvar koju ne znate o meni je...
6. Moje ime je... i ja volim...
7. Moje ime je... i ja volim jesti....
8. Moje ime je... i ja ne volim jesti...
9. Moje ime je... i danas se nadam da ćemo...

Moje ime je... i danas se nadam da nećemo....

Igre s loptom

10. Baci loptu nekome i kaži glasno svoje ime
11. Baci loptu, kaži glasno ime osobe kojoj bacaš loptu i zamijenite mjesta sjedenja
12. Bacam loptu... i nešto što mi se sviđa kod tebe je...
13. Bacam loptu... i nešta čega se sjećam u vezi tebe je...

Igre pokreta

14. Stojeći u krugu, "prenesite" neki pokret drugu/drugarici pored sebe
15. Kopirajte pokret
16. Nastavite pokret

Napomena: Učenici tijekom izvođenja vježbi sjede ili stoje u krugu.

» Podsticanje pohvala među učenicima

U svrhu stvaranja pozitivnog ambijenta učionice u kojem se učenici s poštovanjem i ljubaznošću odnose jedni prema drugima možete koristiti podsticanje pohvala među njima. Ukoliko vam to postane praksa, učenici će osjećati klimu povjerenja u

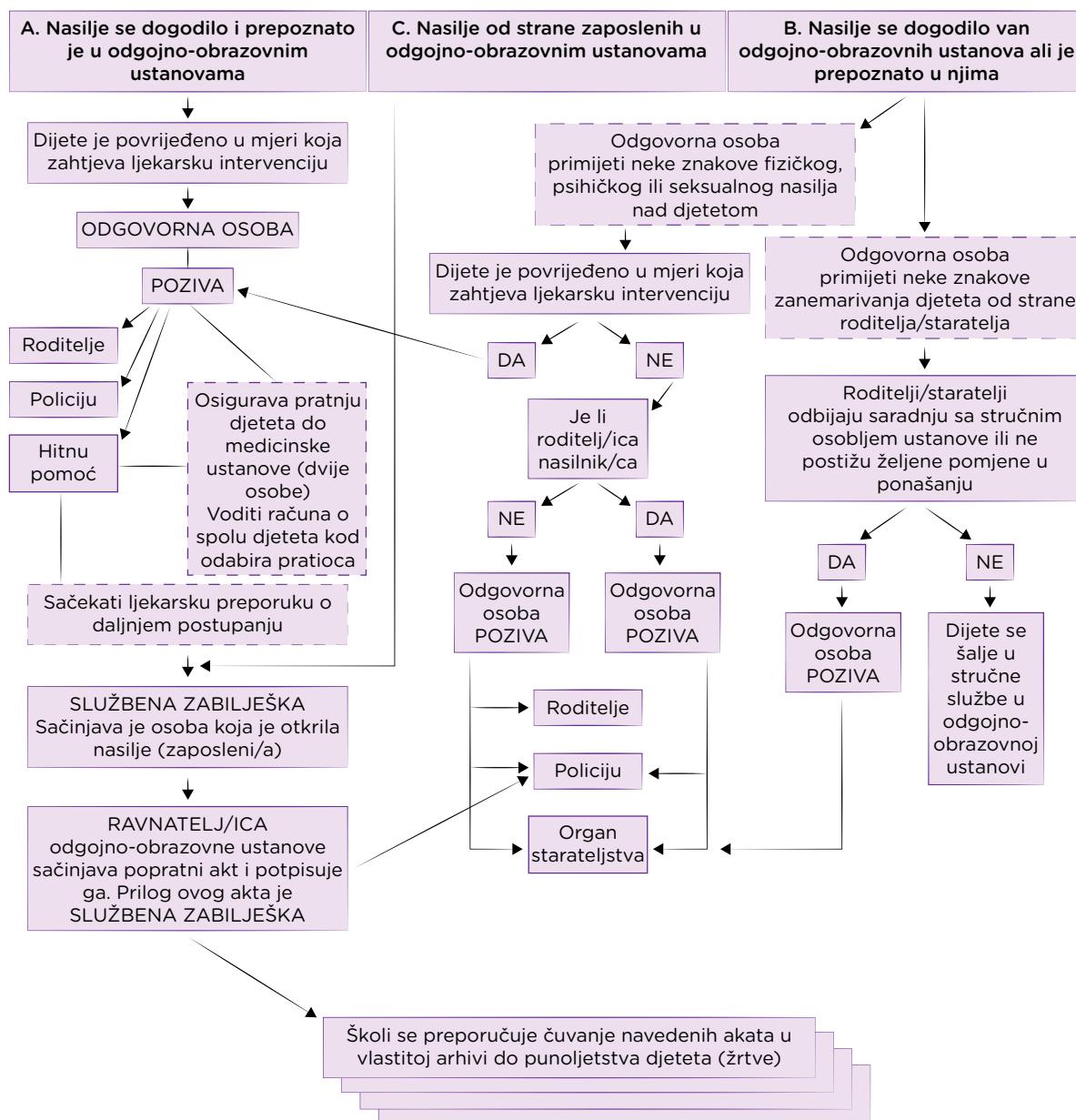
.....
 82 Vaughan, J. *50 Ways to Really Get to Know a Child, Slides from the Family Future Workshop*. Family Futures, London, 2012, str. 4.

razredu i veća je vjerojatnost da će biti i otvoreniji jedni prema drugima, a osim toga više će se fokusirati na pozitivne stvari jedni kod drugih što će vjerojatno smanjiti mogućnosti nasilnoga ponašanja u razredu.

Newell i Jeffery⁸³ navode ideje kako da realizirate ovu aktivnost s učenicima. Neke od njih su:

- » Neka učenici čitaju svoje radove, a vi pozitivno reagirajte na njih. Pitajte druge učenike što im se dopalo u tom radu
- » Neka učenici koji sjede u posljednjim klupama pišu bilješke o tome tko se lijepo ponaša ili tko dobro radi. Mogu komentirati učenike kojim se potom mogu podijeliti kartice ili im se može aplaudirati
- » Napravite kartice s pozitivnim komentarima. Učenici mogu jedni drugima davati kartice, a onda mogu reći kojim karticama su zadovoljni

Prilog: Slika 1

83 Newell S., Jeffery, D. *Transakciona analiza u učionici*. Psihopolis Institut, Novi Sad, 2011, str. 55-56.

Literatura:

- Beane, Allan L. (2004) *Učionica bez nasilništva*. Beograd: Kreativni centar
- Muratbegović, E. i sar. (2013) *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
- Newell S., Jeffery, D. (2011) *Transakciona analiza u učionici*. Novi Sad: Psihopolis Institut
- Olweus, D. (1998) *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga
- Tudor, K. (2008) *The adult is parent to the child, Transactional analysis with children and young people*. Dorset: Russel House Publishing

Internet izvori:

Connect with respect, Preventing gender-based violence in school, Classroom programme for Students in Early Secondary School (ages 11-14). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, UNESCO Paris and Bangkok, 2016.

<http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002432/243252E.pdf> (01.03.2017)

Crosson-Tower, Cinthya. *Uloga edukatora u preveniranju i reagovanju na zlostavljanje i zanemarivanje djece*. U.S. Department of Health and Human Services, 2003.

<https://hrcak.srce.hr/file/4652> (01.03.2017)

Rodna ravnopravnost je jedno od načela rada naše političke stranke. Naše stranačke kolegice su apsolutno ravnopravne sa svojim kolegama.

U stranačkim prostorijama...

Predsjedniče, naše stranačke kolegice se ne slažu s tim da se diskriminacija porodiljki riješiti ukidanjem porodiljskih naknada...

Da li je ta rodna ravnopravnost samo na papiru ili se provodi i u praksi?

Apsolutno smo posvećeni ostvarivanju rodne ravnopravnosti u praksi.
Pogledajte samo naše izborne liste!

ja može

znaju?!
izborne liste.

“UČITELJICA JE REKLA DA TO TREBAM URADITI OVAKO”

Snježana Petraš je profesorica pedagogije i psihologije. Rođena je 5.12.1963. godine u Kalesiji gdje je završila osnovnu školu. Srednju Medicinsku školu završila je u Tuzli 1981. godine, a Filozofski fakultet Odsjek pedagogija-psihologija 1985. godine u Sarajevu. U dugogodišnjem radnom stažu radila kao odgajateljica u vrtiću, pedagogica-psihologinja u srednjoj školi, profesorica psihologije u srednjoj školi i pedagogica-psihologinja u OŠ “Nova Bila” u Novoj Biloj, zadnjih dvadeset i tri godine.

Koliko je puta učenik/ca izgovorio/la rečenicu iz naslova? Kompetentan/a nastavnik/ka zna da od prvog dolaska u školu i načina komunikacije s učiteljem/icom ovise osjećanja i stav učenika/ce prema školi. Pri prvom susretu pozitivno potkrepljenje može biti izrečeno riječima, pogledom, osmijehom ili pripremom ugodnog i zanimljivog učioničkog prostora.

Učitelji i nastavnici su osobe koje, svjesno i nesvjesno, radom i komunikacijom imaju veliki utjecaj na formiranje osobnosti učenika. Obradom nastavnog sadržaja i načinom na koji to rade izravno utječu na razvoj dječije opće, socijalne i emocionalne inteligencije. Oni su osobe koje daju primjer, potiču, nagrađuju i kažnjavaju ponašanje učenika. Primjerenošću odgojnih metoda i njihovom primjenom uče ih kako prepoznati svoje i vrijednosti drugih, kako razviti pozitivnu sliku o sebi. Veoma je važno, tijekom nastavnoga procesa, naučiti učenike odgovornosti za vlastito ponašanje, kako upravljati vlastitim postupcima te razumijevanju svojih i osjećaja, potreba i želja drugih učenika. Učionica je mjesto u kojem učenici borave veliki dio vremena i zajedničkim radom razvijaju socijalne i emocionalne kompetencije.

Nastavnici i roditelji su oni od kojih djeca uče, oponašaju ih i prihvataju njihove vrijednosti, stavove i modele ponašanja.

Zbog specifičnosti poziva, učitelj/ica odnosno nastavnik/ca mora imati specifične kompetencije zasnovane na osobinama, znanju i vještinama. Kompetencije nastavnika podjednako su bitne u obrazovnom i odgojnem radu s učenicima.

Škola u ulozi sprečavanja vršnjačkog nasilja

Postavlja se pitanje kada početi preventivno djelovati.

Od prvog školskog dana svi učenici trebaju osjetiti da su dobrodošli u školu. Svečani prijem prvašića i njihovih roditelja prvoga dana u školi jedan je od načina da djeca dožive školu kao mjesto gdje će, osim učenja, družiti se, pjevati, plesati i igrati se. Osjećaj ugode i druženja s vršnjacima doprinosi oslobođanju djece i roditelja od stresa.

Nastavnik/ca kroz pripremanje i realiziranje sadržaja u svim predmetima treba prepoznati sadržaje i metode koji omogućavaju razvoj suradnje, razumijevanja, pozitivne komunikacije i bogaćenje emocionalnog života učenika. Kada govorimo o kompetencijama nastavnika u radu s djecom žrtvama nasilja i djecom sklonom nasilnim oblicima ponašanja, polazimo od činjenice da je pomoći potrebna i žrtvi i nasilniku/ci.

Kroz rad u sekcijama (športskim, dramskim, likovnim, glazbenim) zadovoljavaju se učenikove/cine potrebe za igrom, dokazivanjem i razvijanjem komunikacijskih sposobnosti, druženjem, timskim i kreativnim radom. Ove aktivnosti mogu biti iskorištene u prevenciji vršnjačkog nasilja, ali i u terapeutske svrhe u radu s učenicima koji su bili žrtve nasilja i onima koji su skloni nasilnim oblicima komunikacije.

Kompetencije nastavnika i suradnja s roditeljima

Već smo ranije naveli da se roditelji, kada je u pitanju vršnjačko nasilje, osjećaju neugodno, uplašeno, a ponekad imaju i agresivan način komunikacije. Ovakve situacije

od nastavnika/ce zahtijevaju visoku razinu emocionalne inteligencije, sposobnost empatije i vještine uspješne komunikacije. U razgovoru s roditeljima neophodno je:

- » Prije razgovora prikupiti točne informacije od sudionika kao i od promatrača i svjedoka
- » Poštovati načelo individualnosti, razgovore obaviti odvojeno s roditeljima žrtve nasilja i s roditeljima učenika/ce koji/a je počinio/la nasilje
- » Saslušati mišljenje roditelja
- » Pitati roditelje što misle o načinu rješavanja problema
- » Ovisno o vrsti i razini nasilja, obavijestiti roditelje o potrebi uključivanja drugih institucija u rješavanje slučaja, a poštujući Protokol o postupanju u slučajevima nasilja u školi
- » Predložiti odgojne postupke koji mogu doprinijeti rješavanju problema vršnjačkoga nasilja u školi

Nastavnici na roditeljskim sastancima mogu:

- » Realizirati teme vezane za pojavu i prevenciju vršnjačkog nasilja
- » Uključiti stručne suradnike poput pedagoga/ice, psihologa/inje, defektologa/inje i doktora/ice u realiziranje radionica na temu rodno utemeljenog i vršnjačkoga nasilja

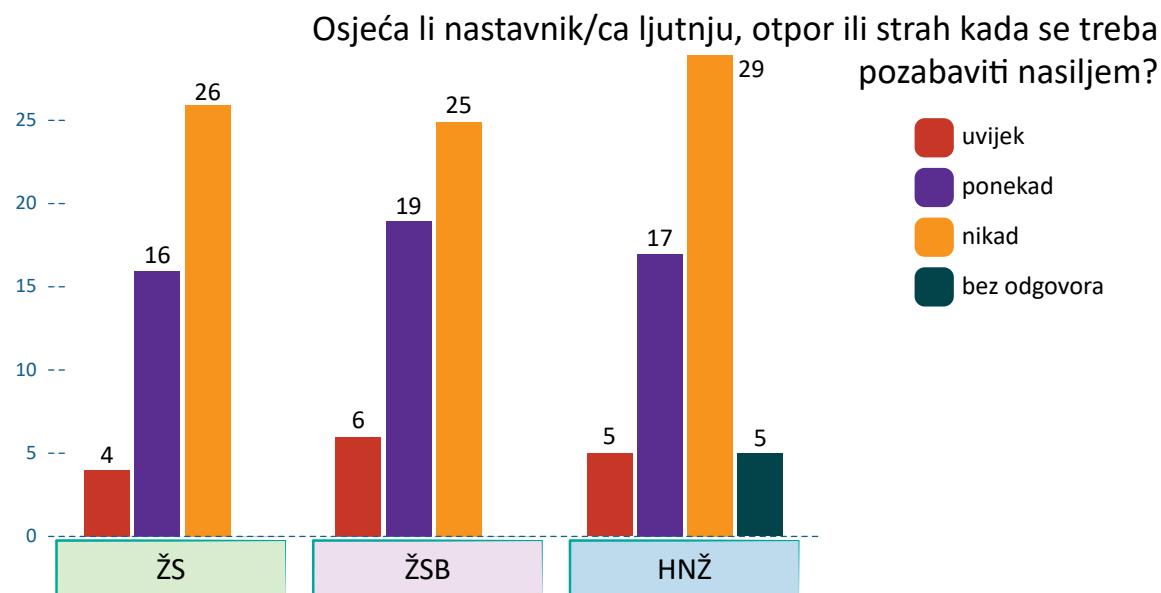
Edukacija na roditeljskom sastanku na temu Vršnjačko nasilje u školi u sklopu provođenja projekta Stop vršnjačkom nasilju u školama

Baseline studija pod nazivom Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u BiH” rađena s nastavnicima, pedagozima i ostalim školskim djelatnicima u tri županije FBiH govori da najveći broj nastavnika bez obzira na lokaciju škole nikada ili tek ponekad osjećaju ljutnju, strah i/ili otpor kada se treba pozabaviti nasiljem. To bismo mogli objasniti činjenicom da je u kvantitativnom dijelu istraživanja sudjelovalo najveći broj nastavnika koji već duži niz godina rade u nastavi pa su se samim tim već susretali s nasiljem u školi.⁸⁴

.....
⁸⁴ Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 30.

Nasilje u školi i emocije kod nastavnika/ce

Emocije koje nastavnik/ca osjeća kada se treba pozabaviti nasiljem

Županija		Ljutnja, strah, tjeskoba				Total
		Uvijek	Ponekad	Nikad	Bez odgovora	
ŽS	ŽS	4	16	26	0	46
ŽSB	ŽSB	6	19	25	0	50
HNŽ	HNŽ	5	17	29	5	56
Total		15	52	80	5	152

Svi sagovornici su se tijekom intervjuja složili da nasilje nikada nije priyatno vidjeti i prva reakcija koju čine ukoliko uoče bilo kakav oblik nasilja je da ga prekinu i pokušaju probleme riješiti odmah.⁸⁵

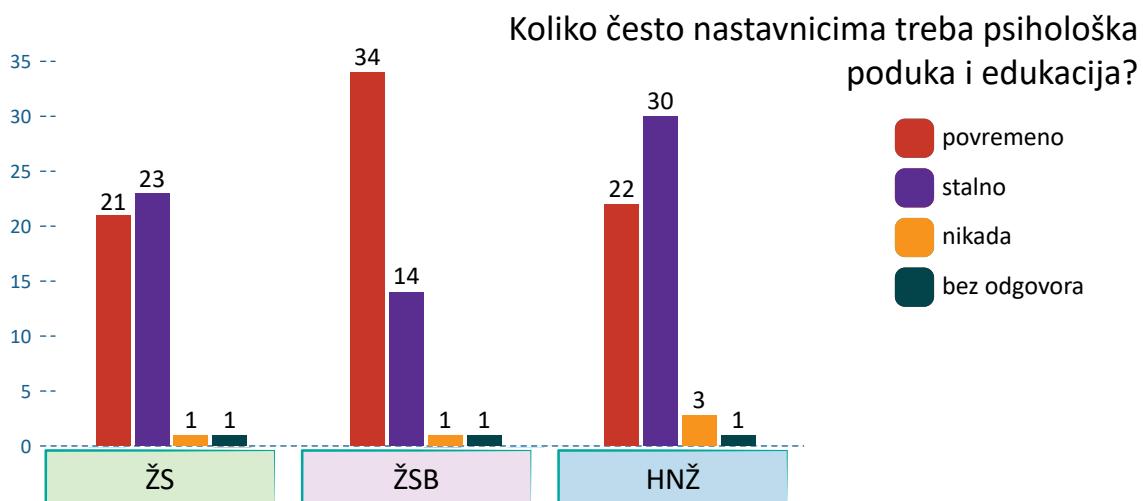
Posebnu važnost predstavljaju rezultati istoimene studije o potrebnoj edukaciji i podršci nastavnicima, kao i rad s cijelim školskim kolektivom na jačanju osobnosti i pružanju psihosocijalne potpore svim djelatnicima.

Gotovo svi nastavnici su se složili da im je povremeno potrebna potpora i pomoć psihologa. To još više podržava stanovište o nastavničkom poslu kao jako stresnom a poziciju nastavnika/ce kao (u većini situacija) usamljene osobe koja se sama pokušava nositi sa stresnim situacijama kroz koje zajedno sa učenicima prolazi. Također, gotovo svi nastavnici su se složili da se u borbu protiv nasilja u školi te prevenciju trebaju uključiti psiholozi.⁸⁶

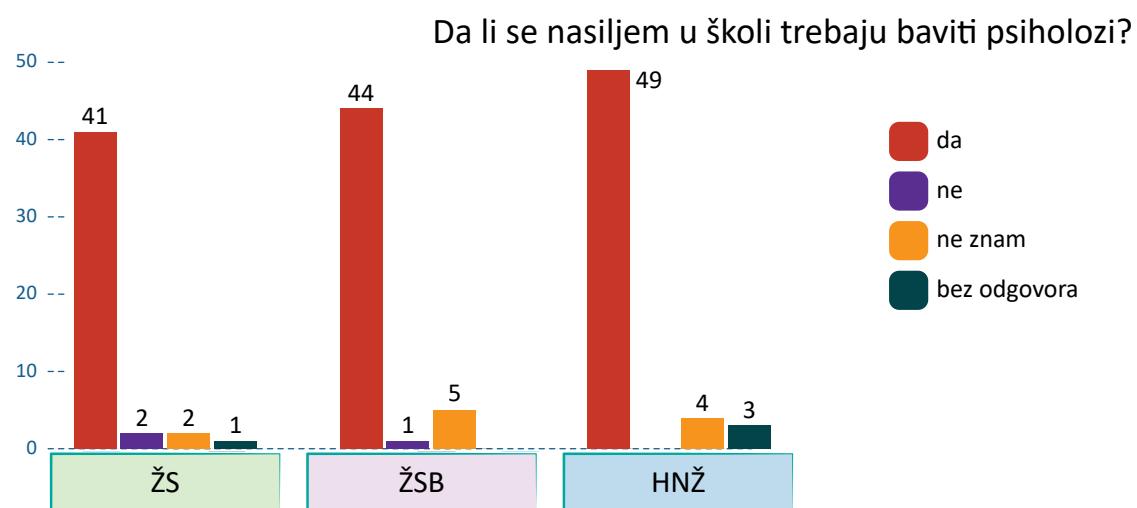
85 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 30.

86 Šahinović, M., Jeftić, A. *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 43.

Potreba za psihološkom potporom

Uloga psihologa u prevenciji i borbi protiv nasilja u školi

Jedna od sugovornica ulogu šire zajednice uključujući Centar za socijalni rad, MUP i općinu u rješavanju i prevenciji nasilja u školi vidi kroz različite programe i aktivnosti na kojima bi se trebalo više raditi:

- » Da organiziraju različite programe podučavanja na temu smanjenja nasilja
- » Da organiziraju individualnu potporu učenja socijalnih vještina kroz različite programe (jačanje samopouzdanja, promjene ponašanja, itd.)
- » Da uvedu akcione planove prevencije vršnjačkog nasilja i uključe sve relevantne institucije u te programe (škole već rade na tom polju), organiziraju individualnu potporu djeci – žrtvama nasilja i djeci koja su u riziku da postanu nasilna
- » Organizirati radionice za roditelje i nastavnike kao vid obuke za situacije vezane za vršnjačko nasilje
- » Organizirati vršnjačku potporu kao interventnu i preventivnu mjeru
- » Organizirati učenje socijalnih, emocionalnih i vještina ponašanja (za učenike nižeg uzrasta od šest do jedanaest godina starosti)
- » Važno je biti u stalnom kontaktu s roditeljima, pričati o tome zašto se događa nasilje, aktivno ih uključiti u rješavanje problema

- » Širu zajednicu treba upoznati sa svim projektnim aktivnostima koje se rade iz oblasti vršnjačkoga nasilja, upoznati ih s pristupom i ciljevima

Prednosti vršnjačke potpore su u tome što:

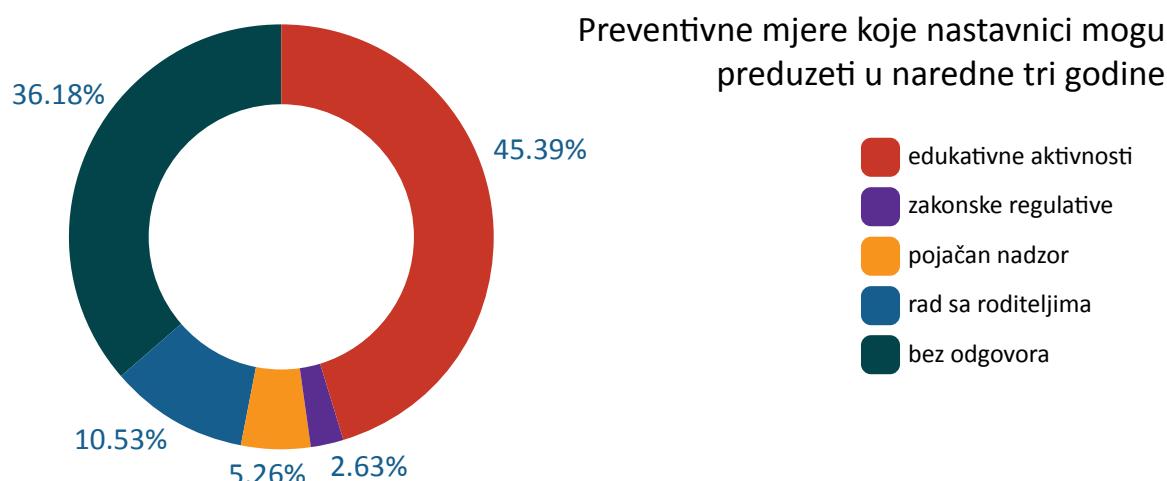
- a) se mladi lakše povjeravaju vršnjacima nego odraslima
- b) žrtva nasilja se ima kome obratiti i vidi da uposlenici škole preduzimaju nešto (dakle, osjećaju neki vid sigurnosti)
- c) mladi tj. vršnjaci mnogo bolje razumiju jezik djece koja nisu naučila da govore o svojim osjećajima (intervju br. 5, Županija Sarajevo)

Ispitanici su osobito naglasili da su preventivne aktivnosti vrlo važne u edukaciji učenika od prvih razreda. Prevencije, osim upoznavanja s protokolima i edukativnim radionicama na temu, uključuju i športske aktivnosti, umjetničke sekcije, volonterske i društvene akcije koje potiču empatiju, bliskost, volju i brigu jednih o drugima, osnaživanje veza među djecom i jačanje njihovog prijateljstva:

“Meni je prevencija nasilja i šport i druženje. Ako bismo uključili što više takvih sadržaja, gdje bi razvijali drugarstvo, prijateljstvo, humanitarni rad, ako bismo te osobine razvijali kod djece, ove druge kao što su agresivnost i ljutnja bismo skroz suzbili.” (intervju br. 2, Hercegovačko-neretvanska županija) pa sugovornica nastavlja kako upravo te aktivnosti odbijaju djecu od pretjeranog korištenja interneta ili igranja igrica kao i gledanja neprimjerenih sadržaja na televiziji.

“Šira zajednica, uključujući Centar za socijalni rad i policiju, treba raditi na osmišljavanju što većeg broja sadržaja koji su smirujući i antistresni, kako za učenike tako i za sve djelatnike škole.” (intervju br. 8, Županija Sarajevo)

Nastavnici koji su sudjelovali u kvantitativnom dijelu studije istakli su edukativne aktivnosti kao preventivne mjere koje bi se mogle provoditi u naredne tri godine (grafikon 24 i tabela 12). Ipak, zanimljivo je da veliki broj nastavnika nisu odgovorili na ovo pitanje što nije u skladu sa njihovim prethodnim odgovorima o spremnosti na suočavanje sa nasiljem i odsustvom negativnih emocija u takvim situacijama. To upućuje na činjenicu da je nastavnicima potrebna stručna pomoć kako bi se mogli uspješno nositi s nasiljem u školi (vršnjačkim i rodno utemeljenim), ali i kako bi mogli planirati, konstruirati i kasnije evaluirati preventivne strategije. Samim tim, neodlučnost koju su nastavnici pokazali prilikom odgovaranja na ovo pitanje zapravo govori i o njihovoј nesigurnosti u vlastite kapacitete, ali i (vrlo vjerojatno) prezasićenosti samom problematikom te o nedostatnoj psihološkoj podršci.

Preventivne mjere koje nastavnici mogu preuzeti u naredne tri godine

	Preventivne mjere					Total	
	Edukativne aktivnosti	Zakonske regulative	Pojačan nadzor	Rad sa roditeljima	Sve navedeno		
Županija	ŽS	19	1	1	10	15	46
	ŽSB	26	3	2	4	15	50
	HNŽ	24	0	5	2	25	56
	Total	69	4	8	16	55	152

U široj zajednici izdvajamo još općine, nevladin sektor i vjerske zajednice koji imaju važne uloge u prevenciji nasilja. Neizostavno je i Ministarstvo za obrazovanje, osobito zbog osmišljavanja edukacija za roditelje:

“Definitivno Islamska zajednica može dosta uraditi na prevenciji nasilja u društvu kao i nevladin sektor i projekti koji se vežu za nenasilje.” (intervju br. 10, Županija Sarajevo)

“Djeci treba sigurna obitelj i roditelji trebaju mnogo edukacija kako bi na pravi način svojoj djeci davali prave informacije. Te edukacije trebaju dolaziti od strane ministarstava i ostalih organizacija da se educiraju roditelji, kako pristupati, kako raditi.” (intervju br. 19, Županija Sarajevo)

“Svi mi imamo nekih mana, naravno, nije niko idealan, ali moraš učenika podstaknuti, podići ga u nečemu, ako je bio dobar u nečemu reći mu: ‘Bravo!', pomilovati ga, reći neku lijepu riječ.” (intervju br. 17, Hercegovačko-neretvanska županija)⁸⁷

.....
87 Šahinović, M., Jeftić, A. Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini, TPO Fondacija Sarajevo, 2017, str. 45-47.

Literatura:

Beganović, S., Eminović, J., Petraš, S., Džanan, Š. (2015) *Stop vršnjačkom nasilju-! razvoj mehanizama rane prevencije i intervencije vršnjačkog nasilja u školi*. Bugojno: Udruga roditelja, građana i prijatelja za pomoć djeci i omladini sa posebnim potrebama Leptir

Rijavec, M., Miljković, D. (2010) *Pozitivna disciplina u razredu*. Zagreb: IEP-D2

Nastavni plan i program na hrvatskome jeziku za devetogodišnje osnovne škole u Bosni i Hercegovini za Županiju Središnja Bosna. Ministarstvo znanosti, kulture i športa Županije Središnja Bosna

Olweus, D. (1998) *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga

Protokol o postupanju u slučajevima nasilja među djecom i mладима (2013). Travnik: Ministarstvo obrazovanja znanosti kulture i športa ŽSB

Snježana R., Rakonca D., Jelavić, Ž., Horvat, R. *Modul odgoja i obrazovanja za promicanje ravnopravnosti spolova - Radni materijal za učenike i učitelje razredne nastave*. Agencija za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo

Šahinović, M., Jeftić, A. (2017) *Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini: Baseline studija*. Sarajevo: TPO Fondacija

VJEŽBE

Edukacija članova Vijeća učenika – peer edukatora u OŠ “Nova Bila” u okviru provođenja projekata “Stop vršnjačkom nasilju u školama u općinama Travnik i Bugojno”.

Ciljevi treninga:

- » Potaknuti sudjelovanje učenika u izradi razrednih pravila ponašanja u slučaju nasilja u školi, razviti osjećaj pripadanja razrednom odjelu te osvijestiti i izreći međusobna očekivanja od rada u razrednom odjelu i školi u cjelini
- » Analizirati i definirati opća razredna pravila ponašanja u slučaju nasilja u školi
- » Upoznavati sudionike u svrhu uspostavljanja pozitivne komunikacije i uspostavljanja prvog kontakta i interakcije u skupini
- » Razvijati kod učenika prezentacijske i komunikacijske vještine
- » Sagledati utjecaj “okidača” na pojavu konflikta, uočiti ljudske postupke koji dovode do njega i načine ponašanja ljudi u konfliktu
- » Povezati aktivnosti u radionice sa školskim razrednim situacijama kad su u pitanju konflikti i kako ih rješavamo⁸⁸

Materijal za radionice s nastavicima

Analize slučaja – primjeri iz prakse, autor Snježana Petraš, prof. pedagogije i psihologije

1. Emocionalna inteligencija

Ponedjeljak, šesti sat, kemija.

Nastavnica obrađuje lekciju “Kemijski spojevi”. Učenici s većim ili manjim zanimanjem prate rad. Radna atmosfera je pozitivna.

Matej već nekoliko sati ispruži ruke preko klupe, nasloni glavu i po koji put glasno zijevne dajući do znanja da mu je jako dosadno i da ga sve to što se radi ne interesira.

Nastavnica razmišlja: “Dosad sam ovo ponašanje ignorirala, ali to nije rješenje, on ništa neće i ne želi naučiti, a i drugim učenicima smeta i daje loš primjer, pokušat ću nešto drugo.”

“Matej, imam osjećaj da si sad jako umoran i da ti se spava. Želiš li prošetati do toaleta, umiti se i malo osvježiti? Mi ćemo te pričekati s nastavkom lekcije.”

Matej podiže glavu, iznenađeno je pogleda i reče: “Naravno, želim izaći.”

Dok je prolazio pored nastavnice ona mu pruži papirnate maramice uz osmijeh i reče: “Da obrišeš lice.”

Matej ih uze i izađe iz učionice. Nije prošlo nekoliko minuta, a Matej uđe u učionicu

.....
88 Beganović, S., Eminović, J., Petraš, S., Džanan, Š. *Stop vršnjačkom nasilju – Razvoj mehanizama rane prevencije i intervencije vršnjačkog nasilja u školi*, Udruga roditelja, građana i prijatelja za pomoć djeci i omladini sa posebnim potrebama Leptir, Bugojno, 2015, str. 106.

nasmiješen, pogleda nastavnicu i upita: "Nastavnice, mogu li ja spajati kemijske spojeve od kuglica plastelina?"

Pitanja za nastavnike:

Jeste li u praksi imali sličnih situacija?

Kako se osjećate u situaciji kada vas učenik/ca namjerno ignorira ili ometa u radu?

Što najčešće uradite?

2. Goran

Goran je učenik četvrtog razreda. U drugu školu dolazi početkom drugog polugodišta.

Dolazi s roditeljima koji su veoma uplašeni i zabrinuti i mole da ga primimo u našu školu.

Goran je krajem trećeg razreda počeo pokazivati neobične oblike ponašanja, sjedi u kući, ne želi ići u školu niti se družiti s vršnjacima. Traži stalno prisustvo majke u hodniku škole dok je na satu. Ne izlazi tijekom sata, ali mora sjediti u prvoj klupi do vrata. Učenici u razredu ga počinju izbjegavati, a učiteljica prisustvo majke doživljava kao kontrolu i pritisak na svoj rad.

Pitanja za nastavnike:

1. Što biste uradili da Goran dolazi u vaš razred?
2. Koje osobe u školi mogu pomoći Goranu?
3. Da ste Goranov roditelj/ica što biste uradili?

3. Josip

Josip je učenik sedmog razreda. Ima problema u učenju i ponašanju. U školu putuje preko dvadeset kilometara i jedino je dijete u svom selu. Na satima je nezainteresiran, igra se čime ometa rad drugih učenika i nastavnika. Voli zadirkivati druge, a sam ima vrlo nizak prag tolerancije i veoma brzo i agresivno reagira.

Kroz program vršnjačke potpore Stanimir član tima za vršnjačku potporu na malim odmorima druži se s Josipom, a njihove teme su po Josipovom izboru: šport, zemljopis, domaće zadaće.

U njihovom razrednom odjelu smanjio se broj slučajeva vršnjačkog nasilja, a oba učenika su veoma zadovoljna druženjem.

Radionice za sate razrednoga odjela

Cilj primjene ovih radionica na satima razrednoga odjela je:

Propagiranje i stjecanje nediskriminirajućih znanja o ženama i muškarcima, uklanjanje neravnopravnosti spolova i rodnih stereotipa, učenje mirovorne komunikacije te sprečavanje nasilja nad ženama, odnosno muškarcima.

1. Tema:

Dječaci i djevojčice

- » *To sam ja*

Cilj: Razviti pozitivnu sliku o sebi, osjećaj vlastite i vrijednosti ljudskog dostojanstva.

Znanja: Prepoznati i definirati spolne i rodne razlike i sličnosti dječaka i djevojčica.

Vještine:

- » Razvijanje vještine komunikacije.
- » Razvijanje osjećaja tolerancije.
- » Razvijanje vještine zagovaranja i zastupanja ravnopravnosti spolova.

Stavovi:

- » Uvažavanje i prihvaćanje spolnih razlika bez stereotipa.
- » Nediskriminirajući stav prema rodnim i spolnim razlikama.

Pribor: CD uređaj, CD, papir, olovka, bojice, listić – slagalica, škare, papir, štop

IGRA – Ja sam i najviše volim

Učenici su u krugu. Svatko kaže svoje ime i što najviše voli. (Ja sam Ana i najviše se volim smijati.) Drugi/a do njega/nje ponavlja izgovoreno i govori za sebe. (Ja sam Damir i najviše volim spavati.) Tako se izmjenjuju ponavljajući što su čuli od svojih prethodnika te se bolje upoznaju.

AKTIVNOST – To sam ja

(prema radionicici iz Budimo prijatelji – Bognar, Uzelac, Bagić)

Učenici crtaju svoj lik. Napišu što vole na čelo, što rado gledaju u oči, što vole slušati u uši, na nos što vole njušiti, u usta o čemu vole pričati.

Kada završe sjednu u četvorke i razgovaraju o tome što vole.

Dječaci i djevojčice – Slični smo a različiti

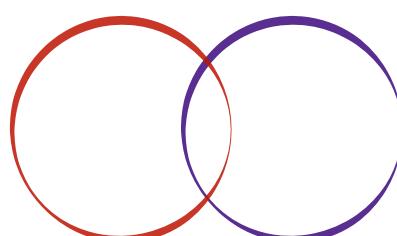
Cilj: Bolje međusobno upoznavanje i poštovanje svatkog bez obzira koliko se razlikuje od nas.

Znanja:

- » Uočavanje sličnosti i različitosti dječaka i djevojčica
- » Znati da su različiti, ali jednako vrijedni

Vještine:

- » Razvijati znanja o potrebi razumijevanja i uvažavanja različitosti

- » Razviti aktivan i odgovoran odnos prema osobama različitog i istog spola
- » Razvijanje osjećaja tolerancije

Stavovi:

- » Prihvatići sličnosti i razlike
- » Uvažavanje i prihvaćanje spolnih razlika bez stereotipa

Pribor: DVD, papir s Vennovim dijagramom, olovka, klupko vune

2. Tema

UPOZNAVANJE

Uz tihu glazbu učenici se kreću po učionici, bez određenog cilja, brže ili sporije (kretati se u ritmu glazbe). Na prekid glazbe svatko se predstavi učeniku/ci koji/a mu/joj je najbliži/a.

Na primjer: Ja sam Lara i volim plesati. Ja sam Ivan i volim nogomet.

Šetnja učionicom traje onoliko vremena koliko učiteljica smatra da je zanimljivo.

AKTIVNOST - Čega se volimo igrati?

Složiti klupe i sjesti u paru (dječak – djevojčica). Svatko zapisuje na papir čega se voli igrati, a zatim razgovaraju o sličnostima i različitostima.

Nakon razgovora dijelimo papir s nacrtanim Vennovim dijagramom.

U prvi krug dječaci zapisuju igre koje vole, a u drugi krug djevojčice. U presjeku krugova zapisuju igre koja su im zajedničke.

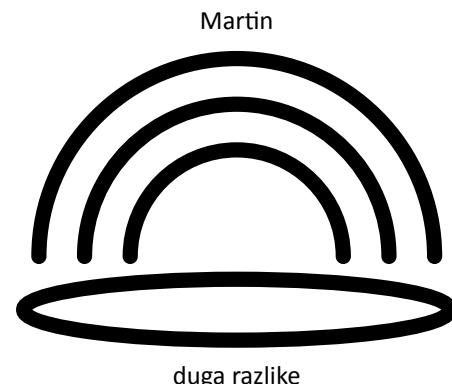
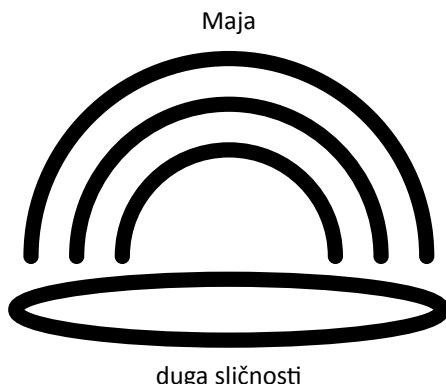
Dogovaraju tko će pisati u koji krug. U sredinu će pisati igre koje vole zajednički igrati.

Razgovor – analiza Vennovog dijagrama para. Obratiti pozornost na dio koji je zajednički za dječake i djevojčice.

AKTIVNOST - Sličnosti i razlike

(prema radionici iz “Budimo prijatelji” – Bognar, Uzeljac, Bagić)

Učenici su u parovima: dječak i djevojčica. Razgovaraju i traže što im je zajedničko, a po čemu se razlikuju u odnosu na obitelj, navike, ono što vole (film, pjevač, pjevačica, knjiga, predmet), strahove, nade, prijatelje... Jedan u paru piše.

3. Tema:

Dječaci i djevojčice – Izražavamo osjećanja

Cilj: Razviti pozitivnu sliku o sebi, osjećaj vlastite i vrijednosti ljudskog dostojanstva

Znanja:

- » Prepoznati i izraziti osjećaje
- » Prepoznati i definirati spolne i rodne razlike i osobnosti dječaka i djevojčica

Vještine:

- » Razvijanje vještine komunikacije
- » Razvijanje osjećaja tolerancije

Stavovi: Nediskriminirajući stav prema rodnim i spolnim razlikama

Pribor: Papir, olovka, bojice, listić

IGRA – Zum-škrip

Učenici stoje u kružnoj formaciji gledajući u sredinu. Prvi počinje izgovorom ZUM i naglim pokretom glave u desno, kao da automobil naglo prođe kraj njega. Pokret se prenosi na idućeg, a prvi vraća glavu u početni položaj. Pokret i zvuk šire se krugom sve dok se ne začuje ŠKRIPT, kao kočenje. Tada se zvuk ZUM prenosi u suprotnom smjeru.

Svatko ima pravo mijenjati smjer kretanja, ali samo jednom.

AKTIVNOST – Ljutnja

Učenicima se postavi pitanje: *Što vas ljuti? Znate li se ljutiti? Kako izražavate svoju ljutnju?*

Objasniti da ljudi različito reagiraju i različito iskazuju ljutnju.

- a) Jedni/e tvrde: "Mene nitko ne zeza, sve brzo sredim šakama."
- b) Drugi/e samo kažu: "Zašto me ljutiš? Sada sam tužan/a i plačem."
- c) Treći/e, pak, bez riječi okreću leđa i tri dana ne razgovaraju s onim tko ih je naljutio, dure se.

Jesi li se prepoznao/la u netkoj od tih reakcija? Jesi li dobro riješio/la problem koji je uzrokovao ljutnju?

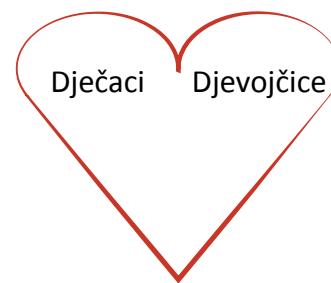
Raspisava. Najbolje je odmah pokazati da smo ljuti, ozbiljnim i ljutitim glasom reći: "To što si rekao/la me jako naljutilo! Ne radi to, ljutiš me!" – a zatim objasniti što nas je razljutilo. Postupiš li tako, oslobođaš se ljutnje i odmah ti je lakše, a i druga strana zna o čemu je riječ.

4. Tema - Razlike između roda i spola

Uvod u "Rod": Kako gledati svijet kroz prizmu "roda", str. 22.

GRIJEŠE LI RODITELJI?

Učenike dijelimo u parove. Svaki par treba napisati tri primjera što bi trebalo mijenjati u ponašanju roditelja tijekom odgajanja dječaka i djevojčica.

IGRA – Želim biti...

Učenici zamišljaju što bi jednog dana željeli raditi. Netko opisuje posao koji radi. Drugi pogađaju koji je to posao. Pri tome naglasiti izgovor zanimanja (muški rod, ženski rod).

Razgovor

Jesu li sva zanimanja za oba spola? Ima li zanimanja koja ne bi trebali obavljati muškarci odnosno žene? Što vaši roditelji rade? Navedimo nekoliko primjera.

AKTIVNOST – Zanimanja

MUŠKI ROD	ŽENSKI ROD
Liječnik	Liječnica
Poštar	Poštarica
Vozač	Vozačica
	Krojačica
Učitelj	
	Ravnateljica

AKTIVNOST – Što volim, a što mi smeta

Svatko dobija listić na kojem će napisati što voli, a što mu smeta u razredu. Nakon pojedinačne aktivnosti slijedi podjela u skupine i uspoređivanje napisanog. Označavanje zajedničkog i izvještavanje ostalih.

Zajednička lista i uspostava pravila rada i ponašanja u skladu s onim što prihvata/ne prihvata većina.

Naglasiti da se razlikujemo, ali različitosti su naše bogatstvo. Poštujemo se i međusobno uvažavamo.

U RAZREDU

VOLIM	SMETA MI

5. Tema

DISKRIMINACIJA

Učitelj/ica pokazuje natpis:

Sve djevojčice danas mogu otići sa sata pet minuta ranije.

Svi plavooki moraju cijeli sat matematike stajati uza zid.

Traži se da učenici napišu komentar ovih naredbi: "Ja kao pripadnik/ca onih koji imaju plave oči mislim ... Ja kao onaj/a koji/a nemam plave oči mislim..."

Može se kratkotrajno provesti diskriminacija kao eksperiment. Dogovori se – ignorirat ćemo sve plavokose cijeli sat.

Po završetku razgovaramo kako su se osjećali isključeni, a kako oni koji su ih isključili. Što su željeli učiniti isključeni? Biste li im pomogli?

Diskriminacija može biti za nekoga dobra – išli su ranije sa sata, a može biti i vrlo loša. Kako su oni koji stoje doživjeli one koji sjede? Što osjećate prema onom/onoj koji/a daje takvu naredbu?

Jeste li nekada bili diskriminirani? Jeste li vi nekoga diskriminirali? Kako se osjećate kad se toga sjetite?

IGRA – Ustanimo zajedno

Dječak i djevojčica sjede na podu. Uhvate se za ruke i pokušaju zajedno ustati. Kad ustanu istu vježbu rade četvorke, osmorke i cijeli razred.

"Pravim je prijateljima sve zajedničko."

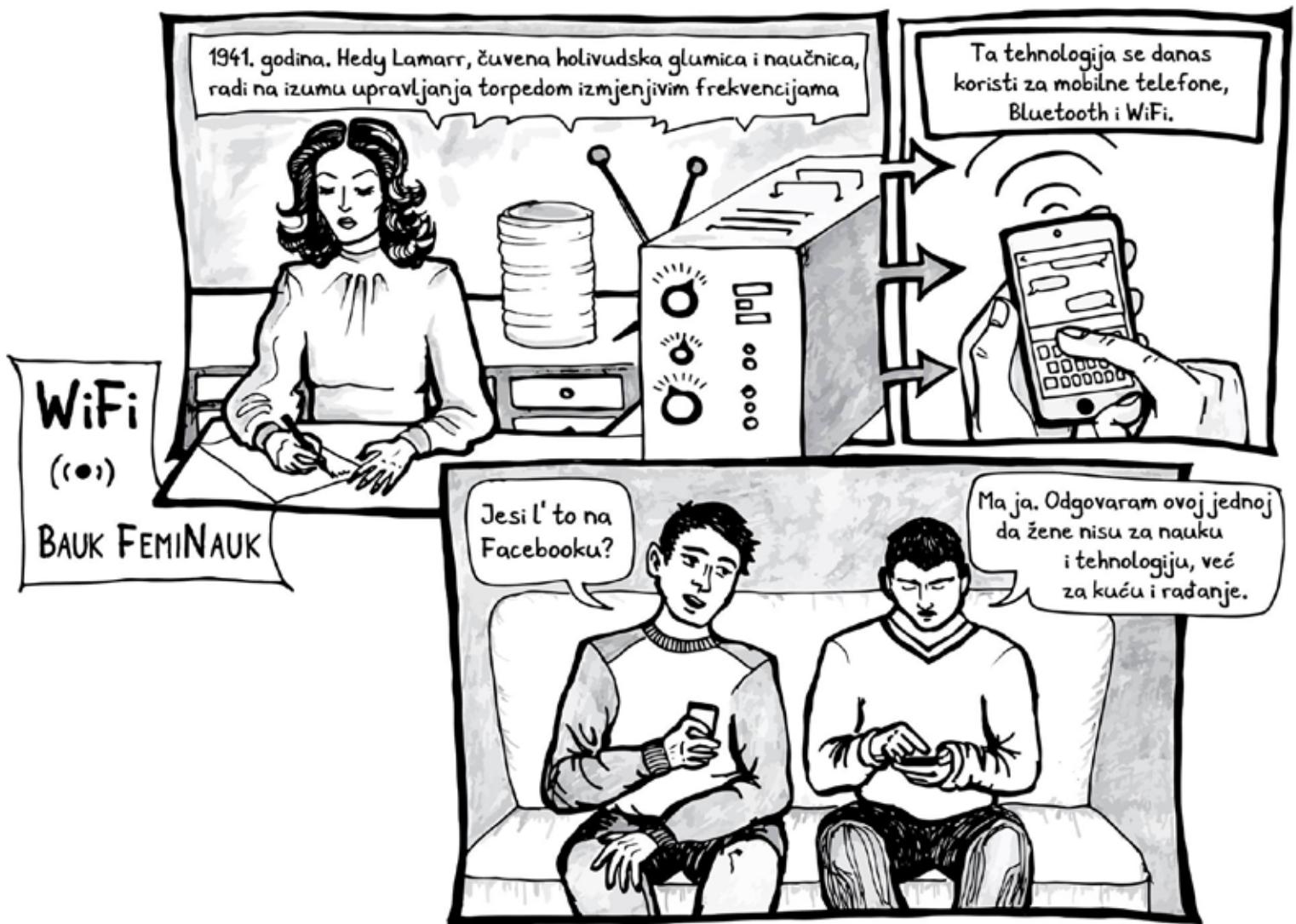
IGRA – Kojem plemenu pripadam?

Učitelj/ica stavlja učenicima koji žmire obojani papirić (plavi, crveni, žuti, zeleni) na čelo. Samo na jednom papiriću je crna točka. U četiri ugla učionice su plavi, crveni, žuti i zeleni papir. Učenici trebaju bez riječi, samo pokretima i pogledima dovesti jedni druge u ista plemena.

Ostaviti što će se dogoditi s crnim.

Raspraviti kako su se osjećali. Jesu li se lako sporazumjeli? Kako su se sporazumjeli s pripadnicima iste skupine? Tko ili što im je najviše pomoglo? Jesu li osjetili da neće biti prihvaćeni? Imamo li takvih situacija u stvarnom životu?⁸⁹

.....
89 Teme i radionice preuzete iz Modul odgoja i obrazovanja za promicanje ravноправnosti spolova – Radni materijal za učenike i učitelje razredne nastave Snježana Romić, Dragana Rakonca, Željka Jelavić, Renata Horvat, Agencija za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo.

ŠTO NE ZABORAVITI?

Nermina Vehabović-Rudež je rođena u Sarajevu 24.11.1968. godine. Osnovnu i srednju školu je završila u Visokom, Filozofski fakultet u Sarajevu. Magistrica psiholoških nauka je postala 2014. godine. Educirala se u nekoliko psihoterapijskih škola a 2005. godine je postala prva licencirana psihoterapeutkinja iz BiH u Europskoj asocijaciji za psihoterapiju. Godine 2004. je postala instrukturica Instituta William Glasser za realitetnu terapiju i teoriju izbora. Radila u NVO "Medica" Visoko od 1998. do 2007. godine, a od 2008. radi u Centru za mentalno zdravlje pri J.U. Dom zdravlja Visoko. Profesionalni angažman kao instrukturica ima u formalnoj edukaciji iz realitetne terapije i teorije izbora te kao predavačica, psihoterapeutkinja i supervizorica. 2005. godine objavila priručnik za roditelje "Voljela bih podijeliti s vama", bila je koautorica dvije knjige i objavila više stručnih radova iz područja psihologije i psihoterapije. Inspiracijske kartice za mlade je objavila 2017. Učestvovala na konferencijama i okruglim stolovima na temu psihoterapije, ratne traume i nasilja u obitelji. Udata je i majka punoljetne kćerke.

Za prepoznavanje i pravilan tretman vršnjačkoga nasilja je potrebno razlikovati tri pojma: ljutnju, agresiju i nasilje. Ljutnja je potpuno normalna i zdrava ljudska emocija. Kada izmakne kontroli, pretvara se u bijes i postaje destruktivna te može prouzrokovati brojne probleme u odnosima s ljudima. Osobe obuzete bijesom ponekad imaju doživljaj da ljutnja upravlja njima i njihovim životom.

Ljutnja je adaptivan način reagiranja na prijetnju, a pokreće snažna, često agresivna ponašanja koja osobi omogućavaju da se bori protiv napadača. Određena razina ljutnje je, dakle, neophodna za opstanak. Međutim, uobičajeni ljudski problemi ne traže fizičko obračunavanje s "napadačem/icom". Nije moguće niti korisno napasti svaku osobu ili objekat koji osobu nerviraju ili frustriraju. Socijalne norme, zakoni i zdrav razum ograničavaju ljude u izražavanju ljutnje.⁹⁰ Postoje osobe koje teže kontroliraju ljutnju. Jedan od razloga može biti u odgoju i socijalizaciji: ljutnja se često procjenjuje kao negativna pa su ljudi naučeni da je nije u redu izražavati. Kao rezultat, ljudi ne nauče konstruktivno izraziti i kanalizirati ljutnju. Drugi razlog je fiziološki: neka djeca su rođena iritabilnija i osjetljivija a znaci toga su prisutni od ranog uzrasta. Istraživanja su, također, pokazala da obitelj igra važnu ulogu. Ljudi koji se lakše naljute uglavnom dolaze iz obitelji koje su kaotične i nevješte u emocionalnoj komunikaciji.

Agresivnim ponašanjem se smatra ono čiji je dio namjera da se nekome nanese fizička ili psihološka šteta. Agresijom se ne smatra npr. ako se neko dijete nemjereno sudari s drugim djetetom na školskom hodniku, ali ćemo čupanje kose nazvati agresivnim ponašanjem. Cilj agresije može biti i psihička bol te je agresija, npr. ako dijete govori ružne stvari o drugima. Agresivnost može biti usmjerenata prema ljudima, životinjama ili predmetima. Agresivno je ponašanje ako dijete namjerano uništava tuđu svojinu. Treba razlikovati agresiju koja je rezultat ljutnje ili bijesa i onu koja je usmjerena

⁹⁰ Krnetić, I. *Bijes, Savjetovanje* <http://www.krnetic.com/bijes.html> (20.5.2017)

postizanju netkog cilja (igračke, privilegije i dr.). Ako majka izgrdi djevojčicu koja nije pospremila svoje igračke, a ona nakon toga napadne mlađu sestru, njezina je agresija rezultat ljutnje i prenesena je na drugoga. To je često u ponašanju i naziva se pomjerena agresija.

Nasilničko ponašanje je veliki problem među djecom i mladima i sve je učestalije. Maltretiranje među vršnjacima je sveprisutan problem u različitim kulturama a neki ga smatraju razvojnim poremećajem. Obzirom da u ovom Priručniku pokušavamo ponuditi informacije nastavnicima kako bi što adekvatnije i uspješnije prevenirali i riješili slučajeve nasilja u školama, potrebno je dodatno naglasiti razlikovanje učeničkih ponašanja. Od nastavnika/ce ne treba očekivati da se posveti samo promatranju ponašanja, ali onaj/a koji/a je zainteresiran/a za učenike će brže prepoznati da se nesto "čudno" događa u odnosima među njima. Nastavnik/ca treba biti opušten/a na satu te na taj način graditi odnos povjerenja s učenicima, ali i ne i prelaziti preko učeničkih ponašanja koja nisu uobičajena, umanjujući njihov značaj, pravdajući to godinama ili prolaznošću ponašanja. Rekli bismo, najbitnije je pronaći mjeru između kontrole učeničkih ponašanja i popustljivosti. Također, treba naglasiti da nastavnik/ca nije taj/ta koji/a treba preuzeti odgovornost i samostalno rješavati probleme vršnjačkoga nasilja već treba suradivati s pedagoško-psihološkom službom, roditeljima i upravom.

Sve počinje povjerenjem!

Međuljudski odnosi su srž našega mentalnog zdravlja.⁹¹ Ukoliko odnosi koji su nam važni ne funkcioniraju kako želimo,javljaju se različite psihološke poteškoće. S druge strane ako imamo dobre odnose to će se pozitivno odraziti i na naše psihičko zdravlje. U školi nastavnik/ca vodi nastavu, ali i druge aktivnosti. Poučavanje nije lako, a često se u tom procesu iz vida mogu izgubiti potrebe nastavnika i učenika. Da bi bilo što uspješnije potrebno je da nastavnik/ca kreira dobre odnose pod čim se podrazumijeva da rad u razrednom odjelu bude svrhovit, aktivan, opušten, srdačan i sređen.

Za sve to je nužno da nastavnik/ca ima autoritet u razrednom odjelu. Taj se autoritet gradi na tri načina: osobnošću (pokazuje svojim primjerom kako se ponaša u različitim situacijama u školi i van), pozicijom u razredu (stavljanje do znanja da nastavnik/ca vodi nastavni proces i ima najveću odgovornost) i znanjem (što se pokazuje sigurnošću i kvalitetom prezentiranja nastavnog sadržaja učenicima). Nekada nastavnici ne shvataju sve dimenzije svoje uloge. Ukoliko nastavnik/ca površno reagira ne pridajući značaj nasilničkome učeničkom ponašanju, umjesto da bude u stvarnoj interakciji (koja podrazumijeva cijelokupno evaluiranje učenja, razvoja i ponašanja), morat će se nositi s posljedicama, a to je često gubitak autoriteta. Učenici tako mogu pogrešno učiti da trebaju reagirati na tuđa ponašanja, a ne rješavati probleme i ulagati u odnose s drugima. Zbog toga je kreiranje dobrog odnosa s učenicima višedimenzionalan proces i jedan od osnovnih zadataka nastavnika. Svaki/a nastavnik/ca treba znati da je, kao i roditelj, model i iniciator/ica u odnosu. Dakle, pokazuje kako se grade odnosi, stvara uvjete u razrednom odjelu da svaki/a učenik/ca ima istu šansu pokazati potencijale te se osjećati prihvaćenim/om i poštovanim/om. Istovremeno, nastavnik/ca je onaj/a koji/a pokazuje kako se efikasno rješavaju konfliktne situacije. Važno je naglasiti da se "doobar odnos" ne podrazumijeva, već se treba graditi. Odnos je "živ" i ima tendenciju da mu kvalitet opada i raste u zavisnosti od toga koliko se u njega ulaže. Predrasuda koja je često prisutna je da se rađamo s umijećem građenja kvalitetnih odnosa i zbog toga se ne trudimo učiti o odnosima i ulagati na ispravan način u njih. To se uči i usavršava. Nema točne formule građenja kvalitetnih odnosa, ali dakako je za taj proces potrebno što više koristiti podržavajuće nlike, umjesto onih ubojitih.

.....
91 Glasser, W. *Teorija izbora*, Alinea, Zagreb, 2000.

Podržavajuće navike:⁹²

1. **Slušanje**, npr: "Čujem što mi govorиш, možeš li mi to pobliže objasniti?"
2. **Podržavanje**, npr: "Tu sam ako me trebaš, podržavam tvoju želju da uspiješ ostvariti što želiš."
3. **Ohrabrvanje**, npr: "Samo naprijed ti to možeš, tu sam ako zatrebaš pomoći."
4. **Poštovanje**, npr: "Ti si mi važan, vidim tvoje dobre osobine."
5. **Vjerovanje**, npr: "Vjerujem da ti to možeš."
6. **Prihvatanje**, npr: "Prihvaćam te takvog/u kakav/a si."
7. **Pregovaranje**, npr: "Kako ti vidiš ovu situaciju? Možemo razgovarati o našim različitim mišljenjima?"

Ubojite navike:

1. **Kritiziranje**, npr: "Nikad od tebe učenika/ce."
2. **Okrivljavanje**, npr: "Jesi ovo ti ponovno napravio/la nered u razredu?"
3. **Žaljenje**, npr: "Hajde ne moraš ti to uraditi, ti uradi samo jedan zadatak, tebi je to teško."
4. **Prigovaranje**, npr: "Nikad se dovoljno ne trudiš."
5. **Prijetnja**, npr: "Ako ovo još jednom ponoviš prebacíćemo te u drugi razredni odjel."
6. **Kažnjavanje**, npr: "Ti nećeš ići s nama na ekskurziju, izlet..."
7. **Potkupljivanje i zadobijanje kontrole**, npr: "Ako budes miran/a, zaključiću ti dva."

Podržavajuće navike stvaraju odnos uvažavanja između nastavnika i učenika, te među samim učenicima. Ubojite navike ga uništavaju jer je takav odnos zasnovan na strahu i nepovjerenju. Ova ponašanja se zovu navikama i treba ih što češće koristiti kada su podržavajuće i znati da ubojito ponašanje veoma često pređe u naviku. Ako češće koristimo podržavajuća ponašanja, ubojita će biti sve manje prisutna, a to će se odraziti na kvalitet odnosa.

.....
⁹² Vehabović-Rudež N. *Voljela bih podijeliti s Vama*, 2006. (navедено prema Glasser W.)

Primjer kreiranja odnosa:

Nastavnik/ca sa jasnim pravilima, koji/a je zreo/la, brižan/a i zna prepoznati vlastita emotivna stanja, bit će ih u stanju prepoznati i kod učenika. Nastavnik/ca koji/a poštuje učenika/cu će češće zadobiti povjerenje od onoga/e koji/a koristi ubojite navike. Moglo bi se reći da je ključna stvar zainteresiranost za učenika/cu.

S druge strane, nastavnik/ca koji/a čim konstatira problem šalje učenika/cu pedagogu/ici zapravo poručuje: "Ja nisam zainteresiran/a da rješavam ovaj problem" ili: "Ja nisam sposoban/a da se nosim s ovim problemom u razrednom odjelu".

Nastavnik/ca koji/a, kada uoči problem, porazgovara s učenikom/com a potom uključi i roditelje te nadležne službe doprinoseći rješavaju problema poručuje da ga/ju učenik/ca zanima kao osoba.

Ovdje se radi o dvije kvalitete odnosa. Biti zainteresiran znači biti uključen u rješavanje problema, biti nezainteresiran znači prebaciti problem drugome/oj. Topao odnos prema učeniku/ci smanjuje distancu i stvara prostor efikasnijeg nastavničkog odgojnog i obrazovnog djelovanja.

Trebamo prihvatići činjenicu da sve naše akcije neće urođiti plodom, ali to nas ne smije obeshrabriti u dalnjim nastojanjima.

Monitoring ponašanja učenika i definiranje potencijalnih nasilničkih ponašanja

Čimbenici koji upozoravaju na problem nasilja u razredu:

Primjer tinejdžera kojeg je dovela majka

Majka dovodi sina (17 godina) na razgovor, ostaje da sjedi s njim i on to želi. Ona objašnjava da je dovela sina jer je ljut i događa se da izgubi kontrolu. Potom mladić potvrđuje da je to istina, ali da on "ne dopušta da mu netko nameće svoju volju". Saznajem da živi s još dva brata, a on je srednje dijete. Interesiram se čime se bavi i što voli raditi. Kaže da se bavio rukometom i da je bio jako dobar. Pitam je li se ljutio na terenu, kaže da nije jer poštuje pravila. Razgovor dalje teče, i on kaže da ima dvije prijave u policiji zbog agresivnog ponašanja prema vršnjacima.

Zadnji problem je bio kada je tražio da ide u toalet na satu, a profesorica nije dopustila. On je uzeo bocu i počeo vršiti nuždu pod satom. Tvrdi da to nije uredu, ali naglašava da je uprava škole opomenula profesoricu zbog toga što mu nije dopustila ići u wc.

Pitam, u jednom trenutku, kakvi su odnosi u obitelji i je li ga roditelji fizički kažnjavaju kada nije dobar. Kaže da nema poteškoća u obitelji. Tada se uključuje majka koja kaže da su prije nekoliko godina ona i djeca bili 6 mjeseci u sigurnoj kući zbog muževog ponašanja u alkoholiziranom stanju. Kaže da je ovaj sin bio najžešći u traženju da se vrate ocu. Ističu da otac nije više agresivan. U jednom trenutku on kaže da mu je tek sada jasno nešto od razgovora koji smo vodili na početku. Dogovaramo se da počne dolaziti jednom tjedno.⁹³

⁹³ Primjeri su pisani u *ja-formi* jer predstavljaju prakse koje sam bilježila tijekom rada s učenicima i njihovim roditeljima.

Ovo je primjer djeteta koje je živjelo uz nasilnoga oca i čije agresivno ponašanje je usko povezano s nasiljem kojem je bio izložen tijekom odrastanja. Ova priča nam kazuje da ne žive sva djeca u pozitivnom okružju. Stoga nastavnik/ica uvijek treba biti oprezan/a s mjerama i osudom maloljetnog djeteta, prije nego sagleda cjelokupnu priču. Ovo ne znači traženje opravdanja za ponašanje nasilnog/e učenika/ce već detektiranje takvog ponašanja kao "poziva u pomoć". Kada se znaju sve činjenice, tretman može biti efikasniji.

Školsko okruženje je vrlo važno za pojavu nasilnog ponašanja. Nedostatak bliskosti te osjećaja prihvaćenosti učenika te međusobnog poštovanja između nastavnika/ce i učenika/ce, dovodi do nasilničkog ponašanja u školi. Kada nastavnik/ica i stručni suradnici ne ukažu na agresivna ponašanja učenika i ogluše se, takve okolnosti, uz loš nadzor u određenim dijelovima škole (igralište, hodnici...), olakšavaju im da budu agresivni i zastrašuju druge.

Koje znakove ne zanemariti?

Nasilnici imaju potrebu osjetiti kontrolu i moć nad drugima te im ponekad nedostaje suosjećanja za žrtve. Prkosni su, sukobljavaju se s odraslim osobama, antisocijalni su i skloni kršenju školskih pravila. Često su skloni ljutnji i "lako eksplodiraju". Teško se nose s frustrirajućim situacijama. Vrlo često su i sami nasilnici bili žrtve fizičkog zlostavljanja i nasilništva u školi (ili obitelji). Mogu biti ljuti i uznemireni zbog situacije u školi ili kod kuće. Uglavnom biraju žrtve koje su sitnije, mlađe, slabije, povučenije i pasivnije od njih. Neki nasilnici uopće ne razumiju kako se žrtve osjećaju i koliko im zastrašivanje šteti. Lako se uvrijede i često doživljavaju agresiju prema sebi čak i kad nije prisutna. Napadač/ica ne mora nužno biti uključen/a u čin nasilja, može biti organizator/ica skupine, tj. poticati i nagovarati druge da se nasilno ponašaju. Obično ne vole školu i nisu se na nju adaptirali, imaju lošu samokontrolu, neosjetljivi su na osjećaje drugih ljudi. Nasilnici uvijek uspiju pronaći način zastrašivanja i zadirkivanja koji će najviše uznemiriti žrtvu: zadirkuju zbog težine, izgleda, boje kose, obitelji, popularnosti, uloženog truda, disleksije, dispraksije, religije, položaja u društvu, ljubomore...

Znakovi u školske djece: imaju lošiju pažnju i koncentraciju, često ometaju školske aktivnosti, imaju loš uspjeh u školi, često upadaju u tučnjave s drugom djecom, na razočaranja, kritike i zadirkivanje reagiraju iznimnom ljutnjom, krivnjom i osvetom, često gledaju nasilne filmove i igraju nasilne igrice, imaju malo prijatelja te su često neprihvaćeni zbog svojeg ponašanja, sklapaju prijateljstva s drugom djecom koja su poznata po agresivnosti i neposlušnosti, konstantno se suprotstavljaju odraslima, zadirkuju i draže životinje, osjećaju se frustrirano, djeluju kao da ne suosjećaju s drugima.⁹²

Znakovi u adolescenata: ne poštju autoritete, nedostaje im suosjećanja za osjećaje i prava drugih, probleme rješavaju nasilnim ponašanjem, postižu loš školski uspjeh i izostaju iz škole bez razloga, isključuju ih iz škole, uzimaju alkohol i droge, sudjeluju u tučnjavama, krađama i uništavanju javnog vlasništva.⁹³

94 Buljan Flander, G., Šostar, Z. Nasilje među djecom, Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba: <http://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/nasilje-medju-djecem-2/> (20.5.2017)

95 Ibid.

Koja djeca često postaju žrtve školskog nasilja?

Nasilnici pronalaze žrtve koje su zbog nečega ranjive ili odskaču od druge djece (boja kože, način hoda, ime, veličina, religija, naočari, obitelj, način odijevanja...). Često su to tiha, mirna, pasivna, anksiozna, nesigurna i oprezna djeca niskog samopouzdanja. Imaju malo prijatelja koji ponekad i stanu u njihovu obranu. Vrlo su povezani s roditeljima koje se često (ali ne uvijek) može opisati kao prezaštitničke.

Žrtve nasilja često imaju: lošije socijalne vještine (ne znaju se "zauzeti za sebe"), manjak sigurnosti da potraže pomoć, manje potpore od nastavnika i drugih učenika, osjećaj krivnje pa smatraju da su sami krivi za to što im se događa, želju da se uklope, na bilo koji način.

Najčešće je žrtva: novo dijete u razredu, nadareno dijete, mirno i ljubazno dijete, dijete koje ima dobar odnos s učiteljem/icom, dijete nižeg socioekonomskog statusa, dijete iz druge etničke skupine, hendikepirano dijete/dijete s posebnim potrebama, dijete razvedenih roditelja, dijete žrtva obiteljskog nasilja.

Ne zaboravite, djeca žrtve često pokušavaju to sakriti od odraslih jer se boje da će ih smatrati slabima i kukavicama ili iz straha da će se situacija samo pogoršati. Postoje znakovi koji nam mogu pomoći da prepoznamo da je netko dijete žrtva školskog nasilja.

Žrtve nasilničkog ponašanja: boje se ići u školu i iz nje, mijenjaju uobičajeni put do škole, mole roditelje da ih voze u školu, odbijaju ići u školu, "bolesni" su ujutro prije škole, imaju glavobolje ili bolove u trbuhi, pogoršava im se školski uspjeh, dolaze kući s potrganom odjećom i oštećenim školskim knjigama, dolaze kući izglađnjeli (uzet im je novac), postanu povučeni, niskog samopouzdanja, postanu anksiozni, napeti, prestanu jesti, prijete samoubojstvom ili ga pokušaju, zaspnu plačući, imaju noćne more, ostaju bez svojih stvari, često "gube" džeparac, sve češće pitaju za novac ili počnu krasti (da daju nasilniku), odbijaju govoriti o tome što nije u redu, imaju neobjašnjive modrice, ogrebotine i porezotine, počnu zastrašivati drugu djecu, postanu agresivni i depresivni, počnu bježati sa satova, daju nevjerojatne isprike za navedena ponašanja, sami provode odmor, a prijatelji iz razreda zbog toga nisu zabrinuti, ne biraju ih u skupnim športovima, traže blizinu učitelja/ice, nesigurni su i uznemireni ako trebaju izaći pred ploču, pred razred.

Svaki/a nastavnik/ca treba znati da nabrojana ponašanja mogu ukazivati da je dijete nasilno ili da je žrtva nasilja, međutim važno je ne zaključivati i ne donositi ishitrene odluke i procjene jer su ponekad isti simptomi posljedica drugih poteškoća s kojima se dijete suočava. Zbog toga je potrebna uska suradnja s pedagoško-psihološkom službom, roditeljima te centrima za mentalno zdravlje. Ponekad iz najbolje namjere, a ne uzimajući u obzir kontekst u kojem dijete odrasta i sve druge važne podatke iz okoline, može se napraviti više štete prernom "dijagnostikom".

Primjer:

Mladić od 17 godina, učenik gimnazije. Postiže dobar uspjeh, ali ipak ne sukladno njegovim intelektualnim sposobnostima koje su nešto iznad prosjeka. Roditelji su rastavljeni, a on živi nekoliko dana u tjednu kod oca, a nekoliko kod majke. Ima mlađeg brata.

Došao je zbog gubitka volje za učenje. U razgovoru ističe da bi samo ležao, da je svjestan da treba učiti, ali kada počne opada mu koncentracija i nije efikasan.

Ocjene uglavnom dobija na osnovu onoga što zapamti na satu. Nema posebnih vannastavnih aktivnosti, niti se pretjerano druži.

Istiće da nema bas puno prijatelja u školi. Produbljujući razgovor o prijateljstvima, počinjem sumnjati na vršnjačko zlostavljanje. Naime, saznajem da njegov razred ima zatvorenu skupinu na Facebooku u kojoj on ne može biti član. U toj skupini razmjenjuju informacije o zadacima, lekcijama i obvezama. Kada god ga netko od prijatelja uključi u skupinu administratorica, koja je i najbolja učenica u razredu, ga isključi uz obrazloženje da piše "gluposti". Dok o tome pričamo ima poluosmijeh na licu, pokušava pokazati da razumije što ga iskučuju jer kaže "njima se ne sviđa moj humor i znam biti dosadan". Pitam ga što je do sada poduzeo da bude dio skupine, kaže da nije ništa jer se ništa ne može poduzeti. Objasnjavam mu da je to što njemu rade jedna vrsta zlostavljanja i da bi trebao reći razredniku, ali on ističe da ne bi bilo uspjeha jer je ta učenica omiljena u razredu i niko mu ne bi dao potporu, pa čak ni razrednik. Predložila sam mu da redovno dolazi na razgovore kako bi radili na jačanju samopouzdanja.

Nakon razgovora sam obavijestila njegove roditelje o situaciji u školi.

Mlađić je još jednom došao obavijestiti me da je prešao u drugu školu i da se osjeća bolje i motiviranije da uči.⁹⁴

Zastršivanja, prijetnje, ucjene

Nasilničko ponašanje može izazvati brojne posljedice kao što su: usamljenost, depresivnost, tuga, uplašenost, nesigurnost, nisko samopouzdanje, pa i bolest, što se odražava u dalnjem životu. Pokazalo se da su žrtve nasilničkoga ponašanja u školi kao dvadesetogodišnjaci depresivniji od osoba koje nisu bile žrtve takvog ponašanja. Važno je naglasiti da, ako se nasilničko ponašanje ne zaustavi i ne promijeni, nasilnici također imaju dugoročne posljedice. Istraživanja su pronašla povezanost nasilničkog ponašanja za vrijeme školovanja s kriminalnim ponašanjem kasnije u životu. Djeca koja su svjedoci nasilničkog ponašanja i zastršivanja u školi također imaju posljedice jer kod njih postoji veći rizik toleriranja agresivnog ponašanja u budućnosti.

Uspostavljanje pravilnog kontakta s potencijalnim/om počiniteljem/icom i žrtvom nasilja

Uspostavljanje pravilnog kontakta s učenicima koji su eventualni počinitelji ili žrtve biće lakše ako nastavnik/ca ima već dobar odnos s njima. Stoga će način uspostavljanja kontakta s učenikom/com, nakon počinjenoga nasilja, proistjecati iz već postojećeg odnosa. Ukoliko odnos između nastavnika/ce i učenika/ce nije građen na međusobnom povjerenju, biće teže učiniti ga kvalitetnim. Nastavnici trebaju znati da se od njih ne očekuje da budu psiholozi, ali isto tako da postoje ponašanja koja približavaju ili udaljavaju od učenika, i nasilnika i žrtve. Rečenica: "S tobom uvijek problem" udaljiće nastavnika od nasilnog učenika, baš kao i rečenica: "Učiniću sve da te izbace iz škole". Od učenika koji je žrtva će ga udaljiti rečenice poput: "Što se nisi branio/la?" ili "Kud tebe takvog/nu nejakog/u?" Rečenice koja daju priliku za pravilan kontakt su: "Možeš li mi ispričati što se desilo?", "Mi odrasli smo tu da vam pomognemo da se riješi ova situacija" ili pitanje: "Kako se osjećaš?" Treba naglasiti da je veoma bitna neverbalna komunikacija koja prati ove rečenice. Ako je izgovorenno ljutito ili hladno neće se postići približavanje djetetu.

.....
96 Primjeri su pisani u *ja-formi* jer predstavljaju prakse koje sam bilježila tijekom rada s učenicima i njihovim roditeljima.

O cjelokupnom događaju je važno razgovarati odvojeno sa nasilnikom i sa žrtvom. Nastavnik/ca ne treba kritizirati niti prijetiti, ali mora upoznati počinitelja/icu s posljedicama njegovog/njenog ponašanja i s odgovornošću. Treba upozoriti učenika/cu da sve što će doći kao mjera i tretman nije kazna već posljedica njegovog/njenog ponašanja i pojasniti mu/joj da svako ponašanje ima posljedicu. Osim toga, treba ga/ju poučiti da preuzimanje odgovornosti za postupke znači odgovorno ponašanje. Nastavnik/ca treba predložiti posjetu psihologu/inji kako bi radio/la na jačanju svog samopouzdanja i učenju kontroliranja ljutnje.

S žrtvom se razgovara na način da mu/joj se obezbijedi miran prostor za razgovor. Treba mu/joj dati informaciju da je sada siguran/a i da će od sada sve preuzeti odrasli. Podržati ga/ju da se s roditeljima obrati psihologu/inji kako bi radio/la na jačanju samopouzdanja i učenju asertivnih vještina.

PREPORUKE:

- » *Redovna supervizija za nastavnike (profesionalno rasterećenje i usavršavanje). Superviziju nastavnika obavlja edukovani/a supervisor/ica (psihoterapeut/kinja). Cilj supervizije je profesionalna zaštita na radnom mjestu i povećanje profesionalnih kompetencija. Ukoliko se ulaže u superviziju nastavnika mogu se očekivati i efikasniji rad i zadovoljniji/a nastavnik/ca*
- » *Radionice za roditelje, nastavnike i učenike, učenja nenasilne komunikacije i kvalitetnijih međuljudskih odnosa. Ove radionice imaju za cilj razumjeti pozicije svakog od pomenuta tri čimbenika. Radionice se odvijaju pojedinačno. Na kraju ciklusa se svi sudionici sastaju na završnoj sesiji i evaluiraju rad i napredak*
- » *Centri za promicanje kvalitetnijih međuljudskih odnosa unutar svake škole. U ovim centrima radi se na razvijanju međuljudskih odnosa različitim aktivnostima (edukacije, radionice o komunikaciji, rješavanju konflikata, učenja asertivnosti...). Centri su namijenjeni učenicima, ali i nastavnicima i roditeljima. Postojanjem centara se podržava ideja da su kvalitetni međuljudski odnosi srž mentalnog zdravlja*
- » *Osposobljavati vršnjake za pružanje pomoći onima koji se suočavaju s problemima, prije nego se obrate stručnjacima*
- » *Treba raditi na jačanju suradnje nastavnika i pedagoške službe redovnim sastancima i razmjenom informacija*
- » *Raditi na uspostavljanju efikasnije suradnje škole i roditelja (centrima za međuljudske odnose, radionicama, sastancima i razmjenom iskustava)*
- » *Treba učiti djecu preuzimanju kontrole nad vlastitim životom i samozaštititi u odnosu s vršnjacima (kroz Centre za međuljudske odnose unutar škole)*
- » *Odnosima u razredu poklanjati više pažnje*
- » *Koristiti inspiracijske kartice za mlade i razgovarati o sadržaju, problematizirati ga i davati priliku mladima da pričaju o stvarima koje ih muče*

Literatura:

Glasser W.(1999) *Nastavnik u kvalitetnoj školi*. Zagreb: Educa - nakladno društvo

Glasser W.(2000) *Teorija izbora*. Zagreb: Alinea

Glasser W.(2005) *Kvalitetna škola*. Zagreb: Educa - nakladno društvo

Vehabović-Rudež N. (2006) *Voljela bih podijeliti s vama*. Sarajevo: TKD Šahinpašić

Vehabović-Rudež N. (2017) *Inspiracijske kartice za mlade*. Visoko: Agencija Smyle

Internet izvori:

Effectiveness of Reality Therapy in the Treatment of Bullying among Adolescents, British Journal of Education, Society & Behavioral Science, 2016:

http://www.journalrepository.org/media/journals/BJESBS_21/2016/May/Madukwe1542016BJESBS26093.pdf (17.5.2017)

Butorac, Ž. Međuvršnjačko nasilje:

http://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelji/RM/Meduvrsnjacko_nasilje_-_Zeljka_Butorac_-_2015_.pdf (17.5.2017.)

Kako smanjiti nasilje u školama? (2013) Fondacija za unapređenje socijalne inkluzije djece i mladih u BiH:

<http://www.infondacija.org/kako-smanjiti-nasilje-u-skolama> (20.5.2017)

Buljan Flander,G., Šostar, Z. *Nasilje među djecom*. Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba:

<http://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/nasilje-medu-djecom-2/> (20.5.2017)

Krnetić, I. Bijes, savjetovanje:

<http://www.krnetic.com/bijes.html> (20.5.2017)

